

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

ΠΜΣ «Διακυβέρνηση, ανάπτυξη και ασφάλεια στη Μεσόγειο»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η εμπλοκή της Τουρκίας στη σύγκρουση στο
Ναγκόρνο-Καραμπαχ το 2020**

Της Ευγενίας Πετροπούλου(msmmed20030)

**Επιβλέπων Καθηγητής: Σωτήρης Ντάλης
Συνεπιβλέπωντες Καθηγητές: Παρασκευή Κεφαλά
Ιωάννης Στριμπής**

**Ρόδος,
Ιανουάριος 2022**

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία.

Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Ευγενία Πετροπούλου

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή της παρούσας Διπλωματικής Εργασίας κ. Σωτήρη Ντάλη για τις πολύτιμες υποδείξεις και συμβουλές. Νιώθω επίσης την ανάγκη να ευχαριστήσω το σύνολο των καθηγητών του προγράμματος για την εξαιρετική συνεργασία και την ευκαιρία που μου έδωσαν να εμπλουτίσω τις γνώσεις μου στη διαχρονικά επίκαιρη επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Επίσης, ένα μεγάλο «ευχαριστώ» ανήκει δικαιωματικά στην οικογένεια μου για την υπομονή και την υποστήριξή της καθ' όλη τη διάρκεια της μελέτης.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΣΥΝΟΨΗ

Ο Καύκασος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια εκ των κομβικότερων γεωγραφικών περιοχών του παγκόσμιου χάρτη, όπου χαράχθηκε η εξέλιξη όχι μόνο ισχυρών δρώντων της σύγχρονης διεθνούς πολιτικής σκακιέρας αλλά και ιστορικών αυτοκρατοριών, το στίγμα των οποίων διαμορφώνει ακόμα και σήμερα τα περιφερειακά τεκταινόμενα. Σε μια περιοχή που σχεδόν αμέσως μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης η Ευρώπη ήταν πολιτικά και οικονομικά παρούσα γεννιούνται κάθε τόσο νέες συγκρούσεις με πολλές περίπλοκες εδαφικές και άλλες διαφορές: Τσετσενία, Νότια Οσετία, Αμπχαζία, Νταγκσεστάν, Ινγκουσετία, Ναγκόρνο Καραμπάχ, περιοχές που για εμάς τους πολίτες της ΕΕ φαίνονται μακρινές, στην πραγματικότητα όμως είναι δίπλα μας και μας αφορούν περισσότερο απ' ό τι πιστεύουμε. Μια εξ αυτών το περασμένο έτος αναφλέγει και εξελίχθηκε σε έναν αιματηρό πόλεμο μεταξύ Αρμενίας-Αζερμπαϊτζάν, ενώ σε αυτόν ενεπλάκη διπλωματικά και στρατιωτικά και η γειτονική Τουρκία.

Η παρούσα διπλωματική εργασία, στην προσπάθειά της να συνομιλήσει με μέρος της βιβλιογραφίας που αφορά «Την εμπλοκή της Τουρκίας στον πόλεμο του Ναγκόρνο - Καραμπάχ το 2020» παραθέτει τους παράγοντες που οδήγησαν στην σύγκρουση και το ρόλο της Τουρκία σε αυτή, λαμβάνοντας υπόψη τον ανταγωνισμό Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν, καθώς και τη γεωπολιτική και γεωοικονομική σημασία που διαδραματίζουν οι αγωγοί της ευρύτερης περιοχής του Νοτίου Καύκασου. Αφού περιγραφεί η παρούσα κατάσταση, επιχειρείται η αποκωδικοποίηση των τουρκικών αλλά και ρωσικών επιδιώξεων/οφελών μετά και τη συμφωνία εκεχειρίας του 2020, που πέτυχε η Ρωσία.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή.....	14
ΓΕΝΙΚΑ.....	14
ΣΚΟΠΟΣ.....	16
ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	16
1. Αρμενία.....	17
1.1 Θρησκεία-Μειονότητες.....	17
1.2 Η Πρωτεύουσα.....	18
1.3 Πληθυσμός-Διασπορά.....	18
1.4 Όνομα.....	20
1.6 Ιστορία.....	20
1.7 Αρμένικη Οικονομία.....	22
2. Αζερμπαϊτζάν.....	25
2.1 Θρησκεία.....	25
2.2 Η Πρωτεύουσα.....	25
2.3 Όνομα.....	25
2.5 Ιστορία.....	26
2.6 Εθνοτική Σύνθεση.....	27
2.7 Πληθυσμός – Διασπορά.....	29
2.8 Οικονομία.....	29
2.8.1 Μεταφορά Πετρελαίου.....	30
2.8.1.1 Οι Αγωγοί Πετρελαίου.....	30
2.8.1.2 Οι Σιδηρόδρομοι.....	32
2.8.1.3 Αγωγοί Φυσικού Αερίου.....	32
2.9 Πολιτικός Τομέας.....	35
2.10 Αμυντικός Τομέας.....	35
3. Τουρκία.....	38
3.1 Θρησκεία.....	38
3.2 Πρωτεύουσα.....	38
3.3 Πληθυσμός- Διασπορά.....	39
3.4 Ονομασία.....	40
3.5 Γλώσσα.....	40
3.7 Ιστορία.....	41
3.8 Οικονομία.....	43
4. Οι Σχέσεις της Τουρκίας με τις Δύο Δημοκρατίες.....	46
4.1 Χαρακτηριστικά των Τουρκο-αρμενικών Σχέσεων.....	46

4.1.1	Αρμενο-τουρκικά Προβλήματα	46
4.1.1.1	Η Γενοκτονία	46
4.1.1.2	Εδαφικές Διεκδικήσεις	46
4.1.1.3	Το Κουρδικό	48
4.1.1.4	Το Ζήτημα του Καραμπάχ	48
4.1.2	Η Πορεία των Μεταξύ τους Σχέσεων μέχρι και Σήμερα	49
4.1.3	Οι θέσεις της Αρμενίας	53
4.2	Σχέσεις Τουρκίας- Αζερμπαϊτζάν	54
4.2.1	Η Πορεία των μεταξύ τους Σχέσεων	54
4.2.2	Η Επισφράγιση των Σχέσεων	56
4.2.3	Ο Στρατιωτικός Τομέας	56
4.2.3.1	Η Ανοικοδόμηση του Στρατού με τη Τουρκική Βοήθεια	56
4.2.3.2	Τα Νομικά Πλαίσια	57
4.2.3.2.1	Το Πρώτο	57
4.2.3.2.2	Το Δεύτερο	58
4.2.3.3	Η Αύξηση των Στρατιωτικών Δαπανών	58
4.2.3.4	Κοινή Αλληλεπίδραση των Ενόπλων Δυνάμεων	59
4.2.4	Αζερο-τουρκικά Προβλήματα	61
4.2.4.1	Οι Προσπάθειες της Άγκυρας για Εξομάλυνση των Σχέσεων με το Ερεβάν	61
4.2.4.1	Τιμές και Διευκολύνσεις	62
4.2.4.3	Το Κυπριακό	62
5.	Το Ζήτημα του Καραμπάχ	64
5.1	Ιστορική Αναδρομή	64
5.2	Οι Συγκρούσεις και οι Προσπάθειες Επανένωσης	65
5.3	Μια Συμβιβαστική Λύση που δεν Επιτεύχθηκε Ποτέ	68
5.4	Συνοριακές Συγκρούσεις και Απώλειες	69
5.5	Ο Πληθυσμός του Καραμπάχ	72
5.6	Τα Εδάφη	74
6.	Ανάλυση του Τελευταίου Πολέμου	76
6.1	Τα Γεγονότα	76
6.2	Οι Κύριοι Παράγοντες που Πυροδότησαν τον Πόλεμο του 2020	77
7.	Η Τουρκική Εμπλοκή στο Πόλεμο του Καραμπάχ 2020	80
7.1	Γιατί Ενεπλάκη ;	80
7.2	Η Στρατιωτική Υποστήριξη	81
7.2.1	Υλικοτεχνική Υποστήριξη	81
7.2.2	Διοικητική-Επιτελική Υποστήριξη	82
7.2.3	Αποστολή Τζιχαντιστών	83
7.2.4	Σήμερα	85
8.	Ήταν Προσχεδιασμένο	86

8.1 Προσχεδιασμένο από Μόσχα και Άγκυρα	86
8.2 Μια Άποψη που Θέλει τη Μόσχα πίσω από τη Σύγκρουση	87
8.3 Ποια η Αλήθεια;	88
9. Η Κατάπαυση του Πυρός και η Συμφωνία	90
9.1 Τα κύρια σημεία της συμφωνίας.....	90
9.2 Ανάλυση των Επιπτώσεων του Πόλεμου του Σεπτεμβρίου 2021.....	91
9.2.1 Οι Τουρκικές Δυνάμεις	91
9.2.2 Εδαφικές.....	92
9.3.2 Έμψυχες Απώλειες	92
10. Συμπεράσματα	94
Χάρτες	98
Βιβλιογραφία.....	103
Βιβλία	103
Άρθρα	104
Διπλωματικές	108
Ιστοσελίδες.....	109

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ

ΑΓΓΛΙΚΩΝ

ACG	Azeri-Chirag-Gunashli
AKP	Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης
CBAR	Central Bank of Azerbaijan
CPC	Caspian Pipeline Consortium
CSTO	Οργανισμός της Συνθήκης Συλλογικής Ασφαλείας
IRI	Διεθνούς Δημοκρατικού Ινστιτούτου
MDI	MINISTRY OF DEFENCE INDUSTRY
MKEK	Τουρκική Εταιρεία Μηχανικής και Χημικής Βιομηχανίας
OIC	Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας
PACE	Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης
SCP	South Caucasus Pipeline
SGC	Southern Gas Corridor
SIPRI	Stockholm International and Peace Research Institute
SNA	Syrian National Army
SOCAR	State Oil Company of the Azerbaijan Republic
TAI	Turkish Aerospace Industries
TANAP	Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline
TPAO	Turkish Petroleum
TRANSNEFT	Transportation of oil and oil products through pipelines in Russia and CIS
USD	United States Dollar

ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ

AZN	Azerbaijani Manat
BOTAŞ	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	Baku-Tbilisi-Ceyhan

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ

ΔΟΚ	Δημοκρατία του Ορεινού Καραμπάχ
ΕΔ	Ένοπλες Δυνάμεις
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΚΑΚ	Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών
ΟΣΣΔΥ	Ομοσπονδιακή Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας
ΣΣΔ	Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία
ΤΔΒΚ	Τούρκικη Δημοκρατία της Βόρεια Κύπρου
ΤΠΕ	Τεχνολογία Πληροφοριών και Τηλεπικοινωνιών
ΥΠΕΞ	Υπουργός Εξωτερικών

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Εισαγωγή

ΓΕΝΙΚΑ

Ο Νότιος Καύκασος διακρίνεται για την πολιτισμική, θρησκευτική, εθνοτική και γλωσσική ποικιλομορφία του και περιλαμβάνει τα ανεξάρτητα κράτη της Γεωργίας, του Αζερμπαϊτζάν και της Αρμενίας. Κατά τη νεότερη εποχή η ιδιαίτερη αξία του λόγω της γεωγραφικής του θέσης, ως φυσικό εμπόδιο μεταξύ Ανατολής και Δύσης, και τα πλούσια ενεργειακά κοιτάσματα που υπήρχαν στο υπέδαφός του αποτέλεσαν πεδίο ανταγωνισμού των δύο αυτοκρατοριών που έριζαν για την κυριαρχία στην περιοχή (Οθωμανική και Ρωσική).

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης άνοιξε το δρόμο για εθνικιστικές διεκδικήσεις, εθνοτικές συγκρούσεις και διακρατικές αντιπαλότητες στην περιοχή, υπογραμμίζοντας τη μετάβαση από την πολυεθνική σοβιετική δομή στο μετα-σοβιετικό έθνος - κράτος. Μάλιστα, όταν η αποσύνθεση της Σοβιετικής Ένωσης δηλώθηκε επίσημα, υπήρχαν 164 εθνο-εδαφικές συγκρούσεις στην επικράτειά της¹. Ορισμένοι μάλιστα αναλυτές έχουν αναφέρει πως η τοπική σύγκρουση μεταξύ Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν για το διαφιλονικούμενο θύλακα του Ναγκόρνο - Καραμπάχ, η οποία ξεκίνησε πριν τη Σοβιετική κατάρρευση, αποδυνάμωσε σοβαρά τη Σοβιετική Ένωση, υπονόμωσε την υποτιθέμενη ενότητα της σοβιετικής εθνικής ταυτότητας και έτσι άμεσα συνέβαλε στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου².

Στο χώρο του Νότιου Καυκάσου μπορεί κανείς εύκολα να διακρίνει τη στρατηγική αντίληψη της Δύσης και του NATO σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας τους και την προσπάθεια ανάσχεσης και αποκλεισμού της Ρωσίας από τη Μεσόγειο και τη Κασπία Θάλασσα, τη γεωπολιτική «Καρδιά της Γης». Αποτελούσε περιοχή ανταγωνισμού ή συνεργασίας μεταξύ της Ρωσίας και του εκάστοτε εξισορροπητή. Ζητούμενο η περιφερειακή ηγεμονία, η αποτροπή ενδεχόμενης περικύκλωσης από αντίπαλες δυνάμεις και η κυριαρχία στον γεωγραφικό χώρο που εκτεινόταν γύρω από αυτή. Η προσπάθεια διεύρυνσης του NATO προς ανατολάς επιδιώκοντας τον άμεσο γεωστρατηγικό και γεωοικονομικό προσεταιρισμό της Ουκρανίας, της Γεωργίας ή της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν εξέφρασε τη δυσφορία της σε ό,τι αφορούσε την εγκατάσταση επί του εδάφους της στρατιωτικών δυνάμεων της Συμμαχίας, εξαναγκάζοντας το NATO σε ματαίωση κάθε σχεδίου περαιτέρω διεύρυνσης, με σκοπό τη διατήρηση της επιρροής της και την υπεράσπιση του «εγγύς εξωτερικού» της.

Σήμερα, ο Νότιος Καύκασος βρίσκεται στη μέση μιας γεωπολιτικής μετάβασης. Δεν αποτελεί απλώς ένα μετα-σοβιετικό χώρο. Τριάντα χρόνια μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης οι χώρες του έλκονται από φυγόκεντρες δυνάμεις άλλων κρατών ενώ τα γεωπολιτικά όρια τους, που κάποτε σημάδευαν τις πρώην δημοκρατίες της, διαφοροποιούνται. Ταυτόχρονα, το ενδιαφέρον της Δύσης για την περιοχή ολοένα και μειώνεται

¹ Behlül Özkan, 2008, σελ.573.

² Erik Melander, 2001, σελ.48.

τα εσωτερικά προβλήματα που προκύπτουν από την πανδημία, την οικονομική ανάκαμψη, τη φυλετική δικαιοσύνη, την κλιματική αλλαγή, τον επαναπροσανατολισμό της εξωτερικής τους πολιτικής στην περιοχή του Ινδο-Ειρηνικού και η ανάγκη απάντησης στην άνοδο της Κίνας είναι μερικά από τα επίκαιρα ζητήματα που απορροφούν το σύνολο του πολιτικού τους ενδιαφέροντος. Το μόνο έμπρακτο ενδιαφέρον τους στη περιοχή είναι οι επενδύσεις επί των αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων από τη Κασπία Θάλασσα και η ενεργειακή τους ασφάλεια με ότι συνεπάγεται επ' αυτού (όσο το δυνατόν χαμηλότερες τιμές, ποικίλοι προμηθευτές, σταδιακή απεξάρτηση από τις ρωσικές προμηθειές κ.α).

Πέραν όμως της Δύσης οι χώρες του Νότιου Καυκάσου αλληλεπιδρούν και επηρεάζουν λοιπούς γείτονές τους όπως την Τουρκία, τη Ρωσία, το Ιράν και άλλες ασιατικές χώρες.

Όσον αφορά την Τουρκία, που αποτελεί και τη χώρα ενδιαφέροντος της μελέτης μας, το Αζερμπαϊτζάν και η Γεωργία την βλέπουν ως αντιστάθμισμα έναντι των ρωσικών ελιγμών στη περιοχή. Για τη Γεωργία, η κυβέρνηση Ερντογάν μεταφέρει την ισχυρή διπλωματική υποστήριξη που χρειάζεται για την διασφάλιση της εδαφικής της ακεραιότητας (Αμπχαζίας και Νότιας Οσετίας), καταγγέλλοντας τη συνεχιζόμενη ρωσική κατοχή γεωργιανού εδάφους.

Για το Αζερμπαϊτζάν η Τουρκία συγκαταλέγεται μεταξύ των κορυφαίων επενδυτών της, με τις δύο χώρες να συνδέονται μέσω υποδομής αγωγών, οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου. Το Αζερμπαϊτζάν βλέπει την Τουρκία ως το ουσιαστικό αντίβαρο έναντι της Ρωσίας και τη θεωρεί ως τον πιο ισχυρό και αξιόπιστο υποστηρικτή του στη διεθνή σφαίρα, ενώ δικαίωση και απερίφραστη ικανοποίηση πήρε μετά την σθεναρή υποστήριξη της στη σύγκρουση του Ναγκόρνο - Καραμπάχ το 2020.

Η Αρμενία, το τρίτο κατά σειρά κράτος του Νότιου Καυκάσου, μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ στήριξε την εξωτερική της πολιτική σε δύο πυλώνες: τη σύγκρουση με το Αζερμπαϊτζάν στο Ναγκόρνο - Καραμπάχ και τις τεταμένες σχέσεις με την Τουρκία. Η απειλή δε που προήλθε από την Τουρκία θεωρήθηκε τόσο ισχυρή που η Αρμενία καλλιεργούσε ενεργά τις σχέσεις ασφαλείας με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις, κυρίως με τη Ρωσία, αλλά και με το Ιράν και στρατολογούσε δυνάμεις στην Αμερική για να αποκρούσει τις προθέσεις της Τουρκίας³. Η συγκρουσιακή σχέση του Ερεβάν με την Άγκυρα πηγάζει από τη μεροληπτική στάση της Άγκυρας στον πόλεμο του Ναγκόρνο - Καραμπάχ και στο ζήτημα της Γενοκτονίας των Αρμενίων. Οι μειωμένοι συντελεστές ισχύος της Αρμενίας (γεωγραφία, πληθυσμός, πολιτικό σύστημα, πλουτοπαραγωγικές πηγές), καθώς και η θρησκευτική της διαφοροποίηση, ως ένα χριστιανικό κράτος που συνορεύει κυρίως με μουσουλμανικά (Αζερμπαϊτζάν, Τουρκία, Ιράν,) σε συνδυασμό με τους προαναφερθέντες πυλώνες της εξωτερικής της πολιτικής, εξηγούν τη σύναψη στρατηγικής συμμαχίας με τη Ρωσία και την προσπάθεια ανάπτυξης σχέσεων με τις ΗΠΑ και την ΕΕ.

Από την άλλη πλευρά η Τουρκία διατηρώντας την ικανότητα χάραξης του δικού της ρόλου στο Νότιο Καύκασο, έχοντας πρώτα ευθυγραμμίσει τα ανταγωνιστικά της συμφέροντα και όσα αμβλύνουν τις εντάσεις με τη Ρωσία, μοιράζεται τους ίδιους στόχους/ανησυχίες με το Αζερμπαϊτζάν, μετά και τον

³ Svante E. Cornell, 1999, σελ.146.

πόλεμο του 2020, και πατά εντός της Μέσης Ανατολής, της Βόρειας Αφρικής και του Νοτίου Καυκάσου διασφαλίζοντας/εξυπηρετώντας τα γεωστρατηγικά και γεωοικονομικά της συμφέροντα. Αντιλαμβανόμενη την ματαιοπονία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αρχίζοντας από τα κράτη της γειτονικής Κασπίας, στηρίζει τους συμμάχους της στην πράξη, αυξάνει τη ζώνη επιρροής της, μέσω των αζερικών εδαφών, των ενεργειακών και εμπορικών διόδων της Υπερκαυκάσας προς την Κασπία Θάλασσα και με την ευκαιρία διαδίδει τον «παντουρκισμό».

ΣΚΟΠΟΣ

Στην παρούσα διπλωματική εργασία, εξετάζονται τα βασικά σημεία και αίτια της εμπλοκής της Τουρκίας στην ένοπλη σύγκρουση του 2020, μεταξύ της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν, στο διαφιλονικούμενο θύλακα του Ναγκόρνο - Καραμπάχ. Αφού καθοριστούν τα ιστορικά στοιχεία που περιγράφουν την εξέλιξη του ζητήματος, σημειώνονται οι εξελίξεις των διμερών σχέσεων των δύο κρατών με τη Τουρκία, από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας τους μέχρι και σήμερα και επιχειρείται η αποκωδικοποίηση των τουρκικών επιδιώξεων και οφελών από την εμπλοκή αυτή. Από την εξέτασή μας δεν θα μπορούσε να παραληφθεί ο ρόλος του παράγοντα Ρωσία, χάρη στην ισορροπιστική προσέγγιση του οποίου υπογράφηκε και η συμφωνία κατάπαυσης του πυρός το Νοέμβριο του 2020.

ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η παρούσα εργασία αναφέρεται αρχικά (1^ο, 2^ο και 3^ο κεφάλαιο) στα απαραίτητα γενικά χαρακτηριστικά των Συστημικών παραγόντων της συρράξεως στο Ναγκόρνο - Καραμπάχ (Αρμενίας - Αζερμπαϊτζάν) και ενός εκ των Υπερσυστημικών (Τουρκίας). Τα στοιχεία αυτά θα μας βοηθήσουν να αντιληφθούμε σφαιρικότερα τις έντονα συγκρουσιακές ή “αδελφικές” σχέσεις μεταξύ των τριών αυτών εθνών που ενεπλάκησαν στον πόλεμο των 44 ημερών στο Ναγκόρνο - Καραμπάχ.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί αναλύεται η μορφή των σχέσεων της Τουρκίας με τις δύο Δημοκρατίες, δίνεται έμφαση στις διαφορές της πρώτης με την Αρμενία, τα χρονίζοντα προβλήματα που βαραίνουν τις μεταξύ τους σχέσεις, τις κρίσεις που τις ταλάνισαν και βέβαια το απαισιόδοξο κλίμα που διατηρούσε το ζήτημα του Καραμπάχ. Ακόμα, παρατίθενται οι στενοί εθνικοί και ιστορικοί δεσμοί της δυναμικής σχέσης μεταξύ Αζερμπαϊτζάν και Τουρκίας, οι διπλωματικές σχέσεις, η στρατιωτική συνεργασία, οι ενεργειακές συμφωνίες/συνεργασίες και οι πρόσκαιρες κρίσεις που τις ψύχραναν.

Στο 5^ο κεφάλαιο, παρατίθενται συνοπτικά τα απαραίτητα ιστορικά στοιχεία που περιγράφουν την ιστορική εξέλιξη της σύγκρουσης των δύο κρατών του Νοτίου Καυκάσου, αναφορικά με τις διεκδικήσεις αυτοδιάθεσης της εθνοτικής ομάδας των Αρμενίων στο θύλακα του Ναγκόρνο - Καραμπάχ. Γίνεται ακόμα ιδιαίτερη αναφορά στην πληθυσμιακή σύνθεση του Καραμπάχ και στα διαμορφούμενα, από συρράξεις/πολέμους προηγούμενων ετών, εδάφη μέχρι και πριν τη σύγκρουση του φθινοπώρου του 2020, σύμφωνα με την υφιστάμενη βιβλιογραφία και ανάλυση.

Στο 6^ο κεφάλαιο, επιχειρείται η ανάλυση του πολέμου του 2020 μέσω της αναφοράς των γεγονότων που εξελίχθηκαν και των κύριων παραγόντων που τον πυροδότησαν. Ακολουθεί η παράθεση στοιχείων για την διαπίστωση της εμφανούς και με κάθε μέσο, διπλωματικό και επιχειρησιακό, εμπλοκής της Άγκυρας σε αυτό, που αναμφίβολα συνέβαλε κατά πολύ στην υπέρ του Αζερμπαϊτζάν επιτυχή έκβασή του.

Στο 8^ο κατά σειρά κεφάλαιο επιχειρείται η ερμηνεία της διπλωματικής και επιχειρησιακής συμπεριφοράς της Ρωσίας πριν, κατά και μετά τη σύρραξη, όπως και εξετάζεται η πιθανή προσυεννόηση μεταξύ αυτής και της Τουρκίας για την πυροδότηση της σύγκρουσης και το ρόλο που θα καλούνταν να διαδραματίσει η καθεμία στις εξελίξεις που μέλλονταν. Στο πλαίσιο αυτής της αναλύσεως, δεν παραλείπεται η εξέταση των κύριων σημείων της συμφωνίας κατάπαυσης του πυρός και η ανάλυση των επιπτώσεων της.

Τελειώνοντας, αφού έχουν περιγραφεί τα αποτελέσματα της διένεξης στο Ναγκόρνο - Καραμπάχ επιχειρείται μια εκτίμηση για το νέο γεωπολιτικό περιβάλλον (status quo) στην περιοχή, αποκωδικοποιώντας τη σημερινή, αλλά και την πιθανή μελλοντική τους συμπεριφορά, διατυπώνοντας θέσεις για το ποιος τελικά είναι ο κερδισμένος από το τρέχον status quo.

1. Αρμενία

Η Αρμενία, χώρα της Υπερκαυκασίας, με επίσημο όνομα της τη «Δημοκρατία της Αρμενίας», βρίσκεται στο Νότιο Καύκασο μεταξύ της Μαύρης Θάλασσας και της Κασπίας και καλύπτει 29.743 τετραγωνικά χιλιόμετρα της περιοχής. Η συγκεκριμένη γεωγραφική της θέση απαγορεύει την ξεκάθαρη τοποθέτησή της στην περιοχή της Ευρώπης ή την αντίστοιχη της Ασίας αλλά είναι τεχνικά ένα ασιατικό έθνος⁴. Στα βόρεια και ανατολικά της η Αρμενία περιορίζεται από τη Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν, ενώ οι γείτονές της στα νοτιοανατολικά και δυτικά, αντίστοιχα, είναι το Ιράν και η Τουρκία. Το Ναχιτσεβάν, έκκλαδο του Αζερμπαϊτζάν, συνορεύει με την Αρμενία στα νοτιοδυτικά. Η σύγχρονη Αρμενία περιλαμβάνει μόνο ένα μικρό τμήμα της αρχαίας Αρμενίας. Στο ύψος της, η Αρμενία εκτεινόταν από τη νότια - κεντρική ακτή της Μαύρης Θάλασσας έως την Κασπία Θάλασσα και από τη Μεσόγειο μέχρι τη λίμνη Ούρμια στο σημερινό Ιράν⁵.

1.1 Θρησκεία-Μειονότητες

Ο λαός της Αρμενίας είναι ινδοευρωπαϊκής καταγωγής και η συντριπτική πλειοψηφία του ασπάζεται το μονοφυσικό δόγμα του Χριστιανισμού⁶. Οι Αρμένιοι είναι από τους αρχαιότερους Χριστιανούς στον

⁴ Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) κατατάσσει τη χώρα στη δυτική Ασία ενώ ο παγκόσμιος χάρτης που είναι αναρτημένος στο <https://www.worldatlas.com/webimage/countrys/eu.htm> τη θεωρεί χώρα της ανατολικής Ευρώπης.

⁵ <https://www.britannica.com/Armenia>.

⁶ Σύμφωνα με δημοσκόπηση του Διεθνούς Δημοκρατικού Ινστιτούτου (IRI) που δημοσιεύθηκε το 2018, το 94% του πληθυσμού της χώρας προσδιορίζεται ως Αρμενικός Αποστολικός, 2% Καθολικοί, το 3% άλλοι και το 1% καμία.

κόσμο, με την ιστορία τους να έχει δει πολλούς πολέμους να γίνονται για χάρη του Χριστιανισμού. Τον 5ο και 6ο αιώνα, οι Αρμένιοι δημιούργησαν το αλφάβητό τους για την παροχή αρμενικής μετάφρασης της Αγίας Γραφής. Με τον τρόπο αυτό τους παρασχέθηκαν τεράστιες πηγές για την απόδοση της ιστορίας τους καθώς και την πλήρη εικόνα της ιστορικής σκηνής άλλων χωρών. Ακόμα, σύμφωνα με την Αρμενική Αποστολική Εκκλησία η κύρια αρετή και αξία ενός Χριστιανού ήταν η ετοιμότητά του να θυσιάσει τον εαυτό του για το Χριστιανισμό. Συνεπώς και δεδομένων των τόσων χρόνων χριστιανικής ιστορίας, ο Χριστιανισμός έχει γίνει διαμορφωτής και ταυτόχρονα μέρος της πολιτιστικής και εθνικής ταυτότητας των Αρμενίων⁷. Άλλες θρησκευτικές ομάδες, έκτος των λοιπών κλάδων του Χριστιανισμού (Ορθόδοξους Χριστιανούς, Προτεστάντες Χριστιανούς κλπ.), αποτελούν Γεζίντι, Εβραίοι, Μπαχάι, Σίίτες Μουσουλμάνοι, Σουνίτες Μουσουλμάνοι και ειδωλολάτρες. Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος των Μουσουλμάνων εγκατέλειψε τη χώρα μετά τον πρώτο πόλεμο στο Ναγκόρνο - Καραμπάχ. Σημειώνεται πως το αρμενικό Σύνταγμα εγγυάται την ελευθερία της θρησκείας, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος άσκησης οποιασδήποτε θρησκείας ή αθεΐας, απαγορεύει τον προσηλυτισμό, διαχωρίζει τις «θρησκευτικές οργανώσεις» από το κράτος και αναγνωρίζει την Αρμενική Αποστολική Εκκλησία ως εθνική εκκλησία και συντηρητή της εθνικής της ταυτότητας⁸. Ενώ στις περισσότερες χώρες του Καυκάσου οι διάφορες εθνικές μειονότητες συμβιώνουν με μικρά ή μεγάλα προβλήματα, στην Αρμενία, μια χώρα «εθνικά» ομοιογενή, τέτοια ζητήματα δεν υφίστανται. Οι «μη-Αρμένιοι», με ποσοστό κοντά στο 2%, απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με τους υπόλοιπους πολίτες της Δημοκρατίας. Η πιο σημαντική αριθμητικά μειονότητα είναι αυτή των Κούρδων, Ασσυρο-Χαλδαίοι και Μολοκανοί, χωρίς κανείς να αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα λόγω καταγωγής⁹.

1.2 Η Πρωτεύουσα

Πρωτεύουσα και μεγαλύτερη πόλη της χώρας είναι το Γερεβάν με το 63% των ανθρώπων της να κατοικούν μέσα ή στα περίχωρα της. Το Γερεβάν είναι μία από τις παλαιότερες, συνεχώς κατοικημένες πόλεις στον κόσμο που υπάρχουν μέχρι σήμερα, και σύμφωνα με έρευνες και εικασίες της ιουδαϊκής και της χριστιανικής πίστης είναι η περιοχή στην οποία προσάραξε η κιβωτός του Νώε. Το Γερεβάν αστικοποιείται με ρυθμό 0,5% και φιλοξενεί τις περισσότερες μεγάλες βιομηχανίες της χώρας.

1.3 Πληθυσμός - Διασπορά

Ο σημερινός πληθυσμός της υπολογίζεται στους 2.969.665 κατοίκους, ενώ σύμφωνα με διάφορες εκτιμήσεις ο συνολικός αριθμός των Αρμενίων

⁷ Kharatyan Hranush 2010, σελ. 79-80.

⁸ Σύμφωνα με στοιχεία του U. S. DEPARTMENT of STATE «2019 Report on International Religious Freedom: Armenia» που είναι αναρτημένο στο <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/armenia>.

⁹ Σαρκίς Αγαμπατιάν, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 2016 που είναι αναρτημένα στο <https://armenika.gr/koinotita/127-koinotites>.

στον κόσμο είναι 7 έως 9 εκατομμύρια¹⁰, με λιγότερους από τους μισούς να ζουν στην Αρμενία και περίπου 110.000¹¹ στην αυτοανακηρυγμένη de facto ανεξάρτητη Δημοκρατία του Αρζακίου (Ναγκόρνο - Καραμπάχ), όπου και αποτελούν πλειοψηφία.

Η σύγχρονη αρμενική διασπορά διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό από τους απογόνους των επιζώντων της γενοκτονίας των Αρμενίων από Οθωμανούς Τούρκους (1915-1917)¹² ή πρόσφατων μεταναστών¹³, ενώ κοινότητες διασποράς υπήρχαν από την αρχαιότητα σε πολλές περιοχές στις οποίες οι Αρμένιοι θεωρούνται αυτόχθονες πληθυσμοί¹⁴. Σημειώνεται πως οι μεγαλύτερες αρμενικές κοινότητες απαντώνται στη Ρωσία, τη Γαλλία, το Ιράν, τις ΗΠΑ, τη Γεωργία, τη Συρία, το Λίβανο, την Αργεντινή, την Αυστραλία, τον Καναδά, την Ελλάδα, την Κύπρο, το Ισραήλ και την Ουκρανία. Όπως έχει αναφέρει και ο ίδιος ο Ρώσος Πρόεδρος Βλαντίμιρ Πούτιν σε συνέντευξη του στο τηλεοπτικό κανάλι Rossiya «2 εκατομμύρια Αρμένιοι ζουν στη Ρωσία»¹⁵. Τη δεύτερη μεγαλύτερη κοινότητα της αρμενικής διασποράς μετά τη ρωσική αποτελεί αυτή των ΗΠΑ μεταξύ 500.000-2.000.000¹⁶. Στο Ιράν αριθμούν 150.000 - 300.000, με τους μισούς να μένουν στη Τεχεράνη και να αποτελούν την ισχυρότερη θρησκευτική μειονότητα. Περί τις 40.000 Αρμένιοι ζουν στην Τουρκία, κυρίως μέσα και γύρω από την Κωνσταντινούπολη. Όσον αφορά τη Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν αποδεικνύεται ότι σήμερα υπάρχουν στη χώρα μόνο 645 Αρμένιοι με περισσότερους από τους μισούς να ζουν στο Μπακού και οι υπόλοιποι σε αγροτικές περιοχές¹⁷. Ωστόσο, ο πραγματικός αριθμός των Αρμενίων θα πρέπει να είναι ελαφρώς μεγαλύτερος, εντός 2-3 χιλιάδων,

¹⁰ Από τη Δευτέρα 30 Αυγούστου 2021, με βάση την επεξεργασία του Worldometer των τελευταίων δεδομένων των Ηνωμένων Εθνών <https://www.worldometers.info/world-population/armenia-population-2021>.

¹¹ Το 2019 ο αριθμός αυτός πλησίαζε τους 150.000. Εξ αυτών περισσότεροι από 40.000 υπολογίζεται ότι εκτοπίστηκαν μόνιμα μετά τον πρόσφατο πόλεμο του 2020 στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ.

¹² Σαρκίς Αγαμπατιάν, «Μετανάστευση: Η ανοιχτή πληγή της Αρμενίας», *Armenika.gr*, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2011 που είναι αναρτημένο στο [«Μετανάστευση: Η ανοιχτή πληγή της Αρμενίας» Armenika.gr](#).

¹³ Το 1939 από τους 2.152.000 Αρμένιους που ζούσαν στην πρώην Σοβιετική Ένωση, γύρω στους 500.000 πήγαν στο μέτωπο και 175.000 δεν επέστρεψαν ποτέ. Από δημογραφική άποψη ήταν μια καταστροφή για τη χώρα. Τη δεκαετία του 1990 με την κατάρρευση του συστήματος, τον πόλεμο στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ και τον οικονομικό αποκλεισμό που επιβλήθηκε από την Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν η Αρμενία έχασε σχεδόν το 30% του πληθυσμού της. Μεταξύ 2005-2007, περίπου το 14,5% του πληθυσμού μετανάστευσε για την ανεύρεση εργασίας (labor migration). Τα τέσσερα τελευταία χρόνια συμπεριλαμβανομένων αυτών του Σεπτεμβρίου του 2020 έχει δει το πληθυσμό της να μειώνεται κατά περίπου 6%, αναρτημένο στο [«Migration and its Impact on Armenia Introduction», Univie.ac.at, Βιέννη 2007](#).

¹⁴ Η αρμενική διασπορά είναι 2.000 ετών, αναρτημένο στο [«Armenia seeks to boost population», BBC News, 21-02-2007](#).

¹⁵ Αρκεί να αναφέρουμε ότι περίπου 2 εκατομμύρια Αζεροι και πάνω από 2 εκατομμύρια Αρμένιοι ζουν στη Ρωσία, αναρτημένο στο ["Συνέντευξη με το τηλεοπτικό κανάλι Rossiya", Kremlin.ru, Πρόεδρος της Ρωσίας, 07-10-2022](#).

¹⁶ Σύμφωνα με στοιχεία της Αρμενικής Πρεσβείας των ΗΠΑ που είναι αναρτημένα στο <https://usa.mfa.am/en/community-overview>.

¹⁷ Πριν από την έναρξη της σύγκρουσης του Καραμπάχ, οι Αρμένιοι ήταν η μεγαλύτερη εθνική κοινότητα στη χώρα μετά τους Αζέρους και τους Ρώσους. Το 1989 υπήρχαν 390 χιλιάδες άνθρωποι ή 5,6% του πληθυσμού. (δημοσιεύτηκε στον ιστότοπο του Ινστιτούτου Εθνολογίας και Ανθρωπολογίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών) [Этническаү состав Азербайджана \(по переписи 1999 года\), Юнусов А., 12-03-2001 \(in Russian\)](#).

και αυτό διότι πολλοί έχουν αλλάξει τα ονόματά τους και δεν έχουν μπει στα στοιχεία της απογραφής. Ο ανωτέρω αριθμός περιλαμβάνει σχεδόν αποκλειστικά άτομα που είναι παντρεμένα με Αζέρους ή μικτής αρμενικής - αζερικής καταγωγής¹⁸. Στη χώρα μας ζουν περίπου 30.000 Αρμένιοι οι περισσότεροι από τους οποίους είναι απόγονοι επιζώντων της Γενοκτονίας των Αρμενίων¹⁹.

1.4 Όνομα

Θεωρείται ότι το όνομα Αρμενία προέρχεται από το όνομα «Αράμ», το οποίο αναφέρεται στον πίνακα των Εθνών σε ένα εκτενή κατάλογο των απογόνων του Νώε, στο βιβλίο της Γένεσης της Παλαιάς Διαθήκης. Σύμφωνα με αυτό ο Αράμ είναι γιος του Σεμ και απόγονος του Χάικ. Ο Χάικ (δισέγγονο του Νώε) νίκησε τον Βαβυλώνιο βασιλιά Μπελ και εγκαταστάθηκε μαζί με το λαό του στην περιοχή του όρους Αραράτ²⁰. Δεν υπάρχει επιβεβαιωμένη περαιτέρω εξήγηση του ονόματος. Ωστόσο, κατά το Μεσαίωνα, το όνομα αυτό επεκτάθηκε σε Χαγιαστάν με την προσθήκη της περσικής κατάληξης –σταν (που σημαίνει «χώρα», «τόπος»).

1.6 Ιστορία

Στο «Βασίλειο της Αρμενίας» πρώτη συναντάται η δυναστεία Αρτασισιάν, η οποία κυβέρνησε από το 189 π.Χ. μέχρι την ανατροπή και μετατροπή του σε ρωμαϊκό προτεκτοράτο υπό τον αυτοκράτορα Αύγουστο. Τα χρόνια που ακολούθησαν, πριν οι Αρσακίδες (2η δυναστεία)²¹ εμφανιστούν ως αδιαμφισβήτητοι διάδοχοί των Αρτασισιάν, οι Αρμένιοι θα ζήσουν εσωτερικές διενέξεις, συμμαχίες με του Ρωμαίους, καθαιρέσεις, εξορίες, ανακτήσεις περιοχών και έναν εικοσιπενταετή πόλεμο μεταξύ Ρώμης και Παρθίας που θα οδηγήσει τελικά στην κατάκτηση της Αρμενίας από τους τελευταίους. Το 52 μ.Χ ο Τιριδάτης Α΄ της Αρμενίας εξασφάλισε το «Βασίλειο της Αρμενίας» από τους Αρσακίδες βασιλείς της Παρθίας. Κατά την διάρκεια της βασιλείας αυτής της δυναστείας (μέχρι το 423 μ.Χ), το «Βασίλειο της Αρμενίας» υιοθέτησε το Χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία (301 μ.Χ) και απέκτησε αλφάβητο (405 μ.Χ)²². Μεγάλο πλήθος ιεραποστόλων έδρασαν στην περιοχή προσηλυτίζοντας τις παγανιστικές κοινότητες που επικρατούσαν μέχρι τότε. Μετά την κατάρρευσή του, το 428 μ.Χ., το μεγαλύτερο μέρος του ενσωματώθηκε στην «Αυτοκρατορία των

¹⁸ *Ins Resource Information Center*, 1993, σελ. 13, σε ηλεκτρονική μορφή στο <http://hrlibrary.umn.edu/ins/azerba93.pdf>.

¹⁹ Σύμφωνα με στοιχεία του *Office of the High Commissioner for Diaspora Affairs* που είναι αναρτημένα στο <http://diaspora.gov.am/en/diasporas/greece>.

²⁰ *Razmik Panossian*, 2006, σελ. 106.

²¹ Οι Αρσακίδες ήταν κλάδος της περσικής βασιλικής οικογένειας και έζησε του κύριου περσικού κλάδου για δύο αιώνες, είναι αναρτημένος στο <http://www.armenica.org/armenia/gerb.html>.

²² «*Armenia caught between Rome and the Arsacids*», *History of Armenia*, σελ. 234, που είναι αναρτημένος στο <http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica>.

Σασσανιδών»²³. Το 451 μ.Χ. η επιτυχής εξέγερση των Αρμενίων Χριστιανών εξασφάλισε την θρησκευτική τους ελευθερία και εδαφική αυτονομία. Τότε το δυτικό τμήμα ενσωματώθηκε στη «Βυζαντινή Αυτοκρατορία» και οι υπήκοοι του μετατράπηκαν σε πολίτες του Βυζαντίου.

Το 661 μ.Χ το «Βασίλειο της Αρμενίας» κατακτιέται από τους Άραβες και μετονομάζεται σε «Εμιράτο της Αρμενίας». Τα προσαρτημένα από την «Βυζαντινή Αυτοκρατορία» αρμενικά εδάφη καθώς και η λοιπή χώρα, αποτελώντας αυτόνομη περιοχή, εντάχθηκαν στην «Αραβική Αυτοκρατορία». Οι Άραβες κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας τους στην Αρμενία εφάρμοσαν μια σοφή πολιτική· δημιούργησαν συγκρούσεις μεταξύ των Αρμενίων πριγκίπων επιφέροντας με τον τρόπο αυτό την καταστροφή των σημαντικότερων και ισχυρότερων αρμενικών οικογενειών. Το Εμιράτο διατηρήθηκε ως το δεύτερο μισό του 9ου αιώνα, όπου πραγματοποιήθηκε μια μνημειώδης μετάβαση στην ιστορία του αρμενικού λαού. Μία από τις οικογένειες των Αρμενίων αριστοκρατών είχε αποκτήσει τέτοια πολιτική τεχνογνωσία και ικανότητα στην κατεύθυνση της εξωτερικής πολιτικής, ώστε μπόρεσε να εξασφαλίσει ανεξαρτησία για την Αρμενία. Η οικογένεια Μπαγκρατούνη επέφερε μια ανεξάρτητη ύπαρξη διάρκειας 200 ετών, πιάνοντας για άλλη μια φορά το ένδοξο νήμα της αρμενικής ιστορίας που είχε σπάσει για 400 χρόνια –πρώτα από τους Πέρσες και στη συνέχεια από τους Άραβες– συνεχίζοντάς το στο Μεσαίωνα²⁴. Το 1045 μ.Χ. η συγκεκριμένη περιοχή κατακτήθηκε από τη «Βυζαντινή Αυτοκρατορία», για μικρό χρονικό διάστημα, καθώς το 1071 μ.Χ., οι Σελτζούκοι Τούρκοι τους νίκησαν στη μάχη του Ματζικέρτ και εγκαθίδρυσαν στην περιοχή την «Αυτοκρατορία των Σελτζούκων»²⁵. Η τελευταία κυριάρχησε μέχρι τις αρχές του 13ου αιώνα.

Όταν η Αρμενία έπεσε στα χέρια των νομάδων της Κεντρικής Ασίας μέρος του αρμενικού λαού για να αποφύγει το θάνατο ή την υποτέλεια συγκεντρώθηκε γύρω από τον μεγάλο πρίγκιπα της οικογένειας Μπαγκρατούνη και μετά από έναν μακρύ και επίπονο πόλεμο ίδρυσαν το Αρμενικό Βασίλειο της Κιλικίας, μια νέα χώρα στην οποία οι Αρμένιοι θα ζούσαν ανεξάρτητοι για άλλους τρεις αιώνες²⁶. Η Νέα Αρμενία - Κιλικία και ο λαός της στάθηκαν δίπλα στους Χριστιανούς του δυτικού κόσμου και αναμφίβολα, με την ενεργό συμμετοχή τους, συνέβαλαν σημαντικά στις

²³ Η «Αυτοκρατορία των Σασσανιδών» ήταν η τελευταία προ ισλαμική ιρανική αυτοκρατορία που κυβερνήθηκε από τη Δυναστεία των Σασσανιδών από το 224 μ.Χ. έως το 651 μ.Χ.

²⁴ Η οικογένεια Μπαγκρατούνη ήταν μία από τις παλαιότερες Αρμενικές οικογένειες ευγενών. Οι προπάτορές τους, κατά τη διάρκεια της βασιλείας των Αρσακούνη, είχαν την ευθύνη για το ιππικό της χώρας, είναι αναρτημένος στο <http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica>.

²⁵ Οι Σελτζούκοι είναι οι αυθεντικοί πρόγονοι των δυτικών Τούρκων που κατοικούν σήμερα το [Αζερμπαϊτζάν](#), το [Τουρκμενιστάν](#) και την [Τουρκία](#).

²⁶ Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο αριθμός των Αρμενίων στην Κιλικία κατά τον χρόνο της απώλειας της Αρμενίας από τον 11ο αιώνα ήταν πολύ λίγος, η δημιουργία μιας νέας Αρμενικής Κιλικίας, σε λιγότερο από 50 χρόνια, είναι εντυπωσιακό. Ένα κράτος που παρέμεινε ανεξάρτητο μέχρι τον 14ο αιώνα και αποτελεί μια από τις πιο ένδοξες σελίδες στην ιστορία της Αρμενίας.

επιτυχίες της πρώτης σταυροφορίας²⁷. Το βασίλειο της Νέας Αρμενίας έκλεισε όταν ο Αιγύπτιος Σουλτάνος έθεσε ως μόνη δυνατότητα για την συνέχιση της ύπαρξης του τη μεταστροφή του λαού του στο Ισλάμ. Η άρνηση αποδοχής του όρου επέφερε και την καταστροφή του τελευταίου ασιατικού χριστιανικού κράτους το 1375 μ.Χ²⁸.

Ένας ακόμα τουρανικός λαός οι Μογγόλοι, με επικεφαλής τον Τζένγκις Χαν, εισέβαλε και κατέκτησε συνολικά την περιοχή της Αρμενίας από το 1220 μ.Χ. έως το 1344 μ.Χ²⁹. Στο διάστημα που ακολούθησε η περιοχή γνώρισε τις εισβολές και άλλων φύλλων της Κεντρικής Ασίας μέχρι το 1585 μ.Χ. που τον έλεγχο της κέρδισαν οι Οθωμανοί Τούρκοι. Στη συνέχεια την Αρμενία προσπάθησε να καταλάβει η Περσία πυροδοτώντας έναν πόλεμο μεταξύ αυτής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που διήρκεσε από το 1602 μ.Χ. έως το 1620 μ.Χ. Αρχικά οι Πέρσες κατέλαβαν το ανατολικό τμήμα της Αρμενίας αλλά σύντομα αναγκάστηκαν να αποσυρθούν λόγω τουρκικής αντεπίθεσης. Τελικά το 1620 μ.Χ. υπογράφηκε συνθήκη σύμφωνα με την οποία οι σημαντικές περιοχές του Ερεβάν, του Ναχιτσεβάν και του Καραμπάχ παραχωρήθηκαν στην Περσία, ενώ την πλειοψηφία διατήρησε η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για περισσότερο από έναν αιώνα η Αρμενία αποτέλεσε σκηνή για πολλές μάχες μεταξύ των δυνάμεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Περσίας και υπέστη τις αναπόφευκτες συνέπειες του πολέμου: καταστροφή, λεηλασίες και κλοπές³⁰.

Τέλος στους αρκετούς αιώνες απομόνωσης της Αρμενίας από την Ευρώπη και το Χριστιανισμό ήρθε να φέρει η ταχύτατη επέκταση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας προς τα ανατολικά και συγκεκριμένα τον Καύκασο. Η Μόσχα προσάρτησε τις ανατολικές επαρχίες της σημερινής Αρμενίας, ενώ οι δυτικές παρέμειναν υπό Οθωμανική κυριαρχία. Τόσο κατά τη διάρκεια του ρωσο-περσικού όσο και του ρωσο-οθωμανικού πολέμου οι Αρμένιοι στάθηκαν δίπλα στον προελαύνοντα ρωσικό στρατό και πολέμησαν τον κοινό εχθρό.

1.7 Αρμένικη Οικονομία

Η Αρμενία χάρη στην πληθώρα πολιτιστικών, φυσικών και ιστορικών χώρων³¹ που διαθέτει προσελκύει την προσοχή σε παγκόσμιο επίπεδο³². Παραδοσιακά βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην προσέλκυση επισκεπτών από

²⁷ J. Laurent, 1919, σελ. 6-7.

²⁸ Η Αρμενική Κιλικία στις ακτές της Μεσογείου κυβερνήθηκε από την τέταρτη Αρμενική δυναστεία των Ρουμπινιάν 1187-1375μ.Χ.

²⁹ Dashdondog Bayarsaikhan, 2010, σελ. 43.

³⁰ «Armenia Under the Rule of the Ottoman Turks», σελ. 177 που είναι αναρτημένος στο <http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica>.

³¹ Το 2008 ανακαλύφθηκε από μια ομάδα αρχαιολόγων σε μια σπηλιά στην επαρχία Vayotz Dzor της Αρμενίας, στα σύνορα Ιράν και Τουρκίας, το παλαιότερο κομμάτι δερμάτινων υποδημάτων στον κόσμο 5500 ετών, αναρτημένο στο <https://web.archive.org/scitech/oldest-leather-shoe-archaeology>.

³² Έξι μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO, μεσαιωνικά μοναστήρια, εκκλησίες και φρούρια θαυμάσιας αρχιτεκτονικής και ιστορικής αξίας. Είναι μια από τις παλαιότερες χώρες παραγωγής κρασιού, με ένα μοναδικό μικροκλίμα και 300 ημέρες ηλιοφάνειας το χρόνο. Οι βασικές αγορές της Αρμενίας για εισερχόμενους διεθνείς τουρίστες περιλαμβάνουν τη Γαλλία, τη Γερμανία, τη Ρωσία, το Ιράν και τις Ηνωμένες Πολιτείες αναρτημένο στο <https://www.trade.gov/armenia-travel-and-tourism>.

τη διασπορά για να δει την οικογένεια και τους φίλους. Από το 2018 –εν μέρει χάρη στην ειρηνική επανάσταση της– προκάλεσε λαμπερό τύπο και πλέον προσελκύει ένα νέο προφίλ τουριστών. Σύμφωνα με την ετήσια έρευνα του Παγκόσμιου Συμβουλίου Ταξιδιού & Τουρισμού για την Αρμενία το 2020, τα ταξίδια και ο τουρισμός συνέβαλαν το 11,8 % του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της για το έτος 2019, παρέχοντας το 12,5 % της συνολικής απασχόλησης.

Σημαντικός τομέας της αρμενικής οικονομίας είναι και η γεωργία με τα προϊόντα διατροφής να αποτελούν περισσότερο από το ένα πέμπτο των εξαγωγίμων αγαθών της ετησίως. Σημαντική της προέκταση αποτελούν τα τμήματα επεξεργασίας τροφίμων και παραγωγής αλκοολούχων ποτών ιδιαίτερα κρασιού και μπράντι από σταφύλια τοπικής καλλιέργειας, κονιάκ, κατεψυγμένα ψάρια, κονσερβοποιημένα φρούτα, μαρμελάδες, τυριά, τσιγάρα, καφές και μεταλλικό νερό. Στον τομέα αυτό οι πιο πρόσφατες και μεγαλύτερης κλίμακας επενδύσεις επικεντρώθηκαν στην κατασκευή σύγχρονων θερμοκηπίων, μαζί με πιο προηγμένα συστήματα άρδευσης³³. Αυτές οι επενδύσεις αυξήθηκαν γρήγορα και απέφεραν σημαντικά κέρδη παραγωγικότητας. Κεντρικό στοιχείο του αγροτικού τομέα τα τελευταία χρόνια συνιστά και η κτηνοτροφία, με σχεδόν το 40% του ακαθάριστου γεωργικού προϊόντος της χώρας να προέρχεται από τη κτηνοτροφία, με τα πρόβατα και το χοιρινό να απαντούν τον κύριο όγκο των εξαγωγών³⁴.

Στη κορυφή των αρμενικών εξαγωγών (50% του συνόλου των εξαγωγών³⁵) συναντάμε τα μεταλλεύματα χαλκού, χρυσού και σιδηροκραμάτων που εξάγονται κυρίως στη Ρωσία, την Ελβετία, την Κίνα, τη Βουλγαρία και το Ιράκ³⁶.

Ακόμα, τα τελευταία χρόνια, αύξηση της παρουσίας της χώρας στις παγκόσμιες αλυσίδες καταγράφει και η συνεχής επέκταση και δραστηριοποίηση στην Αρμενία μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων και νέων εταιρειών στον τομέα της Τεχνολογίας Πληροφοριών και Τηλεπικοινωνιών (ΤΠΕ), και ειδικότερα, στην ανάπτυξη λογισμικού, βιομηχανικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και ημιαγωγών. Ορισμένες τοπικές ενώσεις του κλάδου, εγχώριες επιχειρήσεις και εκπαιδευτικά ιδρύματα σε συνεργασία με διεθνείς και κορυφαίες πολυεθνικές εταιρείες³⁷ έχουν ανοίξει ερευνητικά εργαστήρια και χώρους δημιουργίας στους οποίους καταρτίζεται νέο προσωπικό. Με τον τρόπο αυτό χτίζονται οικοσυστήματα που αυξάνουν την ανταγωνιστικότητά της και στα οποία μπορούν να βρουν τη βάση τους νέα επενδυτικά κεφάλαια, αυξάνοντας τις κρατικές εισφορές και ταυτόχρονα τις θέσεις εργασίας. Σημειώνεται πως ο κλάδος των ΤΠΕ παρουσιάζει ανάπτυξη που υπερβαίνει το 20% ετησίως, με συνοδευτικά ισχυρά κέρδη στις εξαγωγές,

³³ Στατιστικές δείχνουν ότι η έκταση των θερμοκηπίων υπερδιπλασιάστηκε μεταξύ 2011 και 2016 που είναι αναρτημένα στο <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/armenia-agriculture>.

³⁴ Στοιχεία από International Trade Administration που είναι αναρτημένα στο <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/armenia-agriculture>.

³⁵ Στατιστικά στοιχεία από COFace for Trade που είναι αναρτημένα στο <https://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Armenia>.

³⁶ Στοιχεία από OEC World που είναι αναρτημένα στο <https://oec.world/en/profile/country/arm>.

³⁷ Συμπεριλαμβανομένων κορυφαίων πολυεθνικών εταιρειών των ΗΠΑ όπως των Microsoft, IBM, National Instruments και η Cisco αναρτημένο στο <https://www.trade.gov/armenia-information-and-telecommunication-technology>.

ιδίως των υπηρεσιών.

Σημαντικό μέρος της οικονομίας της Αρμενίας αποτελούσαν πάντα και οι μεταφορές (εμβάσματα) από το εξωτερικό και έφτασαν σχεδόν το 14% του ΑΕΠ (η τιμή αυτή δίνεται για το έτος 2019). Ιστορικά, το μεγαλύτερο μέρος των εισροών εμβασμάτων προέρχεται από τη Ρωσία (63%) και τις ΗΠΑ³⁸.

Δυστυχώς, η οικονομία της χώρας τερμάτισε μια τριετή περίοδο ισχυρής ανάπτυξης διότι ήρθε αντιμέτωπη με το διπλό σοκ κρίσης που συνδέεται με την πανδημία του COVID-19 και την ένοπλη σύγκρουση των 44 ημερών το 2020 στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Ειδικότερα, ο πληθωρισμός της για το 2021 σχεδόν πενταπλασιάστηκε (5,5% έναντι του 1,2% το 2020)³⁹. Ακόμα, το έτος του πολέμου το ΑΕΠ της χώρας συρρικνώθηκε δραματικά (-7,4% έναντι του 7,6% το 2019), το δημόσιο χρέος αυξήθηκε σημαντικά (62,8% ΑΕΠ έναντι του 49,9% το 2019) και ο αριθμός των επισκεπτών μειώθηκε στο ένα έκτο (375.216 έναντι του 1.894.377 το 2019)⁴⁰.

Στόχο της κυβέρνησης του κ.Πασινιάν, που κέρδισε τις πρόωρες βουλευτικές εκλογές στις 20 Ιουνίου με 54% των ψήφων, παρά την αυξανόμενη δημόσια δυσαρέσκεια που αντιμετώπισε μετά τη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός, είναι να επιστρέψει η οικονομία το 2022 στα επίπεδα του 2019. Ωστόσο η ανάκαμψη θα υπόκειται σε σημαντικούς υποκείμενους κινδύνους ως αποτέλεσμα της πανδημίας, της συνέχισης των εχθροπραξιών στο Καραμπάχ και της γεωγραφικής της απομόνωσης (έλλειψη υποδομών και των κλειστών συνόρων της, ανοικτά διατηρεί με το Ιράν και τη Γεωργία, δύο εκ των τεσσάρων). Ωστόσο, με τα άνετα συναλλαγματικά αποθέματα, τη σχετική ευελιξία της συναλλαγματικής ισοτιμίας του dram, την ισχυρή οικονομική υποστήριξη από διεθνείς οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένου του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), την ανάκαμψη των εισαγωγών (54% του ΑΕΠ) κεφαλαιουχικών αγαθών και πετρελαίου (κυρίως λόγω της καλής απόδοσης των μεταλλευμάτων χρυσού και χαλκού) η οικονομία αναμένεται να ανακάμψει⁴¹.

³⁸ Στατιστικά στοιχεία από Armenia National Interest Fund (ANIF) που είναι αναστημένα στο <https://anif.am/armenia/economy>.

³⁹ Στατιστικά στοιχεία από Asia Development Bank (ADB) που είναι αναστημένα στο <https://www.adb.org/countries/armenia/economy>.

⁴⁰ Στατιστικά στοιχεία από Ministry Of Economy Of The Republic Of Armenia που είναι αναστημένα στο <https://mineconomy.am/en>.

⁴¹ Στατιστικά στοιχεία από COFace for Trade που είναι αναστημένα στο <https://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Armenia>.

2. Αζερμπαϊτζάν

Η «Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν» είναι χώρα στην περιοχή του Καυκάσου, συνορεύει βόρεια με τη Ρωσία, νότια με το Ιράν, δυτικά με την Αρμενία, βορειοδυτικά με τη Γεωργία ενώ ανατολικά βρέχεται από την Κασπία Θάλασσα. Όπως και στην περίπτωση της Αρμενίας, η συγκεκριμένη γεωγραφική του θέση απαγορεύει την ξεκάθαρη τοποθέτησή του στην περιοχή της Ευρώπης ή την αντίστοιχη της Ασίας, ανήκει στην περιοχή της Ευρασίας. Μετά το πόλεμο του 2020 στο Ναγκόρνο - Καραμπάχ στη περιφέρεια του ενσωματώθηκαν περιοχές γύρω αλλά και μέσα από το de facto ανεξάρτητο κράτος της Δημοκρατίας του Αρτσάχ.

Η ταυτότητα των Αζέρων είναι ένα πολύ ευαίσθητο και σύνθετο ζήτημα. Διαμορφώνεται από ένα σύμπλεγμα χαρακτηριστικών· όπως ο σιιτισμός, που είναι η θρησκεία της πλειοψηφίας και απόρροια της περσικής τους κληρονομιάς, η γλώσσα τους που ανήκει στην τουρκική οικογένεια, συνέπεια της Τουρκικής επιρροής, η εκπαίδευση ρωσικού τύπου, η πιο σημαντική πτυχή της ρωσικής κληρονομιάς που καθιέρωσε μια γέφυρα μεταξύ του Αζερμπαϊτζάν και της ευρωπαϊκής ηπείρου και τέλος ορισμένα στοιχεία του Αζερμπαϊτζάν που ανήκουν στη δική του ιστορία⁴².

2.1 Θρησκεία

Περίπου το 95% του πληθυσμού είναι Μουσουλμάνοι. Το 85% των Μουσουλμάνων στο Αζερμπαϊτζάν είναι Σίιτες Μουσουλμάνοι ενώ το 15% είναι Σουνίτες Μουσουλμάνοι. Το Αζερμπαϊτζάν έχει το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό σιιτικού πληθυσμού πίσω από το Ιράν και αποτελεί ένα κοσμικό κράτος που παρέχει θρησκευτική ελευθερία⁴³.

2.2 Η Πρωτεύουσα

Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού βρίσκεται στην άκρως ανατολική περιοχή της χώρας, μέσα και γύρω από την πρωτεύουσά του το Μπακού. Εκτός από τις μικρότερες αστικοποιημένες περιοχές η υπόλοιπη χώρα έχει αρκετά ελαφρύ και ομοιόμορφα κατανομημένο πληθυσμό⁴⁴.

2.3 Όνομα

Η ιστορική προφορά του ονόματος "Αζερμπαϊτζάν" ήταν διαφορετική. Από τους αρχαίους χρόνους, από τις απαρχές του πολιτισμού αυτό το όνομα ακουγόταν σαν Andirpatian, Atropatena, Adirbidzhan,

⁴² Alberto Priego Moreno, Μάιο 2005, σελ. 1-2.

⁴³ Μια δημοσκόπηση της Gallup που πραγματοποιήθηκε πριν από επτά χρόνια διαπίστωσε ότι μόλις το 21% των Αζέρων θεωρούν τη θρησκεία μια σημαντική πτυχή της ζωής τους, γεγονός που την καθιστά μία από τις λιγότερο θρησκευτικές χώρες στον κόσμο. «Azerbaijan Religion, 2018», που είναι αναρτημένο στο <https://worldpopulationreview.com/countries/azerbaijan-population>.

⁴⁴ «Main Cities by Population in Azerbaijan», 2019 που είναι αναρτημένο στο <https://www.worldometers.info/world-population/azerbaijan>

Azirbidzhan και τέλος Αζερμπαϊτζάν. Ακόμα, τα ιστορικά του εδάφη, κάλυπταν τα βουνά του Μεγάλου Καυκάσου στα βόρεια, την οροσειρά Alagez με μια λεκάνη της λίμνης Goycha και την Ανατολική Ανατολία στα δυτικά, την Κασπία Θάλασσα στα ανατολικά και τα όρια της Σουλτανίας, της Ζαντζάν και του Χαμαντάν στο νότο⁴⁵.

2.5 Ιστορία

Από την 1η χιλιετία π.Χ. έως την 1 χιλιετία μ.Χ. στα εδάφη του Αζερμπαϊτζάν υπήρχαν ισχυρά νομαδικά φύλα και βασιλεία όπως η Μάννα, η Αλβανία, η Ατροπάταινα και το Σκυθικό βασίλειο. Αυτά τα βασίλεια έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της κουλτούρας της δημόσιας διοίκησης, στην πολιτιστική και οικονομική ιστορία της χώρας⁴⁶. Τον 3ο αιώνα το Αζερμπαϊτζάν καταλήφθηκε από την ιρανική αυτοκρατορία των Σασσανιδών και τον 7ο αιώνα από το αραβικό χαλιφάτο. Οι κατακτητές μετέφεραν ένα μεγάλο πληθυσμό ιρανικής και αραβικής καταγωγής στη χώρα. Μετά την πτώση των τελευταίων, από τα μέσα του 9^{ου} αιώνα, οι τουρκικές ισλαμικές αυτοκρατορίες αυξήσαν την παρουσία τους στον Καυκάσο, καθώς και σε όλη την Εγγύς και Μέση Ανατολή, αφήνοντας το βαθύ τους στίγμα στην ιστορία της κρατικότητας του Αζερμπαϊτζάν και ολόκληρης της περιοχής. Στις αρχές του 11ου αιώνα, η περιοχή σταδιακά κατακλύστηκε από κύματα τουρκομανικών φυλών από την κεντρική Ασία, τα οποία με τη σειρά τους καθιέρωσαν τις δικές τους δυναστείες με σημαντικότερη αυτών, τη δυναστεία των Σελτζούκων Τούρκων⁴⁷. Την περίοδο αυτή παλαιοί ιρανόφωνοι πληθυσμοί απομονώθηκαν σε ορισμένες ορεινές περιοχές. Η περιοχή κατακτήθηκε και από τους Μογγόλους⁴⁸ ενώ η επόμενη ηγεμονία στην περιοχή ήταν αυτή των Σαφαβιδών του Ιράν, η τελευταία δυναστεία Σιπών Μουσουλμάνων που αντιστέκονταν στη σουνιτική Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το ενιαίο συγκεντρωτικό βασίλειο των Σαφαβιδών που προέκυψε το 1501μ.Χ. ένωνε όλα τα βόρεια και νότια εδάφη του Αζερμπαϊτζάν συμπεριλαμβανομένων των εδαφών του σημερινού Ιράν, της Αρμενίας, το μεγαλύτερο τμήμα του Ιράκ, της Γεωργίας, του Αφγανιστάν, του Καυκάσου, τμήματα των Πακιστάν, Τουρκμενιστάν και Τουρκίας. Οι Σαφαβίδες ένωσαν όλο τον λαό κάτω από τους σιπικούς κλάδους του Ισλάμ, σηματοδοτώντας ένα από τα πιο σημαντικά σημεία της μουσουλμανικής ιστορίας. Μετά την πτώση της δυναστείας τους, ερχόμενος στην εξουσία ένας εξαιρετικός Αζέρος διοικητής, επ'ονόματι Nadir Shah Afshar (1736-1747), διεύρυνε περαιτέρω τα σύνορα της πρώην αυτοκρατορίας των Σαφαβιδών μέχρι τη Βόρεια Ινδία, συμπεριλαμβανομένου του Δελχί (1739). Μετά το θάνατο του η τεράστια

«Eternal flame: How Azerbaijan became the 'Land of Fire», 31-10-2018, που είναι αναρτημένο στο <https://cnn.com/yanar-dag-azerbaijan-land-of-fire>.

⁴⁵ Η γραφή σε σύγχρονη μορφή - "Αζερμπαϊτζάν", βασίζεται σε αρχαία ιστορικά-ανθρωπολογικά αντικείμενα που ανακαλύφθηκαν κατά τις αρχαιολογικές ανασκαφές, καθώς και εθνογραφικά υλικά που συλλέχθηκαν. «Γενικές Πληροφορίες για την Ιστορία του Αζερμπαϊτζάν», που είναι αναρτημένο στο <https://azerbaijan.az/en/information>.

⁴⁶ General Information about the History of Azerbaijan» που είναι αναρτημένα στο <https://azerbaijan.az>.

⁴⁷ General Information about the History of Azerbaijan» που είναι αναρτημένα στο <https://azerbaijan.az>.

⁴⁸ Παύλος Καρολίδης, 2018.

αυτοκρατορία του κατέρρευσε και στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα χωρίστηκε σε χανάτα και σουλτανάτα. Στα τέλη του 18ου αιώνα, τα χανάτα του Αζερμπαϊτζάν υποτάχθηκαν στη τουρκικής καταγωγής βασιλική δυναστεία των Qajars⁴⁹, που ήρθαν στην εξουσία του Ιράν. Κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα, η δυναστεία των Qajars ήρθε αντιμέτωπη με την προσπάθεια της Ρωσικής Αυτοκρατορίας να καταλάβει το Νότιο Καύκασο. Το Αζερμπαϊτζάν μετατράπηκε σε αρένα αιματηρών πολέμων μεταξύ των δύο μεγάλων δυνάμεων. Στο πλαίσιο των συνθηκών Gulistan (1813) και Turkmenchay (1828) το Αζερμπαϊτζάν χωρίστηκε σε δύο αυτοκρατορίες. Το Βόρειο Αζερμπαϊτζάν προσαρτήθηκε στη Ρωσία και το Νότιο Αζερμπαϊτζάν στο Ιράν⁵⁰. Έτσι, στα επόμενα χρόνια της ιστορίας του το Αζερμπαϊτζάν εμφανιζόταν με δύο νέες έννοιες: "Βόρειο (ή Ρωσικό) Αζερμπαϊτζάν" και "Νότιο (ή Ιρανικό) Αζερμπαϊτζάν".

2.6 Εθνοτική Σύθεση

Το Αζερμπαϊτζάν στην αρχαιότητα αποτελούταν από πολλά εθνοτικά στελέχη όπως Τούρκους, Καυκάσιους και Ιρανούς. Ωστόσο, τα σημερινά στατιστικά στοιχεία απογραφής παρουσιάζουν ένα υψηλό ποσοστό εθνικής ομοιογένειας⁵¹ απόρροια της ανάπτυξης μιας διαδικασίας ολοκλήρωσης και εθνικής ενσωμάτωσης στο έδαφος του. Ορισμένοι παράγοντες ήταν η εκτεταμένη εξάπλωση του Ισλάμ στους περισσότερους λαούς του Αζερμπαϊτζάν από τον 7ο αιώνα (η αρχή της κοινής πίστης), η ομοιότητα μεταξύ τύπων οικονομίας (ζώντας σε ίδιες κλιματολογικές συνθήκες ασχολήθηκαν με τις ίδιες βιομηχανίες) και η αζερική (τουρκική) γλώσσα (συνέβη τόσο που αυτή ήταν η γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των εθνοτικών κοινοτήτων της χώρας σε όλη τη μακρά ιστορική διαδικασία)⁵².

Υπάρχουν, ωστόσο, πληθυσμιακές ομάδες που διαφέρουν ριζικά από τον αυτόχθονα πληθυσμό, που δεν αφομοιώθηκαν και συνεχίζουν να αποτελούν εθνικές μειονότητες. Τη μεγαλύτερη κοινότητα αποτελούν οι Λέζγιοι 2,2%, οι οποίοι κατοικούν κυρίως στις βορειοανατολικές περιοχές του Αζερμπαϊτζάν. Η πρώιμη εθνοτική ιστορία των Λεζγκιών συνδέεται στενά με την Καυκάσια Αλβανία, ένα από τα αρχαιότερα κράτη που υπήρχαν στο έδαφος του Αζερμπαϊτζάν. Σήμερα, η γλώσσα τους (καυκάσια γλώσσα Λεζγκιάν) διδάσκεται σε δημοτικά σχολεία του Αζερμπαϊτζάν, ενώ εφημερίδες και ραδιοφωνικά προγράμματα μεταδίδονται επίσης στη γλώσσα αυτή. Η κατάσταση των σχέσεων Αζερμπαϊτζάν-Λέζγια έχει σημαντικό αντίκτυπο στην κοινωνική και εθνοτική κατάσταση στο Αζερμπαϊτζάν. Από αυτήν την άποψη, η εθνοτική σταθερότητα στο Αζερμπαϊτζάν απειλείται. Οι πιο ρεαλιστικές απειλές είναι η αύξηση του αυτονομιστικού συναισθήματος μεταξύ των Λεζγκιάν του Αζερμπαϊτζάν που τροφοδοτείται από το κίνημα των Λέζγια στο Νταγκεστάν, καθώς και η χρήση του «παράγοντα Λέζγια» από τη Ρωσία στην

⁴⁹ Οι βασιλιάδες των Qajars (1796-1925), ήταν απόγονοι τουρκικών οικογενειών που κατοικούσαν στην επαρχία Mazandaran στο βόρειο Ιράν. Συγγενεύουν επίσης και με φυλές Qizilibash, που έδωξαν τους βασιλιάδες των Σαφαβιδών. Dr Parviz Kambin, 2011, σελ. 36

⁵⁰ Dr Parviz Kambin, 2011, σελ. 38.

⁵¹ Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού που πραγματοποιήθηκε από τις αρχές του Αζερμπαϊτζάν, το 91% αυτού είναι Αζέροι.

⁵² Mamedov Aliaga, 2000, σελ. 29-30.

πολιτική της για τον Καύκασο⁵³.

Μια ακόμα κύρια εθνοτική μειονότητα αποτελούν οι Αρμένιοι, σε ποσοστό 1,4%, οι οποίοι σχεδόν εξ ολοκλήρου κατοικούν στην αυτονομιστική περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Πριν από τον 19ο αιώνα ένα πλήθος Αρμενίων ζούσε στα βουνά του Καραμπάχ αλλά οι περισσότεροι Αρμένιοι έφτασαν μετά το τέλος του Ρωσο-Ιρανικού πολέμου το 1826-1828. Η Ρωσική Αυτοκρατορία για να δημιουργήσει υποστήριξη για τον εαυτό της και ένα χριστιανικό προπύργιο στο Νότιο Καύκασο, άρχισε να μεταφέρει μαζικά αρμενικό πληθυσμό από τις γειτονικές περιοχές στα κατεχόμενα εδάφη του Αζερμπαϊτζάν, συγκεκριμένα, τις ορεινές περιοχές του Καραμπάχ, τα εδάφη των χανάτων Erivan και Nakhichevan⁵⁴. Ειδικότερα, το 1828 δόθηκε η εντολή να δημιουργηθεί μια Αρμενική Περιφέρεια ή «Περιφέρεια» στα χανάτα του Ερεβάν και του Ναχτσισεβάν ή εδαφικές οντότητες του κράτους του Αζερμπαϊτζάν. Η εφαρμογή αυτού του διατάγματος επέφερε σημαντικές αλλαγές στην εθνοτική σύνθεση της περιοχής με το μεγαλύτερο μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού, κυρίως Αζέρων, να εξοντώνονται ή να εκδιώχνονται στην Τουρκία και το Ιράν. Εάν στην περιοχή που ονομάζεται Αρμενική «Περιφέρεια» οι Αρμένιοι αποτελούσαν μόνο το ένα δέκατο του πληθυσμού πριν από τη Ρωσική κατάκτηση, αποτελούσαν το ένα τέταρτο μόλις τελείωσε ο Ρωσο-Ιρανικός πόλεμος το 1828⁵⁵. Αυτές οι ομάδες του αρμενικού πληθυσμού διασκορπίστηκαν σε όλη την Υπερκαυκασία, μερικές και στο Καραμπάχ. Επιπλέον, το 1836, η τσαρική Ρωσία εκκαθάρισε την ανεξάρτητη Αλβανική Εκκλησία και την υπέταξε στην Γρηγοριανή. Έτσι, δημιουργήθηκαν ευνοϊκές συνθήκες για τη “γρηγοριανοποίηση” και την “αρμενίωση” (Gregorianization and Armenianization) του αρχαίου χριστιανο-αλβανικού πληθυσμού του Αζερμπαϊτζάν θέτοντας θεμέλια για νέες εδαφικές διεκδικήσεις των Αρμενίων προς τους Αζέρους⁵⁶. Η μετεγκατάσταση στην Υπερκαυκασία κορυφώθηκε κατά τη διάρκεια του ρωσο-τουρκικού πολέμου 1877-1878. Το 1886, οι Αρμένιοι αποτελούσαν περισσότερο από 58% του πληθυσμού της Επαρχία Ελισάβετπολ της Περιφέρεια Shushinsky, η οποία κάλυπτε σχεδόν το σύνολο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ⁵⁷.

Στη συνέχεια ακολουθεί η ρωσική εθνοτική κοινότητα που εμφανίστηκε στο Αζερμπαϊτζάν τις δεκαετίες του 1830-1850 από Ρώσους μετανάστες του Ταμπόφ, του Σαράτοφ, το Βορόνεζ και άλλες επαρχίες (μετά την επικύρωση της Συνθήκης του Turkmenchay)⁵⁸. Τα επόμενα κύματα έφτασαν στο τέλος του 20ού αιώνα καθώς η πετρελαϊκή βιομηχανία του Αζερμπαϊτζάν και οι πόλεις άρχισαν να αναπτύσσονται. Το 1989, οι Ρώσοι αποτελούσαν το 5,6% του πληθυσμού της Δημοκρατίας (δεύτερη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα μετά τους Αζέρους). Ωστόσο, ο πόλεμος με την Αρμενία, η εισαγωγή σοβιετικών στρατευμάτων στο Μπακού τον Ιανουάριο του 1990, η εσωτερική πολιτική αστάθεια, η οικονομική κρίση, η απότομη στένωση της σφαίρας χρήσης της ρωσικής γλώσσας σε συνδυασμό με την αύξηση της

⁵³ Mamedov Aliaga, 2000, σελ. 33-34.

⁵⁴ General Information about the History of Azerbaijan» που είναι αναρτημένα στο <https://azerbaijan.az>.

⁵⁵ Mamedov Aliaga, 2000, σελ. 31-32.

⁵⁶ General Information about the History of Azerbaijan» που είναι αναρτημένα στο <https://azerbaijan.az>.

⁵⁷ Mamedov Aliaga, 2000, σελ. 31-32.

⁵⁸ D. Ismail-zade, 1982, σελ. 34.

απαισιοδοξίας και ψυχολογικής δυσφορίας και η πίεση από τους Αζέρους πρόσφυγες από την Αρμενία οδήγησε στην αποξένωση και έξοδο του ρωσόφωνου πληθυσμού του Αζερμπαϊτζάν. Ως αποτέλεσμα, η απογραφή του 1999 έδειξε ότι ο αριθμός των Ρώσων μειώθηκε τρεις φορές μέσα σε αυτά τα δέκα χρόνια και τώρα υπάρχουν 141,7 χιλιάδες Ρώσοι στο Αζερμπαϊτζάν, αποτελώντας μόνο το 1,8% του πληθυσμού της⁵⁹.

Λοιπές ομάδες αποτελούν οι Ταλίστες 1%, Άβαροι 0,6%, Μεσχετικοί 0,5%, Τάταροι 0,4%, Ουκρανοί 0,4%, Γεωργιανοί 0,2%, Κούρδοι 0,2%, Τάτες 0,1%, Εβραίοι 0,1%⁶⁰.

2.7 Πληθυσμός – Διασπορά

Ο αριθμός των Αζέρων σε όλον τον κόσμο εκτιμάται ότι είναι περίπου 50 εκατομμύρια άνθρωποι, από τους οποίους μόνο 10.248.020⁶¹ βρίσκονται στο Αζερμπαϊτζάν. Ακριβή στατιστικά δεδομένα δεν μπορούν να προκύψουν διότι στις αρχές του 20ού αιώνα, οι Αζέροι που μετανάστευσαν στη γειτονική Ρωσία καταχωρήθηκαν ως «Τάταροι», ενώ αυτοί που μετανάστευσαν στην Τουρκία καταχωρήθηκαν ως «Τούρκοι του Αζερμπαϊτζάν». Οι υπήκοοί που ζουν στο Νότο αναγνωρίστηκαν ως "Ιράν Ταμπέ". Συνεπώς, οι Αζέροι που ζούσαν σε διασπορές ορισμένων ξένων γειτονικών εθνών αντιμετώπισαν τον κίνδυνο αφομοίωσης⁶². Η μεγαλύτερη αζερική διασπορά είναι συγκεντρωμένη στο βορειοδυτικό τμήμα του Ιράν. Όντας 30 εκατομμύρια αποτελούν τη μεγαλύτερη εθνοτική μειονότητα της χώρας. Εκτιμάται ότι το ένα τρίτο του πληθυσμού της Τεχεράνης είναι Αζέροι και υπάρχουν σημαντικές μειονότητες και σε άλλες μεγάλες πόλεις όπως το Χαμαντάν, το Καράι και το Καζβίν⁶³. Τη δεύτερη μεγαλύτερη κοινότητα της αζερικής διασποράς μετά την ιρανική αποτελεί αυτή της Τουρκίας που αριθμεί τα 3.000.000. Περί τα 2.000.000 ζουν στη Ρωσία⁶⁴, ενώ σημαντική αύξηση παρουσιάζει και ο αριθμός αυτής στις ΗΠΑ, που είναι περίπου 800.000-1.000.000. Στη χώρα μας ζουν περίπου 12.400 Αζέροι⁶⁵.

2.8 Οικονομία

Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η πλούσια σε ενεργειακά αποθέματα περιοχή της Κασπίας Θάλασσας επανήλθε στο προσκήνιο του διεθνούς ενδιαφέροντος. Ήταν στις αρχές της δεκαετίας του

⁵⁹ A. Yunusov, 2004-5, Αρ.183-184.

⁶⁰ Gerber Leah, 2007, σελ.8.

⁶¹ Με βάση την επεξεργασία των τελευταίων δεδομένων των Ηνωμένων Εθνών από το Σεπτέμβριο 2021 που είναι αναρτημένα στο <https://www.worldometers.info/world-population/azerbaijan-population>.

⁶² «Number of Azerbaijanis Living Outside Azerbaijan» που είναι αναρτημένα στο <https://azerbaijan.az>.

⁶³ «Society, People and Languages, Azerbaijanis», Source: U.S. Library of Congress, 1987 που είναι αναρτημένα στο <http://countrystudies.us/iran>.

⁶⁴ Αρκεί να αναφέρουμε ότι περίπου 2 εκατομμύρια Αζέροι και πάνω από 2 εκατομμύρια Αρμένιοι ζουν στη Ρωσία, "Συνέντευξη με το τηλεοπτικό κανάλι Rossiya", Kremlin.ru, Πρόεδρος της Ρωσίας, 07-10-2022.

⁶⁵ «Number of Azerbaijanis Living Outside Azerbaijan» που είναι αναρτημένα στο <https://azerbaijan.az>.

2000, που οι υψηλές τιμές του πετρελαίου αύξησαν την ανάγκη παραγωγής του από υπεράκτια πεδία. Η ανάγκη αυτή προκάλεσε τον έντονο ανταγωνισμό μεταξύ όσων επιζητούσαν τον έλεγχο των ενεργειακών κοιτασμάτων καθώς και των οδών μεταφοράς των. Ο αμείωτος, μέχρι και σήμερα, ανταγωνισμός μεταξύ των ξένων αλλά και των χωρών της περιοχής, υπογραμμίζει τη στρατηγική αξία της στη διεθνή πολιτική και οικονομία.

Το Αζερμπαϊτζάν, όντας χώρα που βρέχεται από την Κασπία Θάλασσα, έχει δικαίωμα στην εκμετάλλευση του πλούτου της. Υπολογίζεται ότι διαθέτει τα σημαντικότερα ενεργειακά αποθέματα της περιοχής, ωστόσο δεν έχει πρόσβαση στην ανοικτή θάλασσα. Επομένως, όπως και στο παρελθόν, ο μόνος τρόπος για την μεταφορά τους είναι μέσω της κατασκευής αγωγών. Αυτή ήταν και η ανάγκη, που οδήγησε την πολιτική ηγεσία της τότε νέοανακηρυχθείσας ως ανεξάρτητη Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν⁶⁶, σε ένα δύσκολο κύκλο συνομιλιών και διαπραγματεύσεων για τη συμφωνία των τελικών διατάξεων του συμβολαίου, που θα ανταποκρινόταν επαρκώς στις ανάγκες και τα συμφέροντα της χώρας. Το συμβόλαιο πετρελαίου που υπογράφηκε, γνωστό ως «Συμβόλαιο του Αιώνα»⁶⁷, με τις εταιρείες πετρελαίου της Δύσης, στις 20 Σεπτεμβρίου 1994 στο παλάτι Gulistan του Μπακού, άνοιξε μια νέα σελίδα στο οικονομικό, πολιτικό και στρατιωτικό status της χώρας.

Κύριος οικονομικός μοχλός της χώρας παραμένει η εξαγωγή πετρελαίου μέσω των αγωγών, ωστόσο άλλη μια πηγή σημαντικότητας εσόδων αποτελούν οι δρομολογημένες-προσυμφωνημένες προσπάθειες ενίσχυσης της παραγωγής και μεταφοράς φυσικού αερίου μέσω/προς την Τουρκία και την Ευρώπη. Οι προσπάθειες αυτές αφορούν τους κάτωθι αγωγούς μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου αντίστοιχα.

2.8.1 Μεταφορά Πετρελαίου

2.8.1.1 Οι Αγωγοί Πετρελαίου

Τη δεκαετία του 90', η εξαγωγή εκατομμυρίων τόνων αργού πετρελαίου από το Αζερμπαϊτζάν προς την παγκόσμια αγορά πραγματοποιούνταν από τον αγωγό Μπακού-Νοβοροσίσκ (Caspian Pipeline Consortium)⁶⁸, ο οποίος τέθηκε σε χρήση τον Οκτώβριο του 1997. Η γραμμή μεταφοράς πετρελαίου

⁶⁶ Τα αποθέματα πετρελαίου και φυσικού αερίου του Αζερμπαϊτζάν αποτελούν το 0,4% και το 0,6% των αποθεμάτων παγκόσμιων αποθεμάτων αντίστοιχα, και το 5% και 2,1% των χωρών της ΚΑΚ. Nigyar Masumova and Anar Somuncuoglu, σελ 1.

⁶⁷ Το συμβόλαιο ονομάστηκε «Συμβόλαιο του Αιώνα» λόγω της ιστορικής, πολιτικής και διεθνούς της σημασίας. Αντικατοπτρίστηκε σε 400 σελίδες και 4 γλώσσες και περιλάμβανε 13 κορυφαίες εταιρείες πετρελαίου (AMOCO, BP, McDermott, UNOCAL, SOCAR, LUKOIL, Statoil, Exxon, Turkish Petrol, Pensoil, Itochu, Remco, Delta) από 8 χώρες του κόσμου (Αζερμπαϊτζάν, ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Ρωσία, Τουρκία, Νορβηγία, Ιαπωνία και Σαουδική Αραβία). Μία συμφωνία κατανομής της κοινής ανάπτυξης-παραγωγής των αποθεμάτων από βαθέα υδάτα του Αζέρυ, του Τσιράγκ και του Γκουεσλί.

⁶⁸ Ο αγωγός Μπακού-Νοβοροσίσκ υπήρχε από τη σοβιετική εποχή (1983). Ο αγωγός χρησιμοποιήθηκε για τη μεταφορά αργού πετρελαίου στο Μπακού από το Γκρόζνι για επεξεργασία. «The Transportation of Oil», 21-11-2019, by the Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan που είναι αναρτημένα στο <https://minenergy.gov.az/baki-novorossiysk>.

έχει μήκος 1.330 χιλιομέτρων (830 μίλια) και τρέχει από τον τερματικό σταθμό Sangachal κοντά στο Μπακού μέχρι τον τερματικό σταθμό Novorossiysk στην ακτή της Μαύρης Θάλασσας στη Ρωσία . Η τριμερής σύμβαση συνήφθη μεταξύ της Διεθνούς Λειτουργικής Εταιρείας του Αζερμπαϊτζάν SOCAR⁶⁹ και της Transneft⁷⁰. Σήμερα η SOCAR είναι ο φορέας εκμετάλλευσης του αζερικού τμήματος του αγωγού μήκους 231 χιλιομέτρων ενώ για το ρωσικό τμήμα η Transneft. Ορισμένες κρίσεις στη διάρκεια των ετών μείωσαν είτε και διέκοψαν προσωρινά την ροή του αζερικού πετρελαίου προς το ρωσικό σταθμό. Ειδικότερα, το Φεβρουάριο του 2008, η SOCAR σταμάτησε προσωρινά τις προμήθειες πετρελαίου μέσω του αγωγού λόγω διαφωνίας τιμολόγησης με την Transneft, ενώ το 2013 ο αντιπρόεδρος της SOCAR δήλωσε πως η εταιρεία “δεν είναι άνετη” με το τιμολόγιο (δασμό 15,67 \$ ανά τόνο) που πρότείνει το μονοπώλιο των ρωσικών αγωγών Transneft και πως ο ίδιος ο Ρώσος Πρωθυπουργός υπέγραψε εντολή διάλυσης της συμβάσης διαμετακόμισης⁷¹. Η ανάγκη χάραξης μιας ανεξάρτητης, από τη ρωσική, ενεργειακής πολιτικής οδήγησε το Αζερμπαϊτζάν στην δημιουργία νέων δικτύων μεταφοράς, αυτών του Μπακού-Σούψα και Μπακού-Τιφλίδα-Τσεϊχάν⁷², και στη παράλληλη μείωση των εξαγωγών μέσω του αγωγού CPC⁷³. Από την άλλη πλευρά υπήρξαν και περίοδοι που η σημασία του μεταφερόμενου όγκου πετρελαίου μέσω του αγωγού αυξάνοντας σημαντικά, όπως τον Αύγουστο του 2008, που οι δολιοφθορές στην Τουρκία και η σύγκρουση στη Γεωργία ανάγκασαν σε προσωρινή διακοπή λειτουργίας των “αντίπαλων αγωγών” Μπακού-Σούψα και Μπακού-Τσεϊχάν. Η ικανότητα μετάφοράς αυτού του αγωγού είναι 100.000 βαρέλια ημερησίως (13.500 τόνοι/ημέρα).

Τον Δεκέμβριο του 1998, ξεκίνησε η πλήρωση με πετρέλαιο του αγωγού Μπακού-Σούψα (Baku-Supsa). Πρόκειται για τον αγωγό μήκους 833 χιλιομέτρων, που ξεκινά από τον τερματικό σταθμό Sangachal και επεκτείνεται μέχρι τον τερματικό σταθμό Supsa στην ακτή της Γεωργίας. Από εκεί φορτώνεται σε δεξαμενόπλοια και αποστέλλεται στις ευρωπαϊκές αγορές μέσω των στενών του Βοσπόρου στην Τουρκία. Η BP λειτουργεί προς το παρόν τον αγωγό αυτό που έχει ικανότητα μετάφοράς 150.000 βαρέλια ημερησίως (20.000 τόνοι/ημέρα)⁷⁴. Εκ του συνολικού μήκους του τα 456 χιλιόμετρα βρίσκονται στο έδαφος του Αζερμπαϊτζάν.

Τέλος, τον Νοέμβριο του 1999, κατά τη συνεδρίαση του ΟΑΣΕ στην Κωνσταντινούπολη, οι Πρόεδροι των ΗΠΑ, της Τουρκίας, του Αζερμπαϊτζάν,

⁶⁹ Η SOCAR ιδρύθηκε το 1992 και ανήκει κατά 100% στην κυβέρνηση της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν.

⁷⁰ «Baku-Novorossiysk Oil Pipeline» που είναι αναρτημένα στο <https://socar.az/socar/baku-novorossiysk-oil-pipeline>.

⁷¹ Η SOCAR εξήγαγε 2,064 εκατομμύρια τόνους το 2012, 1,8 εκατομμύρια τόνους το 2013, 1,2 εκατομμύρια τόνους το 2018 έναντι των 5 εκατομμύρια τόνους που ήταν αρχικά συμφωνημένοι. Από τους συνολικά 25 εκατομμύρια τόνους πετρελαίου που εξήγαγε το 2012, σε όλες τις διαδρομές, μόνο 2 εκατομμύρια τόνοι εξήχθησαν μέσω του αγωγού Μπακού - Νοβοροσίσκ. Τα υπόλοιπα 20 εκατομμύρια και 3 εκατομμύρια τόνοι εξήχθησαν μέσω των διαδρομών Μπακού-Τσεϊχάν και Μπακού-Σούψα αντίστοιχα.

⁷² Από το 2008, το πετρέλαιο του Καζακστάν μεταφέρεται επίσης μέσω του αγωγού BTC.

⁷³ «SOCAR might stop shipping oil via Baku-Novorossiysk pipeline», Νοέμβριος 2013, που είναι αναρτημένα στο <https://interfax.com/newsroom>.

⁷⁴ «The Transportation of Oil», 21-11-2019, by the Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan που είναι αναρτημένα στο <https://minenergy.gov.az/baki-novorossiysk>.

της Γεωργίας και του Καζακστάν υπέγραψαν μια διακυβερνητική συμφωνία για την κατασκευή του κύριου εξαγωγικού αγωγού πετρελαίου Μπακού-Τιφλίδα-Τσειχάν (Baku-Tbilisi-Ceyhan). Η κατασκευή του αγωγού BTC ολοκληρώθηκε το 2005 και ονομάστηκε “Heydar Aliyev”, προς τιμήν του πρώην Προέδρου του Αζερμπαϊτζάν. Ο αγωγός συνολικού μήκους 1.768 χλμ. διατρέχει το έδαφος τριών χωρών: Αζερμπαϊτζάν (443 χλμ.), Γεωργία (249 χλμ.) και Τουρκία (1076 χλμ.). Τα τμήματα του αγωγού Αζερμπαϊτζάν και Γεωργίας λειτουργούν από την BP για λογαριασμό των μετόχων της στην BTC Co, ενώ το τουρκικό τμήμα λειτουργεί από την BOTAS International Limited (BIL)⁷⁵. Ο αγωγός BTC μεταφέρει επί του παρόντος κυρίως αργό πετρέλαιο ACG από το Αζερμπαϊτζάν στο θαλάσσιο τερματικό σταθμό Ceyhan της Τουρκίας και από εκεί στις ευρωπαϊκές αγορές μέσω της Μεσογείου. Επιπλέον, όγκοι αργού πετρελαίου και συμπυκνωμάτων μεταφέρονται μέσω BTC και από άλλες χώρες όπως το Τουρκμενιστάν, τη Ρωσία και το Καζακστάν⁷⁶. Η ικανότητα μεταφοράς αυτού του αγωγού είναι 1,2 εκατομμύρια βαρέλια (160.000 τόνοι/μέρα).

2.8.1.2 Οι Σιδηρόδρομοι

Ενεργά χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά πετρελαίου και οι σιδηρόδρομοι Μπακού-Μπατούμι και Μπακού-Κουλεβί. Μέσω των διαδρομών αυτών, εξάγεται το πετρέλαιο από τα πεδία ACG των εταιρειών που δεν περιλαμβάνονται στον κατάλογο των ιδρυτών του αγωγού BTC, πετρελαιοειδή του Τουρκμενιστάν, καθώς και πετρέλαιο που εξάγεται από το πεδίο Tengiz του Καζακστάν στους τερματικούς σταθμούς Κουλέβι και Βατούμι που βρίσκονται στη Μαύρη Θάλασσα κατά μήκος των ακτών της Γεωργίας. Πέρα από τα προϊόντα πετρελαίου οι σιδηρόδρομοι χρησιμοποιούνται επίσης για τη μεταφορά συμπυκνωμάτων αερίου που εξάγονται από το πεδίο Shah Deniz.

2.8.1.3 Αγωγοί Φυσικού Αερίου

Η κρατική εταιρεία πετρελαίου της χώρας SOCAR συμμετέχει και στα τρία έργα αγωγών φυσικού αερίου από το πεδίο Shah Deniz του Αζερμπαϊτζάν μέχρι και την Ιταλία⁷⁷, που αποτελούν το Νότιο Διάδρομο Φυσικού Αερίου (Southern Gas Corridor) και ένα από τα μεγαλύτερα ενεργειακά έργα στην παγκόσμια ενεργειακή δραστηριότητα όσον αφορά το κόστος επένδυσης, την τεχνική πολυπλοκότητα, την περιοχή που καλύπτεται και την πολυεθνική συμμετοχή. Ως πρώτο τμήμα υπολογίζεται ο αγωγός του Νοτίου Καυκάσου (SCP) που λειτουργεί από το 2006, μήκους 980 χιλιομέτρων, για τη μεταφορά του αζέρικου αερίου που παράγεται στο πεδίο

⁷⁵ BTC Co είναι η εταιρεία αγωγών Μπακού-Τιφλίδα-Τσειχάν που διαχειρίζεται η BP με μετοχές 30,1%.

⁷⁶ Από τότε που ο αγωγός BTC των 1.768 χιλιομέτρων άρχισε να λειτουργεί τον Ιούνιο του 2006 έως το τέλος του πρώτου τριμήνου του 2021, μετέφερε συνολικά 3,62 δισεκατομμύρια βαρέλια (περίπου 482 εκατομμύρια τόνους) αργού πετρελαίου φορτωμένα σε 4.729 δεξαμενόπλοια και στάλθηκαν στις παγκόσμιες αγορές. «Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline», by BP in Azerbaijan που είναι αναρτημένα στο <https://www.bp.com/azerbaijan/pipelines/btc>.

⁷⁷ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εργάζεται για να προσθέσει τον τέταρτο, έναν διακασπικό αγωγό φυσικού αερίου από το Τουρκμενιστάν στο Αζερμπαϊτζάν.

Shah Deniz που βρίσκεται στον τομέα του Αζερμπαϊτζάν στην Κασπία Θάλασσα, περνά στη Γεωργία και καταλήγει στο Ερζερούμ της Τουρκίας. Η τρέχουσα συμμετοχή της SOCAR αποτελεί το 16,7% των μετοχών⁷⁸. Το δεύτερο τμήμα του SGC αποτελεί ο Trans-Anatolia (TANAP), μήκους περίπου 2.000 χιλιομέτρων, σχεδιασμένος να τρέχει από την Β.Α.Τουρκία έως τα σύνορα Τουρκίας-Ελλάδας, τροφοδοτούμενος από τον αγωγό SCP. Για το δεύτερο τμήμα του αγωγού η συμμετοχή της ανέρχεται στο 80% των μετοχών και των δικαιωμάτων λειτουργίας, ύστερα από τη διμερή συμφωνία μετόχων με την Τουρκία το 2012, όπου η SOCAR ανέλαβε να επενδύσει στο έργο ως πλειοψηφικός μέτοχος. Το ποσοστό της Τουρκίας απαντάται στο 15% για τη κρατική εταιρεία αγωγών Botas και την Turkish Petroleum με 5%. Η SOCAR, ως κύριος μέτοχος της Shah Deniz δεν θα μπορούσε να μην έχει εισέλθει στην αλυσίδα αξίας και του τρίτου τμήματος του SGC με το μερίδιο των μετοχών της να αποτελεί 20%. Πρόκειται για τον αγωγό TAP, με μήκος που φτάνει τα 878 χλμ, το ευρωπαϊκό σκέλος του SGC, που ξεκινά από τους Κήπους στα ελληνοτουρκικά σύνορα, περνά το αλβανικό έδαφος και με το υποθαλάσσιο τμήμα του διατρέχει το βυθό της Αδριατικής Θάλασσας στο στενό του Οτράντο για περίπου 105 χλμ όπου και εξέρχεται στη στεριά στις ιταλικές ακτές καταλήγοντας στον Τερματικό Σταθμό Παραλαβής στο Melendugno. Ακόμα, η SOCAR έχει αποκτήσει ελεγκτικό ενδιαφέρον στην ελληνική εταιρεία μεταφοράς φυσικού αερίου DESFA και έχει διαθέσει 1 bcm ετησίως προς πώληση στη Βουλγαρία, ιδανικά μέσω του Interconnector Ελλάδας-Βουλγαρίας, στον οποίο η SOCAR πρόκειται να γίνει μέτοχος μέσω του DESFA⁷⁹.

Η επιτυχής εφαρμογή της στρατηγικής για το “πετρέλαιο-αέριο” αύξησε, μέσω της συνεκμετάλλευσης των κοιτασμάτων, σημαντικά τα κρατικά έσοδα, επέφερε μακροοικονομική σταθερότητα και κοινωνική ευημερία, εξασφάλισε επενδυτικά κεφάλαια και διασφάλισε την ενεργειακή ασφάλεια της χώρας. Ειδικότερα, η έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας Doing Business, για το 2009 αξιολόγησε το Αζερμπαϊτζάν ως το «κορυφαίο μεταρρυθμιστικό κράτος» στον κόσμο ενώ κορυφαία χρηματοπιστωτικά ιδρύματα το κατατάσσουν μεταξύ των πιο σταθερών, από μακροοικονομικής άποψης, χωρών στον κόσμο. Τα ανωτέρω αντανακλώνονται και στο μέσο ετήσιο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ των ετών 2004 έως το 2015, που έγινε με 10,6%, ενώ το ΑΕΠ αυξήθηκε 7,6 φορές στη χώρα. Ταυτόχρονα, σημειώθηκε αύξηση κατά 6,5 φορές στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ που προκάλεσε την άνοδο του Αζερμπαϊτζάν από την 134^η στην 79^η θέση μεταξύ των χωρών του κόσμου⁸⁰. Η εξαγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου ως κινητήριες δυνάμεις της οικονομίας

⁷⁸ Η BP διαχειρίζεται το 28,8%, η Νορβηγική Statoil 15,5%, οι Russian, Lukoil, και η Εθνική Ιρανική Εταιρεία Πετρελαίου με 10% έκαστη, και τη Turkish Petroleum με το 19% των μετοχών ύστερα από αγορά του 10% της Total. Η συναλλαγή αποτιμάται σε 1,5 δισεκατομμύρια δολάρια. «Azerbaïdjan : Total vend sa participation de 10% dans Shah Deniz à TPAO», 30-05-2014 είναι διαθέσιμο ως <https://totalenergies.com/total-shah-deniz-tpao>.

⁷⁹ Ο TANAP παίρνει 16 bcm από τη γραμμή SCP και ρίχνει τα 6 bcm στην Τουρκία και τα υπόλοιπα 10 bcm τα μεταφέρει στο έδαφος της ΕΕ. Έχει υποδομές, ανάλογα με τη διαθεσιμότητα του όγκου αερίου από το Αζερμπαϊτζάν και πέραν αυτού (πιθανή μελλοντική σύνδεση με Trans-Caspian Pipeline), να φτάνει τα 31 bcm ετησίως. Τα 10 bcm ετησίως έχει τη δυναμικότητα να μεταφέρει ο TAP. Ο τελευταίος έχει τη δυνατότητα αύξησης στα 20 bcm και διασύνδεσης με κάθετους διαδρόμους. Vladimir Socor, Ιανουάριος 2014 που είναι αναρτημένα στο <https://jamestown.org/the-southern-gas-corridor-to-europe>.

⁸⁰ «Strategic Road Maps» που είναι αναρτημένα στο <https://azerbaijan.az>.

εξασφαλίζουν για τη χώρα ξένο συνάλλαγμα (το 2008 τα κέρδη από εξαγωγές υδρογονανθράκων αποτελούσαν περίπου το 97% ενώ το 2015 το 87% ΑΕΠ)⁸¹. Ακόμα, κέρδη παρουσιάζονται εκτός από την εξαγωγή των υδρογονανθράκων και μέσω των επενδύσεων επί των νέων, σύγχρονων εγκαταστάσεων εξόρυξης και διαμετακόμισής τους.

Από τα μέσα του 2014 η χρηματοπιστωτική κρίση, η απότομη πτώση των τιμών της ενέργειας στις παγκόσμιες αγορές, η οικονομική ύφεση ξένων εμπορικών εταιρών και η επακόλουθη μείωση της ροής ξένου νομίσματος στη χώρα δημιούργησε μια σημαντική διαφορά στο ισοζύγιο εισαγωγών-εξαγωγών. Η τάση αυτή οδήγησε σε επιβράδυνση της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης και επέφερε την εφαρμογή μιας νέας οικονομικής στρατηγικής ανάπτυξης και σχετικών θεσμικών μεταρρυθμίσεων, γνωστής ως “Strategic Road Maps for National Economy and Main Economic Sectors”, που υπέγραψε, στις 06 Δεκεμβρίου 2016 ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν κ. İlham Aliyev, για τους 11 τομείς της εθνικής οικονομίας⁸². Μέχρι και σήμερα οι προσπάθειες που έχει καταβάλει η κυβέρνηση δεν επαρκούν, η χώρα έχει σημειώσει περιορισμένη πρόοδο ιδίως σε τομείς που δεν αφορούν την ενέργεια και παραμένουν τροχοπέδη για τη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη της. Ειδικότερα, εμπόδια στην οικονομική πρόοδο της χώρας αποτελούν η κακή διακυβέρνηση (διάχυτη διαφθορά του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα ιδίως στα τελωνεία και τις κρατικές υπηρεσίες, ξέπλυμα χρήματος), οι περιορισμένες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις (υψηλή εξάρτηση από τους υδρογονάνθρακες αντικατοπτρίζοντας το 40% του ΑΕΠ, το 90% των εξαγωγών και τα δύο τρίτα των φορολογικών εσόδων) που δεν της επιτρέπουν την ισόρροπη αξιοποίηση του αναπτυξιακού της δυναμικού, η μείωση των πόρων πετρελαίου (τα μικρά αποδεδειγμένα αποθέματα πετρελαίου του Αζερμπαϊτζάν δεν μπορούν να ανταγωνιστούν τα παγκόσμια ηγετικά στελέχη), οι μη ανταγωνιστικές δομές αγοράς (πολυτομεακοί όμιλοι ετερογενών δραστηριοτήτων με ισχυρούς δεσμούς με το κράτος), το εύθραυστο και δολαριοποιημένο τραπεζικό σύστημα (32% των δανείων και 59% των καταθέσεων), το υψηλό μέσο επιτόκιο δανεισμού (17%), η κρίση της πανδημίας του Covid-19 (με την πτώση της ζήτησης και την επακόλουθη πτώση της τιμής του πετρελαίου, ως συμβαλλόμενο μέρος της συμφωνίας ΟΠΕΚ συμφώνησε να μειώσει την παραγωγή του από τον Απρίλιο του 2020 μέχρι τον Απρίλιο του 2022) και οι αναζωπυρώσεις των ένοπλων συγκρούσεων με την Αρμενία γύρω από τον θύλακα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, ακόμη και μετά την κατάπαυση του πυρός της 9ης Νοεμβρίου 2020⁸³. Αν και ο αντίκτυπος της ένοπλης σύγκρουσης στην οικονομική δραστηριότητα φαίνεται να ήταν περιορισμένος, το τελευταίο σενάριο προκαλεί μείωση στην εισροή επενδυτικών κεφαλαίων και αβεβαιότητα και επιβράδυνση των συνολικών επενδύσεων που είναι συγκεντρωμένες σε υδρογονάνθρακες⁸⁴.

⁸¹ Στατιστικά στοιχεία από Asia Development Bank (ADB) που είναι αναστημένα στο <https://data.adb.org/dataset/gdp-growth-asia-and-pacific-asian-development-outlook>.

⁸² «Implementation of Strategic Road Maps on National Economy», by Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan/ Institute for Scientific Research on Economic Reforms που είναι αναρτημένα στο <http://www.ier.az>.

⁸³ Στατιστικά στοιχεία από COFace for Trade που είναι αναστημένα στο <https://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Azerbaijan>.

⁸⁴ Οι αψιμαχίες του 2020 ξέσπασαν στο Τονυζ, περιοχή με υψηλή γεωστρατηγική σημασία

2.9 Πολιτικός Τομέας

Στόχος και ισχυρή ιδέα της πολιτικής ηγεσίας της χώρας ήταν, μέσω του «Συμβόλαιο του Αιώνα» και όσων ακολούθησαν αυτού, η επίτευξη εκτός της οικονομικής εκμετάλλευσης του πετρελαίου και η διασφάλιση της κοινωνικής ευημερίας και των πολιτικών συμφερόντων της. Ο στόχος αυτός ενισχύθηκε το 2007 όταν το Αζερμπαϊτζάν έγινε εξαγωγός χώρα φυσικού αερίου και διεκδίκησε μεγαλύτερο μερίδιο στην παγκόσμια και περισσότερο στην περιφερειακή ενεργειακή σκακιέρα. Ειδικότερα, η εξαγωγή των κοιτασμάτων φυσικού αερίου της χώρας, με κατεύθυνση τη Δύση, βρίσκεται σε πλήρη σύμπλευση με την προσπάθεια των Ευρωπαίων να απεμπλακούν από το μονοπώλιο της ρωσικής GAZPROM και να οδηγήσουν την οικονομία τους στην μεταβατική εποχή της απεξάρτησης από το ρυπογόνο πετρέλαιο. Ακόμα, με τις περισσότερες εξαγωγές του να διέρχονται/ή και καταλήγουν στην Τουρκία, μια “φτωχή” ενεργειακά χώρα με πολύ μεγάλες ωστόσο ενεργειακές ανάγκες κατόρθωσε να ισχυροποιήσει τους εθνικούς, οικονομικούς, στρατιωτικούς και διπλωματικούς μεταξύ τους δεσμούς, εξασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό μεγαλύτερα κέρδη και έναν ισχυρό σύμμαχο στο χρονίζον ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, όπως και έγινε στον πρόσφατο πόλεμο το Σεπτέμβριο 2020. Επίσης, παγκόσμιοι ενεργειακοί κολοσσοί και οι κυβερνήσεις τους, όπως επίσης και οι ΗΠΑ πιστεύοντας πως ενισχύει την ανθεκτικότητα και την ενεργειακή ασφάλεια των δυτικών χωρών μέσω της διαφοροποίησης των πηγών και των προμηθευτών, πως τονώνει την μεταξύ τους περιφερειακή συνεργασία και προσφέρει ευκαιρίες επενδύσεων, το στηρίζουν σθεναρά σε όλους τους τομείς (βλέπε το ζήτημα της Κασπίας με το Ιράν).

Το Μπακού χρησιμοποιώντας τον ενεργειακό υποθαλάσσιο πλούτο του κατόρθωσε ουσιαστικά να απαγκιστρωθεί από τη ρωσική επιρροή, σταδιακά να ενδυναμώσει τις σχέσεις του με τη Δύση, να τσιμεντώσει αυτές με την Τουρκία και να ισχυροποιήσει τη διεθνή του εικόνα.

2.10 Αμυντικός Τομέας

Χάρη στη παραγωγή και εξαγωγή υδρογονανθράκων, το Αζερμπαϊτζάν κατόρθωσε να εξασφαλίσει ένα καλά προικισμένο κρατικό επενδυτικό ταμείο μεγάλο μέρος του οποίου ξοδεύεται ετησίως (αρχής γενομένης από το 2006) για την ανάπτυξη του αμυντικού του τομέα, ο οποίος τα τελευταία χρόνια και μετά και την στενή αμυντική συνεργασία του με τη Τουρκία, προσανατολίζεται προς τις δυτικές δομές ασφαλείας και ειδικότερα του NATO.

Οι αμυντικές μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν και η επακόλουθη αύξηση του αμυντικού προϋπολογισμού αφορούσαν την αλλαγή στο δόγμα του Αζερμπαϊτζάν. Η χώρα επιθυμούσε να γίνει σημαντικός εξαγωγέας όπλων στον Νότιο Καύκασο, την Κεντρική Ασία και τη Μέση Ανατολή, να ενισχύσει το στρατιωτικό του δυναμικό και να εδραιώσει τον πολιτικό αντίκτυπο ενός ισχυρού νέου στρατού.

που βρίσκεται έξω από το Καραμπάχ και κοντά στη διασταύρωση των αγωγών εξαγωγής του Αζερμπαϊτζάν.

Τον Ιανουάριο του 2008, η αμυντική βιομηχανία του Αζερμπαϊτζάν ανακοίνωσε την έναρξη κατασκευής τεθωρακισμένων οχημάτων μεταφοράς προσωπικού και πολεμικών οχημάτων πεζικού, καθώς και πυροβόλων πυροβολικού μικρού διαμετρήματος. Το ίδιο έτος δημιουργήθηκαν νέα στρατιωτικά εργοστάσια στη χώρα, ενώ το Υπουργείο Αμυντικής Βιομηχανίας (MDI) συνεργάστηκε με τους αμυντικούς τομείς της Ουκρανίας, της Λευκορωσίας, της Τουρκίας και του Πακιστάν. Το 2011, εκπρόσωποι του Υπουργείου, ήρθαν σε συμφωνία με το Ισραήλ για την κατασκευή, στο κρατικό εργοστάσιο της AZAD Systems Company κοντά στο Μπακού, δύο τύπων κατασκοπευτικών μη επανδρωμένων αεροσκαφών Orbiter-2M και Aerosta⁸⁵. Τα τελευταία είναι ισραηλινής κατασκευής και προέλευσης και σύμφωνα με το τότε χρονοδιάγραμμα η παραγωγή πλήρους κλίμακας εκ μέρους της αζερικής αμυντικής βιομηχανίας θα ξεκινούσε πριν από το 2013. Μέσω αυτού, το Αζερμπαϊτζάν στόχευε τόσο στα κέρδη από τις εξαγωγές, όσο και στην απόκτηση στρατιωτικής υπεροχής έναντι της Αρμενίας. Θα μπορούσαν να βοηθήσουν τη χώρα να αναδειχθεί σε περιφερειακό έμπορο όπλων προς τη Γεωργία, τη Κεντρική Ασία και ορισμένες αραβικές χώρες που είχαν έλλειψη τέτοιων μέσων. Ακόμα, τα drones θα αποτελούσαν και έναν αναντικατάστατο εξοπλισμό για σκοπούς συλλογής πληροφοριών στο τομέα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, και σε περίπτωση σύγκρουσης θα χρησίμευαν για την άμεση χρήση δεδομένων, τον ακριβή προσδιορισμό θέσης στόχου και προσέγγισης-προσβολής αυτού, την ετοιμότητα-αμεσότητα, το χαμηλότερο κόστος (κτήσης, συντήρησης και απώλειας ανθρώπινου δυναμικού) και την ευελιξία προγραμματισμού. Σημειώνεται, πως από στιγμιότυπα αζερικών και αρμενικών μέσων κοινωνικής δικτύωσης, τα ανωτέρω μη επανδρωμένα αεροσκάφη έπληξαν θέσεις πυροβολικού στις μάχες στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ το 2020. Το περιεχόμενο των δημοσιεύσεων αυτών δεν αρνήθηκε το Αζερμπαϊτζάν, ωστόσο ανάλογες επιθέσεις βιντεοσκοπήθηκαν και προβλήθηκαν και στο πόλεμο του 2016. Το Αζερμπαϊτζάν στράφηκε προς την επιλογή των drones, και πρωτίστως ισραηλινής κατασκευής, διότι κύριο μέλημα μεταξύ των στρατιωτικών σχεδιαστών του ήταν ότι η προμήθεια στρατιωτικού εξοπλισμού από τη Ρωσία ή/και τη Δύση θα μπορούσε να σταματήσει σε περίπτωση αναζωπύρωσης της σύγκρουσης στο Καραμπάχ με τους Αρμένιους. Σύμφωνα με το Stockholm International and Peace Research Institute (SIPRI) μεταξύ 2014 και 2018, το Αζερμπαϊτζάν ήταν ο δεύτερος μεγαλύτερος αγοραστής αμυντικού εξοπλισμού από το Ισραήλ, παίρνοντας το 17% των εξαγόμενων ισραηλινών όπλων⁸⁶. Δευτερευόντως, τα drones αποτελούν ένα είδος άμεσης αεροπορίας και αυτό τα καθιστά ιδανικά για χώρες όπως το Αζερμπαϊτζάν, που δεν έχουν πιλότους για μαχητικά αεροσκάφη αλλά έχουν “χρήμα”. Μπορούν να εκτοξεύονται από χειριστές με δικούς τους υπολογιστές, σε μικρούς διαδρόμους ή πλατφόρμες φορητών ή και άλλες μεθόδους⁸⁷.

Τα στρατιωτικά σχέδια παραγωγής του Μπακού δεν σταμάτησαν στα

⁸⁵ «Azerbaijan to Start Manufacturing Arms, Military Hardware in 2008», BBC Monitoring Service, APA News Agency, 26 January 2008 που είναι αναρτημένο στο <http://www.un-az.org/en3.php>.

⁸⁶ Οι σχέσεις είναι αμφίδρομες με τις αντίστοιχες αζερικές εξαγωγές στο Ισραήλ να ανέρχονται για το 2018 συνολικά σε 1,3 δισεκατομμύρια δολάρια (κυρίως πετρέλαιο).

⁸⁷ Seth J. Frantzman, October 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.jpost.com/israeli-drones-in-azerbaijan>.

drones. Ένα στρατιωτικό επιβατικό αεροσκάφος αυστριακού σχεδιασμού, Diamond DA-42 συναρμολογήθηκε επίσης από τη κρατική εταιρεία AZAD Systems. Από τα τέλη του 2008, η MDI και η Paramount Group της Νότιας Αφρικής συμμετέχουν από κοινού στην ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση τεχνολογιών στην αεροδιαστημική και αμυντική βιομηχανία. Τα Ηνωμένα Έθνη δημοσίευσαν πρόσφατα το μητρώο αγορών συμβατικών όπλων του Αζερμπαϊτζάν για το 2009, σύμφωνα με το οποίο το Μπακού αγόρασε από την Ουκρανία πυροβόλα όπλων και έντεκα επιθετικά ελικόπτερα Mi-24, ενώ από τη Λευκορωσία πήρε αυτοκινούμενα πυροβόλα, πέντε αεροσκάφη Su-25 και ένα MIG-29 από τη Λευκορωσία⁸⁸.

Για την επίδειξη των προϊόντων και περισσότερο για την εθνική υπερηφάνεια του το Αζερμπαϊτζάν από το 2009 συμμετέχει σε διεθνείς εκθέσεις εμπορικών όπλων και στρατιωτικού εξοπλισμού, μεταξύ άλλων στην IDEX της Τουρκίας, του Άμπου Ντάμπι, του Ισραήλ, της Ιορδανίας, της Πολωνίας και της Νότιας Αφρικής, ενώ παράλληλα κάθε χρόνο οργανώνει και εγχώριες αντίστοιχες εκθέσεις, όπως η Caspian International Protection Security and Rescue Exhibition (CIPS) και η Azerbaijan International Defence Exhibition (ADEX), με τη τελευταία να διακρίνεται ως η μεγαλύτερη έκθεση στρατιωτικού εξοπλισμού στην περιοχή⁸⁹.

Την εστίαση του Μπακού στην προμήθεια όπλων και την περεταίρω ανάπτυξη των ενόπλων δυνάμεων του ενίσχυσε η “εφεδρεία μετρητών” από τις εξαγωγές ενέργειας το 2011, που επέτρεψε στα κονδύλια των στρατιωτικών δαπανών να αντιπροσωπεύουν το 19,6% του γενικού προϋπολογισμού της χώρας (3,1 δισεκατομμύρια δολάρια)⁹⁰, ο τετραήμερος πόλεμος» του 2016 με την Αρμενία και τέλος, η ανάγκη εξισορρόπησης της απόκτησης ισχυρών ρωσικών πυραύλων Iskander, από την τελευταία, το ίδιο έτος⁹¹.

Η χώρα βρισκόταν σε έναν πυρετώδη εξοπλιστικό ανταγωνισμό, που μακροπρόθεσμα, όπως φάνηκε και από το πόλεμο του Σεπτεμβρίου του 2020, αποσκοπούσε στην δυναμική αντιμετώπιση των αρμενικών επιθέσεων για την ανάκτηση των χαμένων εδαφών του και την εφαρμογή “δια των όπλων” όσον έχουν ψηφιστεί και δεν έχουν εφαρμοστεί από τη δεκαετία του 90’ μέχρι και το Νοέμβριο του 2020.

⁸⁸ Mina Muradova, 19 January 2011 που είναι αναρτημένο στο <https://www.cacianalyst.org>

⁸⁹ Πενήντα πέντε είδη αμυντικών προϊόντων εκτέθηκαν στο SOFEX-2010 (Ιορδανία) και 67 προϊόντα στην έκθεση "Africa Aerospace Defense-2010".

⁹⁰ Shahin Abbasov, 29 March 2011 που είναι αναρτημένο στο <http://www.eurasianet.org/node>.

⁹¹ Τον Οκτώβριο του 2017, ο Υπουργός Άμυνας Ζακίρ Χασάνοφ ανέφερε τη σύναψη συμφωνιών για τον εφοδιασμό του Αζερμπαϊτζάν με λευκορωσικά συστήματα πυραύλων πολλαπλής εκτόξευσης "Polonaise", που κρίθηκαν απαραίτητα ως αντιστάθμισμα των ρωσικών πυραύλων. Zaur Shiriyev, 5 January 2018 που είναι αναρτημένο στο <https://eurasianet.org/azerbaijan-higher-oil-prices-mean-increased-military-spending>.

3. Τουρκία

Η Τουρκία, η επίσημη ονομασία της οποίας είναι «Δημοκρατία της Τουρκίας» ή «Τουρκική Δημοκρατία», είναι μια διηπειρωτική χώρα που το μεγαλύτερο μέρος της επικράτειάς της βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα της Ασίας, ενώ ένα μικρό τμήμα της βρίσκεται στη νοτιοανατολική Ευρώπη (3% του τουρκικού εδάφους βόρεια των Στενών βρίσκεται στην Ευρώπη και ακούει τα ονόματα Ευρωπαϊκή Τουρκία, Ανατολική Θράκη ή Τουρκική Θράκη). Συνορεύει ανατολικά με την Αρμενία, τη Γεωργία, το Ιράν και τον θύλακα του Ναχιτσεβάν του Αζερμπαϊτζάν, νοτιοανατολικά με το Ιράκ και τη Συρία, δυτικά με την Ελλάδα και βορειοδυτικά με τη Βουλγαρία. Ακόμα, βρέχεται δυτικά από το Αιγαίο Πέλαγος, νότια από τη Μεσόγειο Θάλασσα και βόρεια από τη Μαύρη Θάλασσα. Η συγκεκριμένη γεωγραφική της θέση, στο σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης, της προσδίδει ιδιαίτερη στρατηγική αξία και βάθος. Το άθροισμα των χερσαίων και υδάτινων περιοχών της την κατατάσσει στην 38η θέση της παγκόσμιας κατάταξης με συνολική έκταση 783.562 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Στα εδάφη της πηγάζουν οι ποταμοί Τίγρης και Ευφράτης, οι οποίοι αποτελούν πηγή πλούτου, ευφορίας και διπλωματικού μοχλού (τα νερά τους μοιράζεται με τη Συρία, το Ιράν και το Ιράκ).

3.1 Θρησκεία

Για αρκετούς μελετητές η χώρα αποτελεί ένα πολύπλοκο χωνευτήρι πολιτισμών και ανθρώπων που βρίσκεται ανάμεσα στον ισλαμικό, τον αραβικό και τον ευρωπαϊκό κόσμο. Σύμφωνα με δημοσκόπηση θρησκευτικότητας που διεξήχθη στην Τουρκία το 2019 από την OPTIMAR, το 89,5% του πληθυσμού προσδιορίζεται ως Μουσουλμάνοι, το 4,5% πιστεύει στον Θεό αλλά δεν ανήκε σε καμία οργανωμένη θρησκεία, το 2,7% ήταν αγνωστικιστές, το 1,7% ήταν άθεοι και το 1,7% δεν απάντησε⁹². Τα στατιστικά αυτά αποτελέσματα την καθιστούν μια από τις πλέον μουσουλμανικές χώρες σε ολόκληρο τον κόσμο.

3.2 Πρωτεύουσα

Πρωτεύουσά και δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της είναι η Άγκυρα. Το 1923, με απόφαση του Κεμάλ Ατατούρκ η πρωτεύουσα μετακινήθηκε από την Κωνσταντινούπολη στην Άγκυρα. Παρά την τεράστια ανάπτυξη που γνώρισε η πόλη τα επόμενα χρόνια, μεγαλύτερη σε πληθυσμό αλλά και οικονομικό κέντρο της χώρας είναι η Κωνσταντινούπολη (το 20% του πληθυσμού ζει στην τελευταία)⁹³.

⁹² «Έρευνα θρησκευτικών πεποιθήσεων από την Optimar: Το 89% πιστεύει στην ύπαρξη και την ενότητα του Αλλάχ», 15 Μαΐου 2019, που είναι αναρτημένο στο <https://t24.com.tr/haber/optimar-dan-din-inanc> (στη τουρκική γλώσσα).

⁹³ «The Ethnic Groups Of Turkey», Worldatlas, 18 July 2019 που είναι αναρτημένο στο <https://www.worldatlas.com/articles/the-ethnic-groups-of-turkey.html>.

3.3 Πληθυσμός- Διασπορά

Στην απογραφή του Ιουλίου 2021 εκτιμάται πως ο πληθυσμός της είναι 82.482.383, με τη συντριπτική πλειοψηφία αυτού να είναι Τούρκοι (70-75%), τη μεγαλύτερη μειονότητα του να αποτελούν οι Κούρδοι (19%), ακολουθούν οι Ζαζά Κούρδοι (4%), οι Κιρκάσιοι (3,3%), οι Βόσνιοι (2,6%), οι Γεωργιανοί (1,3%), οι Αλβανοί (1,2%) και άλλοι (0,5%) –Σύριοι, Έλληνες, Λαζοί, Αζέροι–⁹⁴. Ακόμα, μεταξύ αυτών, από τη μεταναστευτική κρίση και έπειτα, φιλοξενείται και ένας μεγάλος αριθμός εγγεγραμμένων προσφύγων από την Αφρική και τη Μέση Ανατολή. Ο αριθμός αυτός, για το 2021, σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, υπολογίζεται στους 3.736.760 πρόσφυγες, στοιχεία που την κατατάσσουν στη πρώτη θέση μιας και φιλοξενεί το 65,8% του συνόλου των προσφύγων στον κόσμο⁹⁵.

Το μεγαλύτερο μέρος της τουρκικής διασποράς είναι στη Δυτική και Βόρεια Ευρώπη. Για το 2020, πολλές πηγές ανέφεραν ότι υπάρχουν 7 εκατομμύρια, ή περισσότερα από 7 εκατομμύρια άνθρωποι τουρκικής καταγωγής στη Γερμανία⁹⁶, στη Γαλλία υπολογίζεται ότι ξεπερνούν το 1 εκατομμύριο⁹⁷, στην Ολλανδία τα 2 εκατομμύρια⁹⁸, 500.000 βρίσκονται στη Βρετανία με τους 300.000 να είναι Τουρκοκύπριοι. Μικρός αριθμός σημειώνεται στο Βέλγιο, τη Δανία, την Ελβετία και τη Σουηδία. Στην Αυστρία, τη Δανία, τη Γερμανία και την Ολλανδία οι Τούρκοι αποτελούν τη μεγαλύτερη μειονοτική εθνοτική ομάδα. Μη κυβερνητικές τουρκικές οργανώσεις στις ΗΠΑ ισχυρίζονται ότι υπάρχουν τουλάχιστον 3.000.000 άνθρωποι τουρκικής καταγωγής που ζουν στις Ηνωμένες Πολιτείες⁹⁹. Όσον αφορά την τουρκική διασπορά στην Αυστραλία, με πιο πρόσφατη πηγή το 2017, ο αριθμός τους έφτασε τις 200.000¹⁰⁰. Εδώ και αιώνες μια μικρή, αλλά πολιτικά σημαντική

⁹⁴ Οι Κούρδοι βρίσκονται σχεδόν αποκλειστικά στις ανατολικές και νοτιοανατολικές περιοχές της Τουρκίας. Στη δεκαετία του 1930, η τουρκική κυβέρνηση ξεκίνησε ένα πρόγραμμα για τη βίαιη «τουρκοποίηση» τους. Οι Κούρδοι αντιστάθηκαν και από το 1984 δραστηριοποιούνται με ειρηνικές ή/και βίαιες ενέργειες για να δημιουργήσουν ένα κουρδικό κράτος. 30 και πλέον χρόνια εντάσεις, αναταραχές και αιματηρές συγκρούσεις ξεσπούν μεταξύ των εθνοτικών Κούρδων και των τουρκικών κυβερνήσεων-στρατού. Οι Ζαζά Κούρδοι μιλούν μια ξεχωριστή γλώσσα από τους Τούρκους και τους εθνικούς Κούρδους, θεωρείται γλώσσα υπό εξαφάνιση λόγω του μικρού αριθμού των Ζαζά Κούρδων και σχετίζεται με άλλες περσικές και κουρδικές γλώσσες (γλώσσα Ζαζάκι). Πολιτιστικά και εθνοτικά συνδέονται με Κούρδους αλλά πάντα αγωνίζονταν να διατηρήσουν τον πολιτισμό και τη γλώσσα τους. Αυτή η καυκάσια ομάδα μεταναστών κατάγεται από τις περιοχές των βουνών του Καυκάσου κοντά στη Ρωσία και τη Γεωργία και βρίσκονται συνήθως σε μία από τις δύο ξεχωριστές ζώνες της Τουρκίας, είτε από τη Σαμψούντα μέχρι το Χατάι είτε από το Ντουζτσε στο Τσανάκκαλε, αντίστοιχα. Πολλοί έχουν εγκαταλείψει τη μητρική τους γλώσσα υπέρ της τουρκικής και σχεδόν πάντα είναι μουσουλμάνοι σουνίτες.

⁹⁵ «Total Persons of Concern by Country of Asylum», UNHCR, Last updated 02 December 2021 που είναι αναρτημένο στο <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria#>.

⁹⁶ Graham E. Fuller, 4 December 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://responsiblestatecraft.org/2020/12/04/is-turkey-out-of-control>.

⁹⁷ Par Joseph Gallard et Julien Nguyen, 06 November 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.marianne.net/agora/tribunes-libres>.

⁹⁸ «Η περήφανη Φορτούνα Σιτάρντ πρόκειται να αναζητήσει ταλέντα για την Μπεσίκτας», Voetbal International, 9 Ιανουαρίου 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.vi.nl/nieuws/trots-fortuna-sittard-gaat-talenten>.

⁹⁹ Erdal, Şafak, 8 Mayıs 2009 που είναι αναρτημένο στο <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/arsiv?getall=truev>.

¹⁰⁰ Χάρτης της τουρκικής διασποράς στον κόσμο

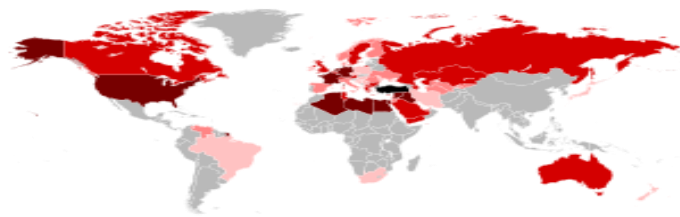
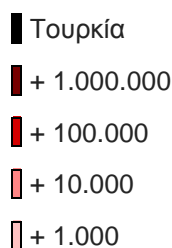
τουρκική μειονοτική κοινότητα, περίπου 39.000 ατόμων, φιλοξενείται στη Δυτική Θράκη με το μεγαλύτερο μέρος αυτής να κατοικεί στους νομούς Ροδόπης και Ξάνθης, σε τουρκικά χωριά ή σε περιοχές μικτού πληθυσμού¹⁰¹. Μέχρι σήμερα, όμως, η Ελλάδα δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη παρά μόνο «μουσουλμανικής μειονότητας», τα δικαιώματά της οποίας προστατεύονται από τη Συνθήκη της Λοζάνης του 1923. Από την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών εξαιρέθηκαν μόνο οι «Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης» και οι «μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης». Στον αριθμό αυτό προστέθηκαν και μερικές χιλιάδες μετά την απόπειρα πραξικοπήματος στην Τουρκία στις 15 Ιουλίου 2016. Συνολικά 19.653 Τούρκοι πολίτες κατέφυγαν στη Ελλάδα, επικαλούμενοι τις ελληνικές αρχές ασύλου. Ωστόσο, περισσότεροι από τους μισούς έφυγαν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες¹⁰².

3.4 Ονομασία

Η ονομασία της χώρας είναι σύνθετη λέξη, αποτελούμενη από δύο κύρια συνθετικά: το εθνώνυμο «Τουρκ» και την κατάληξη «-ία» (που σημαίνει «η χώρα του»).

3.5 Γλώσσα

Η επίσημη γλώσσα είναι η τουρκική, η οποία είναι η πιο ευρέως ομιλούμενη τουρκική γλώσσα στον κόσμο. Το 85,54% του πληθυσμού τη χρησιμοποιεί ως πρώτη γλώσσα ενώ ομιλείται επίσης η κουρδική διάλεκτος κουρμαντζί, τα αραβικά, τα ζάζα και αρκετές άλλες γλώσσες που είναι οι

Sources available on page *Turkish people, Turkish diaspora and linked pages on the English Wikipedia Number of Turks living abroad per country*, Created: 27 July 2020.

¹⁰¹ Σύμφωνα με πηγές της ελληνικής κυβέρνησης, ο αριθμός αυτός είναι περίπου 39.000. Ο αριθμός που αναφέρεται προέρχεται από τα δεδομένα που αναρτήθηκαν στον ιστότοπο της ανώτατης κρατικής περιφερειακής αρχής στη διεύθυνση www.remth.gr το 2011. Από τότε ο ιστότοπος μεταφέρθηκε στη διεύθυνση ramth.gov.gr και οι πληροφορίες δεν είναι πλέον προσβάσιμες, αλλά ένα αντίγραφο των δεδομένων που ανακτήθηκε στις 21 Ιουλίου 2011 βρίσκεται στο αρχείο της Evelin Verhás στην έκθεση: « Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης: Ένας μακροχρόνιος αγώνας για δικαιώματα και αναγνώριση», MRGE, Σεπτέμβριος 2019, σελ 2, 31.

¹⁰² «19,653 Turkish citizens have fled to Greece since coup attempt in 2016: report», Stockholmcf, 1 March 2021 που είναι αναρτημένο στο <https://stockholmcf.org/urkish-citizens-have-fled-to-greece>.

μητρικές μικρότερων πληθυσμιακών ομάδων της χώρας¹⁰³.

3.7 Ιστορία

Η έλευση των Σελτζούκων Τούρκων τον 11ο αιώνα στην περιοχή της Μικράς Ασίας είχε ως αποτέλεσμα την έναρξη του εκτουρκισμού των κατοίκων της περιοχής. Η Χριστιανική και ελληνόφωνη Μικρά Ασία μετατράπηκε με την εξάπλωση του Ισλάμ και της τουρκικής γλώσσας σε τουρκόφωνη και μουσουλμανική περιοχή. Η ήττα των Σελτζούκων από τις στρατιές των Μογγόλων το 1243μ.Χ διαίρεσε την Αυτοκρατορία τους σε μικρότερα πριγκιπάτα. Ένα εξ αυτών, κατάφερε να γιγαντωθεί και να αποτελέσει τη μετέπειτα «Οθωμανική Αυτοκρατορία». Η γιγάντωση αυτή σταδιακά περιλάμβανε εδάφη από το μεγαλύτερο μέρος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, της Βόρειας Αφρικής και της Δυτικής Ασίας. Το έτος 1453 μ.Χ. με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης οι Οθωμανοί κατέλαβαν την «Βυζαντινή Αυτοκρατορία», ενώ η Αυτοκρατορία έφτασε στο ζενίθ της κατά το 16ο και 17ο αιώνα μ.Χ. Στις αρχές του 19ου αιώνα, η «Οθωμανική Αυτοκρατορία» άρχισε να παρακμάζει. Ο πλούτος και η στρατιωτική ισχύς συρρικνώνονταν δραματικά, ενώ διάφορα εθνικιστικά κινήματα λαών έκαναν την εμφάνισή τους ζητώντας την αυτοδιάθεσή τους.

Το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου τη βρήκε στην πλευρά των ηττημένων, με αποτέλεσμα την κατάληψη αρκετών περιοχών της από τους Συμμάχους και το λαό της να μένει δίχως ταυτότητα. Την ενοποίηση των Μουσουλμάνων της Τουρκίας και την ανάσχεση της περαιτέρω αποδυνάμωσής της εξασφάλισε η δημιουργία του τουρκικού εθνικού κινήματος, με ηγέτη τον Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Ο τουρκικός εθνικισμός οδήγησε στη δημιουργία του σύγχρονου κράτους της Τουρκίας, που μετά και τη «Συνθήκη της Λοζάνης» αναγνωρίστηκε και επίσημα ως το κράτος συνεχιστής της «Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Ο Μ.Κεμάλ έγινε ο πρώτος Πρόεδρος της Δημοκρατίας της Τουρκίας και με μια σειρά ριζικών μεταρρυθμίσεων, υποκαθιστώντας τη θρησκεία με το έθνος ως νέα αρχή της πολιτικής ενότητας, και επιβάλλοντας μια νέα ταυτότητα, ένα νέο αξιακό σύστημα στους πολίτες της νεοσύστατης Τουρκικής Δημοκρατίας, επιχείρησε τον εκδυτικισμό της. Ωστόσο, οι μεταρρυθμίσεις αυτές όντας “δοτές” και μη συνυφασμένες με τις πεποιθήσεις και τις όποιες καταβολές του λαού υπήρξαν η διαχρονική διαμάχη ανάμεσα του, διαχωρίζοντας την τουρκική κοινωνία σε υποστηρικτές του Κεμαλισμού και σε αυτούς του πολιτικού Ισλάμ. Ο στρατός κατέστη ο στυλοβάτης του καθεστώτος και ο υπερασπιστής του κοσμικού κράτους και μετά τον θάνατο του ιδρυτή του.

Ακόμα, από το 1950 στην Τουρκία διενεργούνταν πολυκομματικές εκλογές, αλλά ουδέποτε παρήγαν μια δημοκρατία. Μέχρι και την ανάδειξη και εδραίωση του σημερινού Τούρκου Προέδρου η πολιτική της σκηνή έμοιαζε να επαναλαμβάνεται. Συνασπισμοί κομμάτων, καλπανοθείες, αποσόβηση του τύπου και της αντιπολιτευτικής φωνής, εσωτερική αναρχία, πολιτική δυσπραγία, οικονομική ύφεση και περιορισμός έκφρασης της θρησκευτικής ταυτότητας οδήγούσαν σε ανατροπή του καθεστώτος με μορφή

¹⁰³ «Το 85% της Τουρκίας λέει «η μητρική μου γλώσσα είναι η τουρκική», Milliyet, 4 November 2012 που είναι αναρτημένο στο <https://www.milliyet.com.tr/son-dakika-haberleri/> (στη τουρκική γλώσσα)

πραξικοπήματος – τέσσερα στον αριθμό– με όλο και πιο ενισχυμένη εκτελεστική εξουσία του στρατού.

Μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του '90, κάτω από το βάρος της συστηματικής επιρροής και παρέμβασης του διεθνούς διπολικού συστήματος, τα τουρκικά στρατηγικά συμφέροντα συνέκλιναν με αυτά των Δυτικών Δυνάμεων και κυρίως των ΗΠΑ. Η Τουρκία, δεδομένης της έμφυτης αστάθειας της διεθνούς πολιτικής στη Μέση Ανατολή για να εξασφαλίσει την εθνική της ασφάλεια αναγκάστηκε να παραμείνει η ίδια ενεργώς εμπλεκόμενη στη περιοχή αναπτύσσοντας διπλωματικές σχέσεις, συμμαχίες και όπου κρίνονταν αναγκαίο και στρατιωτικές παρεμβάσεις. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, που σηματοδοτείται με τη πτώση της ΕΣΣΔ και ο ανταγωνισμός για την άσκηση της οικονομικής και πολιτικής επιρροής στο κενό ισχύος που δημιουργήθηκε στο Βορρά και την Ανατολή, θέλησε την Τουρκία δέσμια μιας εξισορροπητικής δράσης στη βάση του αμοιβαίου οικονομικού οφέλους με τη Ρωσία. Στη μετασοβιετική περίοδο επιδιώκει σθεναρά την ένταξή της στην ΕΕ και την ανάδειξή της ως μια περιφερειακή δύναμη.

Αλλαγή στην εξωτερική πολιτική της χώρας σημειώνεται με την άνοδο στην εξουσία του ισλαμικού κόμματος Α.Κ.Ρ. η εξωτερική πολιτική του οποίου επηρεάστηκε και διαμορφώθηκε, σε μεγάλο βαθμό, από το δόγμα που ανέπτυξε το 2004, ο επί σειρά ετών Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας, Ahmet Davutoğlu¹⁰⁴. Σε πιστή εφαρμογή του τελευταίου, η χώρα διαφοροποιείται από την πολιτική των Κεμαλιστών, παίρνει αποστάσεις από την πολιτική της Δύσης, αναπτύσσει διμερείς και περιφερειακές σχέσεις με αραβο-ισλαμικές χώρες και προσπάθησε να αναδειχθεί σε χώρα πρότυπο για τα μουσουλμανικά κράτη, η οποία σέβεται και εφαρμόζει τις αξίες του φιλελευθερισμού και της δημοκρατίας.

Ωστόσο, μεγάλες εσωτερικές αναταραχές και τριγμούς τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στις εξωτερικές της σχέσεις επέφερε το αποτυχημένο πραξικόπημα του 2016. Έκτοτε, το τουρκικό σύνταγμα έγινε ακόμα πιο συγκεντρωτικό, δεν εγγυάται την σαφή και αποτελεσματική διάκριση των εξουσιών και η αντιπολίτευση περιθωριοποιείται συστηματικά. Πλήγηκε περαιτέρω η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, καθώς εξακολουθούν να υπάρχουν νομικά κενά που επιτρέπουν την άσκηση αθέμιτης πολιτικής επιρροής ή και παρεμβάσεις. Πολλοί ακαδημαϊκοί, συγγραφείς, δημοσιογράφοι, δικηγόροι και υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων παρακολουθούνται και δέχονται πιέσεις να μην ασκούν κριτική στην κυβέρνηση, ενώ έχουν αναφερθεί αρκετές περιπτώσεις κακομεταχείρισης ή και βασανιστηρίων σε κρατούμενους. Αντίστοιχα κάκιση θα χαρακτηριζόταν και η απόδοση της Τουρκίας και στο πεδίο της ελευθερίας του Τύπου, καθώς αρκετοί δημοσιογράφοι και οι εργοδότες τους δέχονται μηνύσεις όταν σχολιάζουν τον Πρόεδρο Ερντογάν και το περιβάλλον του, ενώ ορισμένα μέσα ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης έχουν απαγορευτεί ή έχει ανασταλεί προσωρινά η λειτουργία τους με δικαστικές και διοικητικές αποφάσεις¹⁰⁵. Συνεχιζόμενη είναι και η επιδείνωση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των δικαιωμάτων των εθνικών μειονοτήτων, των

¹⁰⁴ Rabasa Angel & Larrabee F. Stephen, 2008, σ. 75.

¹⁰⁵ Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και διεθνείς κολοσσοί, όπως η Google, το Youtube και το Facebook.

γυναικών¹⁰⁶ και της προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας¹⁰⁷.

Σήμερα, η κυβέρνηση του Τ. Ερντογάν αντιμετωπίζει ένα πρωτοφανές κοινωνικό κύμα δυσαρέσκειας εξαιτίας της υποτίμησης της λίρας και της αύξησης του πληθωρισμού.

Ο ηγέτης της “λησμόνησε” το δόγμα Νταβούτογλου περί «μηδενικών προβλημάτων της Τουρκίας με τους γείτονές της» και το μετεξέλιξε σε δόγμα «μηδενικών φίλων στη γειτονιά». Ξεκινώντας από τη Κύπρο με τη ρηματική και έμπρακτη αμφισβήτηση του δικαιώματος εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της ΑΟΖ της, στέλνοντας ερευνητικά και πολεμικά σκάφη στην περιοχή, ακόμη και σε περιοχές για τις οποίες η κυπριακή κυβέρνηση έχει δώσει άδειες εξόρυξης σε ευρωπαϊκές ή σε τρίτες εταιρείες. Την ίδια πολιτική και αξιώσεις ακολούθησε έναντι της χώρας μας μέσω των συνεχών παραβιάσεων του εθνικού εναερίου χώρου, της αποστολής ερευνητικών και πολεμικών σκαφών σε περιοχές της ελληνικής υφαλοκρηπίδας, των διπλωματικών επεισοδίων περί έκδοσης των οκτώ πραξικοπηματιών που διέφυγαν και ζήτησαν άσυλο από την χώρα μας, τη σύλληψη των δύο στρατιωτικών στον Έβρο, του «εκβιασμού» με το άνοιγμα των συνόρων της στους πρόσφυγες και το Τουρκολιβυκό Σύμφωνο.

Στα πλαίσια της επιδίωξης διευρύνσεως του περιφερειακού της ρόλου, εκμεταλλεόμενη την οικονομική και πολιτική περιφερειακή αστάθεια έκανε χρήση σκληρής ισχύος πετυχαίνοντας τους οικονομικούς και διπλωματικούς της στόχους. Ειδικότερα, επενέβη στρατιωτικά στη βόρεια Συρία και αφού τον Μάρτιο του 2020 συμφώνησε με τη Ρωσία μια ανακωχή, που επέτρεψε στους αντιμαχόμενους να σταθεροποιήσουν τις θέσεις τους, έστρεψε το ενδιαφέρον της στη Λιβύη, όπου συνέχισε να στέλνει όπλα παραβιάζοντας το εμπάργκο όπλων (αμφισβητώντας τη δικαιοδοσία της ευρωπαϊκής επιχείρησης «Ειρήνη») και ενισχύοντας σημαντικά τη θέση της κυβέρνησης της Τρίπολης. Κάτι αντίστοιχο έκανε και στον πόλεμο στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 2020), το οποίο θα εξετάσουμε παρακάτω.

3.8 Οικονομία

Η ανάπτυξη του ΑΕΠ της Τουρκίας υπήρξε εντυπωσιακή για αρκετά χρόνια (ή τουλάχιστον για τα ευρωπαϊκά δεδομένα). Ωστόσο, παραμένει μια φτωχή χώρα με ασταθή ρυθμό ανάπτυξης, υψηλά επίπεδα δημόσιου και ιδιωτικού χρέους, ανεργία και υψηλό πληθωρισμό. Οι εκτιμήσεις αυτές γίνονται ακόμα πιο απαισιόδοξες αν συνυπολογιστούν οι οικονομικές

¹⁰⁶ Παρότι η Τουρκία ίδρυσε μια κοινοβουλευτική Επιτροπή για την Ισότητα των Φύλων τον Μάρτιο του 2009, η ανισότητα ανδρών και γυναικών παραμένει μια σημαντική πρόκληση. Η πρόσβαση των γυναικών στην εκπαίδευση και την απασχόληση είναι από τις χαμηλότερες μεταξύ των χωρών του ΟΑΣΕ, ενώ η οικογενειακή βία, η πολυγαμία, τα «εγκλήματα τιμής» και ο εξαναγκασμός κοριτσιών σε γάμο σε μικρή ηλικία εξακολουθούν να μην αντιμετωπίζονται από τις αρχές με τη σοβαρότητα και τις ποινές που θα έπρεπε. Χαρακτηριστικό είναι το ότι το Σύνταγμα του 2016 περιγράφει τις γυναίκες ως μια «ευπρόσβλητη ομάδα πληθυσμού που χρήζει προστασίας».

¹⁰⁷ Αρκετές εκθέσεις προόδου αναφέρουν ότι γίνονται διακρίσεις σε βάρος ατόμων με διαφορετικό θρήσκευμα από αυτό της πλειονότητας, ενώ παρατηρούνται δολοφονίες με θρησκευτικά κίνητρα και επιθέσεις σε μη μουσουλμάνους και τα μνημεία τους. Τα προσωπικά έγγραφα των Τούρκων υπηκόων εξακολουθούν να αναφέρουν το θρήσκευμα, καθιστώντας δυνατή τη διάκριση.

επιπτώσεις της πανδημίας του κορονοϊού τις οποίες η κυβέρνηση επιχείρησε να ελέγξει με μέτρα νομισματικής επέκτασης, η αποτελεσματικότητα των οποίων περιορίστηκε από συστημικές και θεσμικές αδυναμίες. Η κυβέρνηση επιχείρησε να στηρίξει την τουρκική λίρα αγοράζοντάς τη με δολάρια στις διεθνείς αγορές, τακτική που οδήγησε σε μεγαλύτερη υποτίμηση του νομίσματος και σε σημαντική αύξηση των εισαγωγικών δασμών και των μη δασμολογικών φραγμών¹⁰⁸. Ταυτόχρονα, η συνεχής υποτίμηση της λίρας προκάλεσε υψηλό πληθωρισμό, ο οποίος ροκανίζει τα εισοδήματα της μεσαίας και χαμηλότερης εισοδηματικής τάξης επιτείνοντας την αστάθεια, οικονομική και κοινωνική. Υπό αυτές τις συνθήκες, πολιτικά μέτρα όπως η αντικατάσταση του Υπουργού Οικονομικών ή η «ανακάλυψη» κοιτασμάτων υδρογονανθράκων στη Μαύρη Θάλασσα έπαψαν να έχουν ουσιαστικό αντίκτυπο στην οικονομία.

Η οικονομία της χώρας παρουσιάζει σημάδια χαμηλής αξιοπιστίας, γεγονός που οφείλεται στο τεράστιο εξωτερικό χρέος 1,36 τρισεκατομμύρια λίρες (120 δισεκατομμύρια δολάρια)¹⁰⁹, την υποτίμηση της τουρκικής λίρας (τον Νοέμβριο 2021 ο ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού της Τουρκίας αυξήθηκε για έκτο συνεχόμενο μήνα σε υψηλό τριετίας με την ισοτιμία να φτάνει στις 13,8 λίρες ανά δολάριο, από την αρχή του έτους έχει χάσει το 46% της αξίας της έναντι του αμερικανικού δολαρίου)¹¹⁰, το δείκτη τιμών καταναλωτή (τον Νοέμβριο αυξήθηκε στο 21,31% σε σύγκριση με την ίδια περίοδο του 2020), τις υψηλές αποδόσεις των τουρκικών ομολόγων (το δεκαετές τουρκικό ομόλογο σημειώνει απόδοση 21,28% και το πενταετές απόδοση 22,39%) και την αντεστραμμένη καμπύλη επιτοκίων (ένδειξη απώλειας της επενδυτικής εμπιστοσύνης). Μέσα σε αυτό το κλίμα ο οίκος αξιολόγησης Fitch υποβάθμισε τις προοπτικές της χώρας σε «αρνητικές» από «σταθερές» λόγω των κινδύνων από την πορεία της νομισματικής πολιτικής¹¹¹.

Η “χείρα βοηθείας” ωστόσο δεν φαίνεται να έρχεται από τις “παραδοσιακές” πιστώσεις και διευκολύνσεις του Κατάρ και του Αζερμπαϊτζάν αλλά από τα ΗΑΕ, με τα οποία η Τουρκία ήταν σε ανοιχτή σύγκρουση με αγεφύρωτες διάφορες σε όλα τα καίρια ζητήματα εδώ και χρόνια¹¹². Οι δύο χώρες υπέγραψαν εννέα μνημόνια κατανόησης και συνεργασίας των κρατικών επενδυτικών funds και των τραπεζών τους τη στιγμή που η τουρκική οικονομία βρίσκεται στο ναδίρ. Σύμφωνα με τα τελευταία και τη νέα λίστα «to do» της Κεντρικής Τράπεζας της χώρας αναμένονται, από τη νέα χρονιά, οι μεταρρυθμίσεις/εξελίξεις στην οικονομική πορεία της χώρας.

¹⁰⁸ «Turkey 2020 Report», Commission Staff Working Document, Brussels, 6 December 2020, σελ. 9.

¹⁰⁹ «Το δημόσιο χρέος της Τουρκίας έφτασε τα 200 δισ. δολάρια τον Οκτώβριο», Capital, 22-Νοε-2021 που είναι αναρτημένο στο <https://www.capital.gr/dimosio-xreos-tis-tourkias>

¹¹⁰ «Πληθωρισμός και Fitch οδηγούν σε ελεύθερη πτώση την τουρκική λίρα», Greece CNN, 03 Δεκεμβρίου 2021 που είναι αναρτημένο στο <https://www.cnn.gr/oikonomia/sfitch-odigoy-n-se-elytheri-ptosi-tin-toyrkiki-lira>.

¹¹¹ «Πληθωρισμός και Fitch οδηγούν σε ελεύθερη πτώση την τουρκική λίρα», Greece CNN, 03 Δεκεμβρίου 2021 που είναι αναρτημένο στο <https://www.cnn.gr/oikonomia/sfitch-odigoy-n-se-elytheri-ptosi-tin-toyrkiki-lira>.

¹¹² Οι σχέσεις τους πήραν αυτή την ψυχροπολεμική τροπή μετά από το ξέσπασμα της Αραβικής Άνοιξης και της τουρκικής υποστήριξης στη Μουσουλμανική Αδελφότητα.

4. Οι Σχέσεις της Τουρκίας με τις Δύο Δημοκρατίες

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναλυθεί η τουρκική εξωτερική πολιτική έναντι της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν στα πλαίσια της σύγκρουσης του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Πριν από την ίδια την ανάλυση, είναι αναγκαία η επισήμανση των γενικών χαρακτηριστικών και της ίδιας της μορφής των σχέσεων Τουρκίας-Αζερμπαϊτζάν και Τουρκίας-Αρμενίας.

4.1 Χαρακτηριστικά των Τουρκο-αρμενικών Σχέσεων

Η Αρμενία και η Τουρκία είναι δύο γειτονικές χώρες που μοιράζονται χερσαία σύνορα 311 χλμ, ωστόσο η Αρμενία είναι η μόνη χώρα στον Κεντρικό Καύκασο με την οποία η Τουρκία δεν διατηρεί διπλωματικές σχέσεις. Παρά το γεγονός ότι η Τουρκία ήταν μία από τις πρώτες που αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Αρμενίας, κατά τη διάρκεια των επόμενων 20 χρόνων δεν δημιουργήθηκαν ποτέ διπλωματικές σχέσεις μεταξύ τους.

4.1.1 Αρμενο-τουρκικά Προβλήματα

4.1.1.1 Η Γενοκτονία

Σημαντικά ιστορικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα επιβαρύνουν μέχρι και σήμερα τις μεταξύ τους σχέσεις, ιδίως η γενοκτονία των Αρμενίων 1915-1918. Ειδικότερα, όταν ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη σε όλη την Ευρώπη η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν στη διαδικασία μετεγκατάστασης του αρμενικού πληθυσμού της από τα ανατολικά τμήματα της αυτοκρατορίας που συνόρευαν με τη Ρωσία. Οι Οθωμανοί φοβούνταν ότι η Ρωσία θα υποκινήσει μια εξέγερση του χριστιανικού αρμενικού έθνους και θα κατακερματίσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹¹³. Ο εκτοπισμός των Αρμενίων συνοδεύτηκε από βία, λεηλασίες και πάνω από 1,5 εκατομμύρια εξοντώσεις. Οι απόψεις για τα αίτια της γενοκτονίας των Αρμενίων ποικίλουν, ωστόσο συγκλίνουν στον ρόλο που διαδραμάτισε ο ακραίος τουρκικός υπερεθνικισμός που κυριάρχησε από τους λεγόμενους Νεότουρκους το 1908¹¹⁴. Το ζήτημα αυτό αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα πρόβλημα στις σχέσεις των δύο κρατών και τροχοπέδη στην οποιαδήποτε προσπάθεια επίλυσης των παρακείμενων διαφορών τους.

4.1.1.2 Εδαφικές Διεκδικήσεις

Στις 23 Αυγούστου 1990 το Ανώτατο Συμβούλιο της Αρμενίας ενέκρινε την παράγραφο 11 της Διακήρυξης για την Ανεξαρτησία της Αρμενίας, που ανέφερε ότι «η Δημοκρατία της Αρμενίας υποστηρίζει τη διεθνή αναγνώριση

¹¹³ Hill, Kirişci, Moffatt, 2015.

¹¹⁴ Οι τελευταίοι κατέλαβαν την οθωμανική κυριαρχία μετά την εκδίωξη του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β.

της γενοκτονίας των Αρμενίων του 1915 στην Οθωμανική Τουρκία και τη Δυτική Αρμενία». Με τον τρόπο αυτό, η Αρμενία ανήγαγε τα γεγονότα του 1915 σε διεθνές επίπεδο και έκανε εδαφικές διεκδικήσεις αποκαλώντας μέρος της επικράτειας της Τουρκίας «Δυτική Αρμενία». Γενικά, η σημερινή Αρμενία κατέχει το ένα έκτο περίπου της ιστορικής Αρμενίας. Οι Αρμένιοι θεωρούν ότι είναι απόγονοι του Νώε, που εγκαταστάθηκαν στο όρος Αραράτ και πως η συγκεκριμένη περιοχή αποτελεί πατρογονική τους κτήση. Ωστόσο, σήμερα τα εδάφη αυτά είναι τμήματα της ανατολικής Τουρκίας. Η διάσπαρτη, ανά τον κόσμο, αρμενική διασπορά έκανε τέτοιες αξιώσεις ακόμη και πριν από την ανεξαρτησία της χώρας. Οι εκτεταμένες δυνατότητες της λειτούργησαν σαν ένα είδος πρόσθετου μεγάλου έκφρασης των συμφερόντων του αρμενικού λαού. Βέβαια, η Τουρκία δεν είχε καμία πρόθεση να συμφιλιωθεί με αυτούς τους ισχυρισμούς και απαίτησε την αποσύρσή τους. Αν εξαιρεθεί η τοποθέτησή της, τη δεκαετία του 90' ότι δεν αναγνωρίζει τη «Συνθήκη του Καρς», η αρμενική πλευρά για πρώτη φορά έκανε επίσημη εδαφική απαίτηση προς την Τουρκία τον Ιούλιο του 2013. Σύμφωνα με το πρακτορείο ειδήσεων ArmeniaNow κατά τη διάρκεια ενός φόρουμ Αρμενίων δικηγόρων στο Ερεβάν για την 100^η επέτειο της γενοκτονίας των Αρμενίων, που διοργανώθηκε από το Υπουργείο Διασποράς, ο Γενικός Εισαγγελέας της Αρμενίας Aghvan Hovsepyan έκανε μια συγκλονιστική δήλωση¹¹⁵: «Πράγματι, στη Δημοκρατία της Αρμενίας θα πρέπει να επιστραφούν τα χαμένα εδάφη της και τα θύματα της γενοκτονίας των Αρμενίων να λάβουν υλική αποζημίωση. Όλοι όμως αυτοί οι ισχυρισμοί πρέπει να έχουν τέλειους νομικούς λόγους. Πιστεύω ακράδαντα ότι οι απόγονοι της γενοκτονίας πρέπει να λάβουν υλική αποζημίωση, οι εκκλησίες που διατηρούνται ως εκ θαύματος στην επικράτεια της Τουρκίας και τα εκκλησιαστικά εδάφη πρέπει να επιστραφούν στην Αρμενική Εκκλησία και η Δημοκρατία της Αρμενίας πρέπει να πάρει πίσω τα χαμένα της εδάφη»¹¹⁶. Σε απάντηση του το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών δήλωσε πως μια τέτοια δήλωση από έναν αξιωματούχο που κατέχει μια θέση τόσο σημαντική όσο αυτή του Γενικού Εισαγγελέα αντικατοπτρίζει την επικρατούσα προβληματική νοοτροπία στην Αρμενία ως προς την εδαφική ακεραιότητα της γειτονικής Τουρκίας και τις σχέσεις Τουρκίας-Αρμενίας, και επίσης αντιβαίνει στις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει έναντι των διεθνών οργανισμών στους οποίους είναι μέλος, ιδιαίτερα τον ΟΗΕ και τον ΟΑΣΕ. Πρέπει κανείς να γνωρίζει καλά ότι κανείς δεν μπορεί να υποθέσει ότι διεκδικεί γη από την Τουρκία¹¹⁷. Από τα ανωτέρω είναι σαφές ότι πέρα από το ζήτημα της γενοκτονίας των Αρμενίων και άλλες σημαντικές εξελίξεις, όπως η τελευταία ταλάνισαν τις μεταξύ τους σχέσεις.

¹¹⁵ Ο Γενικός Εισαγγελέας είναι ο φορέας της ανώτατης νομικής αρχής στη χώρα και η δήλωσή του ισοδυναμεί με επίσημη δήλωση.

¹¹⁶ «Armenia and Year 2015: From Genocide recognition demand to demand for eliminating its consequences», ArmeniaNow, 10-07-2013 που είναι αναρτημένο https://web.archive.org/genocide/armenia_turkey_genocide_recognition_aghvan_hovsepyan.

¹¹⁷ «QA-18, Statement of the Spokesman of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey in Response to a Question Regarding the Declaration of the Prosecutor General of Armenia about the Border between Turkey and Armenia», Republic of Turkish/ Ministry of Foreign Affairs, 12-07-2013, που είναι αναρτημένο https://www.mfa.gov.tr/qa_18_-12-july-2013_-statement-of-the-spokesman-of-the-ministry-of-foreign-affairs-of-turkey-in-response-to-a-question-armenia.en.mfa.

4.1.1.3 Το Κουρδικό

Ένα άλλο θέμα διακρατικής διαφοράς ανάμεσα στις δύο χώρες αποτελεί η άποψη της Άγκυρας ότι το Γερεβάν παρέχει άσυλο στους Κούρδους αντάρτες του ΡΚΚ¹¹⁸. Ειδικότερα, την κατηγορεί ότι μεταφέρει εκατοντάδες ενόπλους τρομοκράτες ΥΡΓ/ΡΚΚ που εκπαιδεύτηκαν στο Ιράκ και τη Συρία στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ για να εκπαιδεύσουν τις αρμενικές πολιτοφυλακές εναντίον του Αζερμπαϊτζάν και τελικά να ανοίξουν ένα νέο μέτωπο εναντίον της Τουρκίας¹¹⁹. Οι κατηγορίες αυτές εντάθηκαν αμέσως μετά τη πρόσφατη σύγκρουση στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Σύμφωνα δε με τη φιλοκυβερνητική εφημερίδα της Τουρκίας “Daily Sabah”, ο Πρέσβης της Αρμενίας στο Ιράκ Hrachya Poladian επικοινωνήσε με τους τρομοκράτες ΥΡΓ/ΡΚΚ στη Συρία και το Ιράκ και τους έπεισε να μεταβούν στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ για εκπαίδευση. Ο Πρέσβης εξασφάλισε επίσης μια συμφωνία με την Πατριωτική Ένωση του Κουρδιστάν (ΡΥΚ) του βόρειου Ιράκ, της οποίας ηγείται η οικογένεια Ταλαμπάνι, για τη μεταφορά τρομοκρατών από το Ιράκ¹²⁰. Οι τρομοκράτες ακολούθησαν αρκετές διαφορετικές διαδρομές για να φτάσουν στον προορισμό τους από τη Suleymaniya, προπύργιο του ΡΚΚ στο Ιράκ και τη Βαγδάτη και από την περιοχή Qamishli στα σύνορα Συρίας-Ιράκ, μέσω του Ιράν. Το Κουρδικό είναι ένα ζήτημα εσωτερικής απειλής για την Τουρκία και όποιος υποστηρίζει/υποκινεί τους υποστηρικτές της τρομοκρατικής οργάνωσης του ΡΚΚ αυτόματα συντάσσεται στο άξονα του κακού.

4.1.1.4 Το Ζήτημα του Καραμπάχ

Χρονολογικά από τον Δεκέμβριο του 1991 έως τον Απρίλιο του 1993, τα σύνορα μεταξύ Αρμενίας και Τουρκίας ήταν ανοιχτά μόνο κατόπιν αιτήματος και για περιορισμένες περιπτώσεις¹²¹. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών σταμάτησαν πλήρως από τον Απρίλιο του 1993, όταν οι ένοπλες δυνάμεις αυτοάμυνας του Καραμπάχ πραγματοποίησαν την επιχείρηση Karvachar (Kalbajar). Αυτό έκανε την Τουρκία να κλείσει τα σύνορά της και τους εναέριους διαδρόμους με την Αρμενία, να διακόψει το άμεσο εμπόριο και να αρνηθεί οποιαδήποτε ανθρωπιστική βοήθεια μέχρι η τελευταία να αποσύρει τα στρατεύματά της από το Αζερμπαϊτζάν¹²². Τους επόμενους

¹¹⁸ Η Αρμενία υποστήριζε πάντα το ΡΚΚ λόγω εχθρότητας με την Τουρκία και χρησιμοποιούσε τους δεσμούς του με αυτό και τις θυγατρικές του ως μόχλευση εναντίον της. Barkey, Henri J. Fuller, Graham E, 1998, σελ. 32, 166.

¹¹⁹ Εκτός από την τρέχουσα ανάπτυξη τρομοκρατών του ΡΚΚ από το Ιράκ και τη Συρία στη κατεχόμενη περιοχή, στο παρελθόν, υπήρχαν ακόμη και αναφορές για άμαχους Κούρδους από αυτές τις χώρες, οι οποίοι μετεγκαταστάθηκαν στα κατεχόμενα εδάφη του Αζερμπαϊτζάν και τους παρέχονταν εφάπαξ παροχές σε μετρητά ή 20ετή δάνεια χαμηλού επιτοκίου. «Data from open media sources», ΟΗCHR, November 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/Download>.

¹²⁰ «Armenia transfers YPG/PKK terrorists to occupied area to train militias against Azerbaijan», Daily Sadah, 25 September 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.dailysabah.com/politics/armenia-transfers-ypgpkk-terrorists-to-occupied-area-to-train-militias-against-azerbaijan>.

¹²¹ Το 1988, δεν υπήρξε βίαιη αντιπαράθεση στα σύνορα Αρμενίας-Τουρκίας, όπως συνέβη μεταξύ Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν, και αυτό διότι ήταν ήδη κλειστά.

¹²² K. Kasim, 2009, σελ. 101-102.

μήνες, η επίσημη θέση της Τουρκίας σχετικά με το άνοιγμα των συνόρων και τη δημιουργία διπλωματικών σχέσεων με την Αρμενία συνοψίστηκε στις ακόλουθες τρεις προϋποθέσεις: η Αρμενία δεν πρέπει να επιδιώξει τη διεθνή αναγνώριση της γενοκτονίας των Αρμενίων, πρέπει να αναγνωρίσει τα υπάρχοντα σύνορα μεταξύ Αρμενίας και Τουρκίας και η αρμενική διασπορά θα πρέπει να σταματήσει να βλάπτει τη διεθνή φήμη της Τουρκίας¹²³. Οι Αρμένιοι ηγέτες απέρριψαν τις προϋποθέσεις αυτές, υποστηρίζοντας ότι μια τέτοια αμοιβαία αναγνώριση δεν θα ήταν παρά ένα σιωπηρό μέσο για τη δημιουργία διπλωματικών σχέσεων και ότι αυτό θα σήμαινε την εγκατάλειψη του ηθικού δικαιώματος της Αρμενίας σε αυτό που θεωρούνταν σε μεγάλο βαθμό ιστορικά αρμενική επικράτεια.¹²⁴

Η ανεπίλυτη σύγκρουση στο Καραμπάχ και ο συνακόλουθος αποκλεισμός της Αρμενίας πυροδότησε ισχυρισμούς της αρμενικής πλευράς για απομόνωση της χώρας και από τους ενεργειακούς διαδρόμους που έχουν κατασκευαστεί στη περιοχή και άμεσα την παρακάμπτουν, ενώ η λογική γεωγραφική και οικονομική τους συνέχεια θα εξυπηρετούσαν μέσω της ενσωμάτωσης και των δικών της εδαφών (όπως ο BTC, ο BTE Baku–Tbilisi–Erzurum Gas Pipeline που εκτείνεται παράλληλα με τον BTC και ο Kars–Tbilisi–Baku Railway)

Το σύνολο των ανωτέρω ζητημάτων αποτέλεσαν και αποτελούν μέχρι και σήμερα αιτίες διπλωματικών τριγμών και αγεφύρωτων διαφορών.

4.1.2 Η Πορεία των Μεταξύ τους Σχέσεων μέχρι και Σήμερα

Από το 1993, όταν δηλαδή η Άγκυρα με απόφασή της έκλεισε τα σύνορα της με την Αρμενία και διέκοψε οποιαδήποτε διπλωματική επαφή, μέχρι και τον Ιούλιο του 2001, που συστάθηκε στη Γενεύη της Ελβετίας η Τουρκο-Αρμενική Επιτροπή Συμφιλίωσης, καμία ολοκληρωμένη προσπάθεια συμφιλίωσης και άμβλυνσης των διαφορών μεταξύ δύο γειτονικών κρατών δεν είχε σημειωθεί.

Την περίοδο που ακολούθησε η εξωτερική πολιτική της Άγκυρα ήταν έντονα επηρεασμένη από το όραμα του Πρωθυπουργού Τ.Ερντογάν για ένταξη στην ΕΕ. Έχοντας επικεντρωθεί περισσότερο στη Δύση η «ανατολική πολιτική» και η σύγκρουση στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ δεν ήταν προτεραιότητες της. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε μέχρι το 2008 με τη σημαντική ανάκαμψη να ξεκινά με τη λεγόμενη διπλωματία ποδοσφαίρου, όταν ο νεοεκλεγείς Πρόεδρος της Αρμενίας Σερζ Σαρκσιάν κάλεσε τον Τούρκο Πρόεδρο Αμπντουλάχ Γκιούλ να παρακολουθήσει έναν ποδοσφαιρικό αγώνα μεταξύ των εθνικών ομάδων της Τουρκίας και της Αρμενίας¹²⁵. Ήταν η πρώτη φορά που Πρόεδρος της σύγχρονης Τουρκίας επισκέφτηκε την Αρμενία. Την επόμενη χρονιά, στα πλαίσια και πάλι της ίδιας διπλωματίας ο Αρμένιος Πρόεδρος ανταπέδωσε με τη σειρά του την επίσκεψη.

Όστόσο το 2005 είχε προηγηθεί επιστολή εκ μέρους του Τ.Ερντογάν προς τον Αρμένιο Πρόεδρο Κοτσαριάν με αίτημα τη δημιουργία μιας κοινής ιστορικής επιτροπής για τη μελέτη των γεγονότων του 1915. Τα αρχεία που

¹²³ Vahram Ter-Matevosyan, 2021, σελ. 155-169.

¹²⁴ Svante E. Cornell, 2017, σελ 92.

¹²⁵ Philips, 2012.

θα μελετιούνταν θα ήταν τόσο από τις δύο χώρες, όσο και από σχετικά αρχεία τρίτων χωρών που μοιράζονται τα ευρήματά τους με διεθνείς οργανισμούς¹²⁶. Η αρμενική πλευρά δεν έδωσε τη ρητή συγκατάθεση της και η προαναφερθείσα επιτροπή ή ομάδα δεν συστάθηκε.

Η σημαντική καμπή που σημείωσε στη δεύτερη θητεία του το κυβερνών κόμμα ΑΚΡ έσπασε τη στασιμότητα των σχέσεων και τα επόμενα ενθαρρυντικά βήματα προς την εξομάλυνση των σχέσεων έγιναν όταν ο Πρωθυπουργός Τ.Ερντογάν σε επίσκεψή του στη Ρωσία εξέφρασε για πρώτη φορά την ιδέα ανάπτυξης μιας πλατφόρμας σταθερότητας και συνεργασίας στον Καύκασο. Αιτίες της αλλαγής αυτής στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, όσον αφορά τον Κεντρικό Καύκασο και την Αρμενία, αποτέλεσαν τόσο η αλλαγή της γεωπολιτικής κατάστασης μετά τη στρατιωτική επέμβαση της Ρωσίας στη Γεωργία τον Αύγουστο του 2008 και την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσετίας, όσο και το νέο δόγμα της πολιτικής περί «μηδενικών προβλημάτων» με τα γειτονικά κράτη και η δημιουργία πολυμερών σχέσεων μαζί τους. Αφού έλαβε την υποστήριξη της Ρωσίας ο δρόμος για δημιουργία σχέσεων με την Αρμενία άνοιξε και οι επαφές μεταξύ των δύο χωρών άρχισαν να πολλαπλασιάζονται, με σχέδια που αφορούσαν το άνοιγμα των συνόρων και τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων.

Η έντονη αντίδραση του Αζερμπαϊτζάν στην πιθανότητα προσέγγισης Τουρκίας-Αρμενίας, δίχως πρώτα να σημειωθεί πρόοδος στην επίλυση του ζητήματος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ ανέτρεψε όσα σχεδιάζονταν. Από τη πλευρά του το Αζερμπαϊτζάν επέμεινε να ανοίξουν τα σύνορα ταυτόχρονα με την απελευθέρωση των κατεχόμενων εδαφών, καθώς τα σύνορα μεταξύ των χωρών έκλεισαν ακριβώς λόγω της αρπαγής τους από στρατιωτικά στρατεύματα της Αρμενίας¹²⁷.

Η αρνητική αντίδραση του Αζερμπαϊτζάν επηρέασε επίσης την οικονομική σφαίρα, ιδίως τον τομέα της ενέργειας. Η Τουρκία εκμεταλλεούμενη τη γεωπολιτική της θέση σχεδίαζε να μετατραπεί σε ενεργειακό κόμβο, μέσω του οποίου θα μπορούσαν να περάσουν οι κύριες διαδρομές για τη μεταφορά πετρελαίου και φυσικού αερίου. Υπολόγιζε να αγοράζει αζερικό αέριο σε μειωμένη τιμή και να το πουλάει στις δυτικές χώρες. Ωστόσο, η πολιτική της σχετικά με την Αρμενία έφερε αρνητικές εξελίξεις, με το Αζερμπαϊτζάν να αρνείται να υπογράψει μια νέα συμφωνία παράδοσης φυσικού αερίου στη πρώτη. Η Άγκυρα αντιλαμβανόμενη την άρνηση αυτή ως μοχλό πίεσης επί της προσεγγίσεως της με την Αρμενία, διαβεβαίωσε στη συνέχεια το Αζερμπαϊτζάν ότι η περαιτέρω ανάπτυξη των σχέσεων με την Αρμενία θα ήταν δυνατή μόνο εάν η χώρα αυτή επιλύσει το ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και προπάντων απελευθερώσει τα κατεχόμενα εδάφη. Η Τουρκία κατάλαβε ότι η βελτίωση των σχέσεων με την Αρμενία έναντι της πτώσης αυτών με το Αζερμπαϊτζάν δεν ήταν τμήμα που ήταν διατεθειμένη να πληρώσει¹²⁸.

¹²⁶ «Declaration by the Turkish Grand National Assembly, supporting the Turkish proposal to form a joint historical commission with Armenia», Republic of Turkish/ Ministry of Foreign Affairs, 2005 που είναι αναρτημένο στο https://www.mfa.gov.tr/declaration-by-the-turkish-grand-national-assembly_-supporting-the-turkish-proposal-to-form-a-joint-historical-commission-with.en.mfa.

¹²⁷ Rovshan Ibrahimov, 2011.

¹²⁸ Rovshan Ibrahimov, 2011.

Η διαδικασία προσέγγισης της Τουρκίας με την Αρμενία κορυφώθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2009 στη Ζυρίχη, όταν οι Υπουργοί Εξωτερικών των δύο χωρών υπέγραψαν δύο πρωτόκολλα που αφορούσαν τη δημιουργία διπλωματικών σχέσεων και το άνοιγμα των συνόρων. Ήταν η μέρα που για πρώτη φορά σε σχεδόν εκατό χρόνια εχθρότητας, επιτεύχθηκε μια επίσημη συμφωνία υψηλού επιπέδου, η οποία αναφερόταν στο μέλλον της αμοιβαίας σύγκλισης και εξομάλυνσης. Ωστόσο, καμία πλευρά δεν συνέχισε τη διαδικασία της εσωτερικής επικύρωσης. Τα πρωτόκολλα αφαιρέθηκαν από την ατζέντα του νέου τουρκικού κοινοβουλίου. Ο κύριος λόγος για την απόσυρση τους ήταν η θέση του κοινοβουλίου, η οποία θεώρησε ότι το ζήτημα του ανοίγματος των αρμενο-τουρκικών συνόρων είχε χάσει την προτεραιότητά του στην πολιτική πορεία της Τουρκίας. Επιπλέον, σύμφωνα με τους κανονισμούς του κοινοβουλίου, ένα θέμα που δεν έχει υιοθετηθεί από το κοινοβούλιο εντός μισού έτους χάνει τη νομική του ισχύ¹²⁹. Στην Αρμενία το Συνταγματικό Δικαστήριο επεσήμανε ότι τα πρωτόκολλα δεν συνεπάγονταν επίσημη αναγνώριση των συνόρων σύμφωνα με τα σημερινά σύνορα Τουρκίας-Αρμενίας που θεσπίστηκαν με τη Συνθήκη του Καρς το 1921. Το Δικαστήριο απέρριψε έτσι *de facto* έναν από τους κύριους όρους των πρωτοκόλλων, δηλαδή την «Αμοιβαία αναγνώριση των υφιστάμενων συνόρων μεταξύ των δύο χωρών», όπως ορίζεται από τις σχετικές συνθήκες διεθνούς δικαίου¹³⁰.

Από την απόσυρση των Πρωτοκόλλων της Ζυρίχης και έπειτα, η εξωτερική πολιτική της μια χώρας έναντι της άλλης, στο σύνολό τους, ριζοσπαστικοποιήθηκαν. Ειδικότερα, και δεδομένης της αλλαγής της τούρκικης προεδρίας, εν όψη της εκατονταετηρίδας της γενοκτονίας των Αρμενίων στις 24 Απριλίου 2015, διπλωματικές δηλώσεις που περιλάμβαναν προσβολές και ρητορική μίσους προηγήθηκαν και αντικατέστησαν τις όποιες διαδικασίες ομαλοποίησης και συμφιλίωσης είχαν επιχειρηθεί. Παράδειγμα αποτελούν τα σχόλια του Τούρκου Προέδρου, που ήρθαν την παραμονή της επετείου της μαζικής απέλασης των Αρμενίων το 1915, με τα οποία κατηγορεί την Αρμενία ότι χρησιμοποιεί τα γεγονότα του 1915 "ως δικαιολογία για εχθρότητα εναντίον της Τουρκίας" και "μέσο μετατροπής του ζητήματος σε θέμα πολιτικής σύγκρουσης"¹³¹.

Οι σχέσεις επηρεάστηκαν επίσης από τις διαμαρτυρίες για το πάρκο Gezi το 2013, το αποτυχημένο πραξικόπημα στις 15 Ιουλίου 2016 και τις συνακόλουθες κρίσεις τόσο στο εσωτερικό της χώρας (μαζικές απολύσεις-σύλληψεις των υποστηρικτών του Γκιουλέν ή άλλων τρομοκρατικών οργανώσεων, μετανάστευση Γκιουλενιστών και αντιφρονούντες), όσο και στις σχέσεις της με τις ΗΠΑ (άρνηση έκδοσης του Γκιουλέν από τις ΗΠΑ, η βρισκόμενη σε εξέλιξη δικαστική υπόθεση Τούρκων αξιωματούχων στις ΗΠΑ για παραβιάσεις των ιρανικών κυρώσεων και η σύλληψη ενός Αρμένιου ιερέα στην Τουρκία). Ακόμα, μετά τις εκλογές του 2018, η δομή διακυβέρνησης της Τουρκίας άλλαξε θεμελιωδώς. Με τις συνταγματικές τροποποιήσεις και τα 17 προεδρικά διατάγματα σχεδόν το σύνολο της πολιτικής δύναμης της χώρας συγκεντρώθηκε στο γραφείο του Προέδρου. Ο Πρόεδρος απέκτησε εκτελεστική εξουσία και με τις λοιπές εξουσίες να έχουν αποδυναμωθεί ο

¹²⁹ Fedor Lukyanov, 2011.

¹³⁰ Mikhelidze, 2010.

¹³¹ «Turkey offers condolences to Armenia over WWI killings», BBC News, 23 April 2014 που είναι αναρτημένο στο <https://www.bbc.com/news/world-europe>.

Τ.Ερντογάν εδραιώθηκε νομικά ακόμα πιο πολύ. Ακολούθησε ο δασμολογικός πόλεμος του Προέδρου των ΗΠΑ Ν.Τραμπ με την περαιτέρω αποδυνάμωση της ήδη αγωνιζόμενης τουρκικής λίρας και η πολυαναμενόμενη οικονομική κρίση.

Το διάστημα αυτό, στην άμεση γειτονιά της, η Άγκυρα ενεπλάκη σε στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Συρία, τη Λιβύη και στις διαπραγματεύσεις σύναψης συμφωνίας με τη Ρωσία για την αγορά του πυραυλικού συστήματος S-400. Ακόμα, η παρουσία 4 εκατομμυρίων προσφύγων στο έδαφος της προκάλεσε όλο και περισσότερες εσωτερικές οργές σε τμήματα της κοινωνίας και τριγμούς στις ήδη τεταμένες σχέσεις της με αξιωματούχους της ΕΕ. Συνεπώς, η επακόλουθη του στρατιωτικού πραξικοπήματος (2016) επιθετική πολιτική της Τουρκίας και η συνακόλουθη απόκλιση από το δόγμα “Νταβούτογλου” είχαν αρνητικό αντίκτυπο στις περαιτέρω αρμενοτουρκικές σχέσεις. Κατέστη σαφές πως για τις κυβερνήσεις μετά τον Νταβουντόγλου η Αρμενία δεν αποτελεί προτεραιότητά. Απεναντίας, στο Νότιο Καύκασο το Αζερμπαϊτζάν και η τριμερής συνεργασία μεταξύ του τελευταίου, της Γεωργίας και της ίδιας, ιδίως στους τομείς της οικονομίας, των μεταφορών και της ενέργειας έχαιραν της σθεναρής υποστηρίξεως τους. Ωστόσο, το ΑΚΡ δεν θα απέκλειε τις περαιτέρω οικονομικές σχέσεις με την Αρμενία αλλά είναι σαφές ότι καμία τέτοια κίνηση δεν θα επιχειρούνταν δίχως την έγκριση του Μπακού. Στο εσωτερικό της χώρας με το αυξανόμενο κύμα λογοκρισίας, καταστολής της ελευθερίας του λόγου και φυλάκισης δημοσιογράφων, αριστερών και φιλελεύθερων διανοουμένων ο αριθμός των υποστηρικτών της αρμενικής υπόθεσης μειώθηκε σημαντικά¹³².

Το Δεκέμβριο του 2019, η Γερουσία των ΗΠΑ με ομόφωνη συναίνεση ψήφισε “την επίσημη αναγνώριση” της γενοκτονίας των Αρμενίων. Είναι ένα ψήφισμα με μη δεσμευτικό χαρακτήρα το οποίο εξόργισε την Άγκυρα και δικαίωσε το Έρεβαν. Σε σχόλιό του στο Twitter ο Πρωθυπουργός της Αρμενίας, Νικόλ Πασινιάν, γράφει πως η απόφαση της Γερουσίας ήταν “Μια νίκη για τη δικαιοσύνη και την αλήθεια”. Σημείωσε ακόμα πως “Το ψήφισμα αυτό αποτελεί φόρο τιμής στη μνήμη 1,5 εκατ. θυμάτων της πρώτης γενοκτονίας του 20^{ου} αιώνα και ένα τολμηρό βήμα για την προώθηση μηνυμάτων πρόληψης”¹³³. Η ιστορική αυτή κίνηση έθεσε σε περιδίνηση την επί δεκαετίες χορηγούμενη με εκατομμύρια δολάρια εκστρατεία της Άγκυρας και των λομπιστών της. Έγινε λόγος για πολιτικοποίηση της ιστορίας και δειλία εκ μέρους όσων δεν θέλουν να αντιμετωπίζουν την αλήθεια. Από τις δηλώσεις, και δεδομένων των όσων διατίθενται στους ιστότοπους των Υπουργείων Εξωτερικών των δύο χωρών και στον τύπο, είναι σαφές ότι το ζήτημα της γενοκτονίας εξακολουθεί να αμαυρώνει τους δεσμούς των δύο εθνών-κρατών.

Τις στάσιμα αρνητικές σχέσεις των δύο κρατών ήρθε να πυρπολήσει η πλήρης ανάμειξη της Τουρκίας στον πόλεμο του Καραμπάχ το Φθινόπωρο του 2020 –όπου οι στρατιωτικοί σύμβουλοι και το προσωπικό της, όπλα και drones πολέμησαν εναντίον των αρμενικών ενόπλων δυνάμεων του Καραμπάχ– καθώς και οι επιθετικές αντιαρμενικές δηλώσεις του τουρκικού

¹³² B. Esen & S. Gümüşçü, 2016, σελ. 1581–1606

¹³³ «Οι ΗΠΑ αναγνώρισαν τη Γενοκτονία των Αρμενίων», 12 Δεκεμβρίου 2019 που είναι αναρτημένο στο <https://www.capital.gr/diethni/3399125/oi-ipa-anagnorisan-ti-genoktonia-ton-armenion>.

πολιτικού κατεστημένου και οι αναφορές για μεταφορά Σύριων μισθοφόρων στο Αζερμπαϊτζάν για να πολεμήσουν εναντίον των Αρμενίων¹³⁴.

Από τις αρχές Σεπτεμβρίου του 2020, εβδομάδες πριν από τη μαζική στρατιωτική επίθεση του Αζερμπαϊτζάν εναντίον του Αρτσάχ, η Τουρκία απαγόρευσε την είσοδο αεροσκαφών αρμενικού νηολογίου στον εναέριο χώρο της, χωρίς να το ανακοινώσει επίσημα. Όμως, ακόμα και πριν τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 2020 δεν υπήρχε αεροπορική σύνδεση μεταξύ των δύο χωρών. Ήδη από τις αρχές του 2019 και η τελευταία τουρκική αεροπορική εταιρεία η AtlasJet σταμάτησε να πετά προς την Αρμενία λόγω των οικονομικών δυσκολιών της. Ενώ η Αρμενία από τη πλευρά της τον Οκτώβριο του 2020, θέσπισε απαγόρευση εισαγωγής ορισμένων τουρκικών προϊόντων. Η απόφαση αυτή επηρέασε τον όγκο των συναλλαγών και πολλές τοπικές επιχειρήσεις. Παρά τα κλειστά σύνορα, ο εμπορικός κύκλος εργασιών Τουρκίας -Αρμενίας για το 2019 ήταν περίπου 260 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ, που είναι μόνο 120 εκατομμύρια λιγότερο από τον εμπορικό κύκλο εργασιών Ιράν -Αρμενίας για το 2018, με το οποίο η Αρμενία έχει ανοιχτά σύνορα. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι η οικονομική συνεργασία δεν επηρέασε τις πολιτικές δυνάμεις για μεγαλύτερη εμπλοκή με τον γείτονά τους¹³⁵.

4.1.3 Οι θέσεις της Αρμενίας

Αντίθετα, η θέση της Αρμενίας ήταν η εξομάλυνση των σχέσεων χωρίς καμία προϋπόθεση. Με άλλα λόγια, η Αρμενία δεν θεώρησε ποτέ την αναγνώριση της Γενοκτονίας των Αρμενίων ως προϋπόθεση για τη δημιουργία διπλωματικών σχέσεων¹³⁶. Στόχευε κυρίως στο άνοιγμα των συνόρων και όσων συνεπάγονταν αυτού. Η κυβέρνηση επικεντρώθηκε στην υποστήριξη της διπλωματικής πρωτοβουλίας των πρωτοκόλλων, τα οποία όπως έχει ήδη αναφερθεί απορρίφθηκαν από το Συνταγματικό Δικαστήριο διότι αρκετές διατυπώσεις και πτυχές τους ήταν προβληματικές.

Επόμενο ορόσημο ήταν, το Φεβρουάριο του 2015, η ανάκληση της διαδικασίας επικύρωσης των πρωτοκόλλων, εκ μέρους του Πρόεδρου της Αρμενίας, από την ατζέντα του κοινοβουλίου που είχαν “ξεμείνει” εκεί από τον Ιανουάριο του 2010. Το τελικό κτύπημα της 10ετούς μεγάλης πρωτοβουλίας ήρθε τρία χρόνια αργότερα, το Μάρτιο του 2018, όταν ο Πρόεδρος της Αρμενίας ακύρωσε τα έγγραφα τερματίζοντας οριστικά την διαδικασία της υπογραφής τους. Σημειώνεται πως η τουρκική πλευρά δεν αντέδρασε ποτέ επίσημα στην οριστική αυτή ακύρωσή.

Μετά την αλλαγή της κυβέρνησης στην Αρμενία τον Μάιο του 2018¹³⁷, η νέα ηγεσία έστειλε διαβεβαιώσεις και κάπως εποικοδομητικά μηνύματα στην Άγκυρα ελπίζοντας ότι η Τουρκία θα ενδιαφερόταν να αναθεωρήσει τις προηγούμενες θέσεις της. Ωστόσο, η τουρκική θέση σχετικά με τις κατά

¹³⁴ Vahram Ter-Matevosyan, 2021, σελ. 155-169.

¹³⁵ B. Esen & S. Gümüşçü, 2016, σελ. 1581-1606.

¹³⁶ Vahram Ter-Matevosyan, 2021, σελ. 155-169.

¹³⁷ Τον Απρίλιο του 2018, ένα κίνημα που έγινε γνωστό ως Βελούδινη Επανάσταση ανάγκασε τον Πρωθυπουργό (για έξι μόλις ημέρες) Σερζ Σαρκισιάν να παραιτηθεί. Παρά την δέσμευσή του το 2014 να μην ξαναθέσει υποψηφιότητα για πρωθυπουργός, τάχθηκε υπέρ μιας τροποποίησης του Συντάγματος που θα επέτρεπε κάτι τέτοιο. Τον Απρίλιο του 2018 ο Σ.Σαρκισιάν εκλέχθηκε και πάλι πρωθυπουργός της Αρμενίας, μια εκλογή που η αντιπολίτευση χαρακτήρισε ως «πραξικόπημα δύναμης».

καιρούς συμπλοκές στα σύνορα Αρμενίας-Αζερμπαϊτζάν και η μετέπειτα εμπλοκή της στον πόλεμο ενίσχυσαν περαιτέρω τις υπάρχουσες διαιρέσεις μεταξύ Άγκυρας-Έρεβαν.

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, οι σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Αρμενίας πέρασαν από διάφορα στάδια. Κατά καιρούς, υπήρξαν προσδοκίες ότι οι ηγέτες των δύο χωρών ήταν κοντά στην παραγωγή συμφωνίας. Ωστόσο, η συμφωνία αυτή δε πήρε ποτέ μορφή διότι η πολιτική της Άγκυρας σε σχέση με το Έρεβαν αυτοπεριοριζόταν από την ανάγκη εξυπηρέτησης των τουρκο-αζέρικων συμφερόντων. Η έλλειψη κατανόησης πολλών βασικών ζητημάτων όπως αυτό που ακούει στο όνομα “Γενοκτονία”, οι αρμενικές εδαφικές διεκδικήσεις και το κουρδικό ζήτημα εξαφάνιζαν κάθε ίχνος εμπιστοσύνης που αναπτυσσόταν μεταξύ τους. Τέλος στο ήδη απαισιόδοξο κλίμα έφερε η ενεργή συμμετοχή της Τουρκίας στη σύγκρουση μεταξύ Αρμενίας-Αζερμπαϊτζάν το Σεπτέμβριο του 2020. Δώδεκα χρόνια μετά την υπογραφή των πρωτοκόλλων, οι διπλωματικές επικοινωνίες μεταξύ των δύο χωρών έχουν ουσιαστικά διακοπεί χωρίς ελπιδοφόρες προοπτικές.

4.2 Σχέσεις Τουρκίας- Αζερμπαϊτζάν

Η κατάρρευση του γεωπολιτικού δίπολου της εποχής του Ψυχρού Πολέμου έφερε σημαντικές επιπτώσεις στο μέλλον της αρχιτεκτονικής ασφάλειας και εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας. Πέντε ανεξάρτητα τουρκικά κράτη εμφανίστηκαν και σύντομα η τουρκική πολιτική ηγεσία αντιλήφθηκε το ένα εξ αυτών και πλησιέστερο προς αυτή, ως σημαντική χώρα στον Καύκασο και πύλη προς τα λοιπά τουρκικά κράτη της Κεντρικής Ασίας. Το κράτος αυτό δεν είναι άλλο από το Αζερμπαϊτζάν το οποίο η Άγκυρα έσπευσε πρώτη να αναγνωρίσει τον Νοέμβριο του 1991. Οι δύο χώρες μοιράζονται πολλά ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία, συμπεριλαμβανομένης μιας κοινής θρησκείας (Ισλάμ) και μιας κοινής γλωσσικής οικογένειας (Αλταϊκές Γλώσσες)¹³⁸. “Δύο έθνη - δύο χώρες”, αυτό έγινε και το μοντέρνο σύνθημα μεταξύ της πολιτικής ηγεσίας των δύο κρατών που διακηρυσσόταν και προωθούταν όλη τη δεκαετία του 1990. Η δυναμική μεταξύ Αζερμπαϊτζάν και Τουρκίας περιλαμβάνει στενούς εθνικούς και ιστορικούς δεσμούς, την αυξανόμενη εξάρτηση της Τουρκίας από την ενέργεια του Αζερμπαϊτζάν, μακροπρόθεσμες διπλωματικές σχέσεις και διμερή στρατιωτική συνεργασία.¹³⁹

4.2.1 Η Πορεία των μεταξύ τους Σχέσεων

Με Πρόεδρο του Αζερμπαϊτζάν το παντουρκικό εθνικιστή Αμπουλφάζ Ελτσιμπέι και της Τουρκικής Δημοκρατίας τον Τουργκούτ Οζάλ οι διμερείς σχέσεις των δύο χωρών εκτοξεύτηκαν στα ύψη. Η αζερική πολιτική ηγεσία

¹³⁸ Είναι μια ομάδα γλωσσών που είναι ευρύτατα διαδεδομένες στην Ασία αλλά αποτελούν τρεις διακριτές γλωσσικές οικογένειες, τις τουρκικές γλώσσες, τις μογγολικές γλώσσες και τις τουγκουζικές γλώσσες. Τα αναμφισβήτητα κοινά χαρακτηριστικά των τριών αυτών οικογενειών τόσο στη δομή όσο και στο λεξιλόγιο οφείλονται στη μακροχρόνια επαφή των λαών.

¹³⁹ M. Clark και E. Yazıcı, 2020, σελ. 1-3.

συνειδητά επέλεξε να αναπτύξει τη χώρα σύμφωνα με το τουρκικό μοντέλο, το οποίο περιλάμβανε κοσμικό καθεστώς, δημοκρατική διακυβέρνηση και ένταξη στις ευρωπαϊκές δομές. Από τη πλευρά του ο Τούρκος Πρόεδρος, και με την υποστήριξη των ΗΠΑ και της ΕΕ, προώθησε ενεργά τον αυξανόμενο ρόλο της χώρας του στην περιοχή για τη δημιουργία συμμαχιών και την αντιστάθμιση της ρωσικής επιρροής. Σε αντίθεση με το Ιράν, η Τουρκία από την αρχή της σύγκρουσης του Καραμπάχ καταδίκασε την αρμενική κατάληψη του αζερικού εδάφους αρνούμενη τη δημιουργία διπλωματικών σχέσεων και την κράτηση των συνόρων. Ωστόσο, η Άγκυρα καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου απέφυγε να παράσχει στρατιωτική βοήθεια στο Αζερμπαϊτζάν ή και να παρέμβει άμεσα στη σύγκρουση. Η θέση αυτή του Ντεμιρέλ ήταν μάλλον επιφυλακτική, είτε λόγω του μεγέθους του συγκεκριμένου εγχειρήματος είτε λόγω της πιθανής άμεσης παρέμβασης της Ρωσίας¹⁴⁰. Παρείχε όμως πολιτική υποστήριξη και ανθρωπιστική βοήθεια σε πρόσφυγες και εσωτερικά εκτοπισμένους.

Το πραξικόπημα του 1993 έφερε στη προεδρία του Αζερμπαϊτζάν τον χαρισματικό και έμπειρο πολιτικό Χειντάρ Αλίεφ¹⁴¹. Ο τελευταίος με τη σειρά του εξασφάλισε το “συμβόλαιο του αιώνα” (20 Σεπτεμβρίου 1994), που έκτος από τις δυτικές ξένες εταιρίες έβαλε “στο παιχνίδι” της εκμετάλλευσης του ενεργειακού πλούτου του Αζερμπαϊτζάν και τη τουρκική κρατική εταιρεία πετρελαίου ΤΡΑΟ. Ειδικότερα, και μετά την επίσκεψη της Πρωθυπουργού Τανσού Τσιλέρ στο Μπακού, οι μετοχές της τουρκικής εταιρείας πετρελαίου στη σύμβαση πετρελαίου αυξήθηκαν στο 6,75%. Αυτό ήταν ένα σημάδι της εταιρικής σχέσης Τουρκίας - Αζερμπαϊτζάν¹⁴².

Πρέπει να σημειωθεί ότι το τουρκικό πολιτικό κατεστημένο αντιμετώπισε, για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, με καχυποψία την άνοδο του πρώην κομμουνιστή Χ. Αλίεφ στην εξουσία του “αδελφού κράτους”. Και αυτό γιατί ο Αλίεφ ανέτρεψε την φιλοτουρκική πορεία της χώρας και ακολούθησε μια ισορροπημένη εξωτερική πολιτική μεταξύ Ανατολής και Δύσης. “Επέστρεψε” στη Ρωσία και βελτίωσε τις σχέσεις του με το Ιράν ενώ ταυτόχρονα συνέχισε να αναπτύσσει θερμούς δεσμούς με τη Δύση και εντάχθηκε στο πρόγραμμα “Σύμπραξη για την Ειρήνη” του ΝΑΤΟ. Ωστόσο, στο εσωτερικό της Τουρκίας, αυτό εκλήφθηκε ως γεωπολιτική ήττα της τελευταίας και νίκη για τη Ρωσία. Έτσι, η Τουρκία έδειξε έναν “ψυχρό ώμο” στον Αζέρο Πρόεδρο στις αρχές της θητείας του. Δεν ήταν τυχαίο ότι ορισμένοι τουρκικοί πολιτικοί κύκλοι και τα κόμματα της αντιπολίτευσης συνέχισαν να υποστηρίζουν το κόμμα του Λαϊκού Μετώπου και τον πρώην Τούρκο Πρόεδρο στο Μπακού, ο οποίος έπαιξε ενεργό ρόλο στο ανεπιτυχές εσωτερικό πραξικόπημα εναντίον του Αλίεφ το 1995, με επικεφαλής τον πολέμαρχο Ροβσάν Τζαβάντοφ¹⁴³. Στη συνέχεια, και παρά τις συχνές κυβερνητικές αλλαγές στην Τουρκία στα μέσα της δεκαετίας του 1990 –

¹⁴⁰ Vahram Ter-Matevosyan, 2021, σελ. 155-169.

¹⁴¹ Τον Ιούνιο του 1993 έγινε πραξικόπημα στο Αζερμπαϊτζάν. Ο Συνταγματάρχης Σουρέτ Χουσεϊνόφ επαναστάτησε ενάντια στο καθεστώς Ελτσιμπέι και απαίτησε την παραίτησή του. Η χώρα ήταν στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου. Πρώην μέλος του Πολιτικού Γραφείου και πρώην επικεφαλής του Σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος ο Χειντάρ Αλίεφ προσκλήθηκε στο Μπακού από την Αυτόνομη Δημοκρατία του Ναχτσιβάν από τον Πρόεδρο Elchibey για να σταθεροποιήσει την κατάσταση. Ο Ελτσιμπέι στη συνέχεια διέφυγε από το Μπακού και ο Αλίγιεφ εξελέγη νέος Πρόεδρος της χώρας.

¹⁴² F. Ismailzade, 2005, σελ. 2-3.

¹⁴³ F. Ismailzade, 2005, σελ. 4.

δυσκόλεψαν το Αζερμπαϊτζάν να αναπτύξει θερμούς δεσμούς με τη τουρκική πολιτική ηγεσία —, οι μεταξύ τους σχέσεις αποκαταστάθηκαν και από το 1996 και έπειτα απολάμβαναν τα προνόμια μιας ιδιότυπης συνεργασίας μεταξύ “δύο αδελφών” κρατών που παρατηρούσαν πάντα τις θετικές δυνατότητες εξέλιξης των επαφών τους σε όλους τους τομείς.

4.2.2 Η Επισφράγιση των Σχέσεων

Τις σχέσεις των δύο κρατών σφράγισε ο αγωγός Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) ή ρεαλιστικότερα θα λέγαμε πως οι σχέσεις αυτές αναπτύχθηκαν με τρόπο τέτοιο που αμφότεροι θεμελίωσαν τα γεωπολιτικά και γεωοικονομικά τους σχέδια μέσω αυτού. Τόσο η επιθυμία της Άγκυρας να εξυπηρετήσει τις ενεργειακές της ανάγκες και να καταστεί σημαντικός ενεργειακός κόμβος, που θα συνεπάγονταν μόχλευση για την απόκτηση γεωπολιτικών οφελών έναντι της ΕΕ, όσο και η ανάγκη του Μπακού να μεταφέρει το πετρέλαιο της Κασπίας στις Ευρωπαϊκές αγορές, δεδομένου του ότι δεν είχε πρόσβαση στη θάλασσα, και η ανάγκη διπλωματικής-στρατιωτικής στήριξης στο ζήτημα του Καραμπάχ έγιναν τα κρίσιμα στοιχεία της διαμορφούμενης εταιρικής σχέσης. Η υπάρχουσα διαδρομή προς το ρωσικό λιμάνι Νοβοροσίσκ στη Μαύρη Θάλασσα δεν ήταν ούτε πολιτικά αξιόπιστη ούτε οικονομικά αποδοτική. Οι αμερικανικές αντιρρήσεις και ο πόλεμος του Καραμπάχ απέκλειαν αυτόματα το Ιράν και την Αρμενία από τις διατιθέμενες επιλογές του Αλίεφ. Ρεαλιστικά αλλά και πολιτικά καθοδηγούμενο το Μπακού στράφηκε στη γεωργιανο-τουρκική επιλογή. Έτσι το 1999, στο περιθώριο της συνόδου κορυφής του ΟΑΣΕ στην Κωνσταντινούπολη η πολυπόθητη δήλωση υπογράφηκε μεταξύ των Πρόεδρων του Αζερμπαϊτζάν, της Τουρκίας, της Γεωργίας, του Καζακστάν και των ΗΠΑ. Ο BTC μαζί με τον αγωγό φυσικού αερίου ΒΤΕ που κατασκευάστηκε αργότερα ανέβασαν τις σχέσεις Αζερμπαϊτζάν-Τουρκίας σε υψηλότερο επίπεδο και συνέδεσαν τις δύο χώρες για πάντα. Στο εξής, η ανεξαρτησία του Αζερμπαϊτζάν ήταν ισχυρότερη από ποτέ και η ασφάλειά του συνδεόταν με την ασφάλεια της Τουρκίας¹⁴⁴.

4.2.3 Ο Στρατιωτικός Τομέας

4.2.3.1 Η Ανοικοδόμηση του Στρατού με τη Τουρκική Βοήθεια

Από την κήρυξη της ανεξαρτησίας του Αζερμπαϊτζάν μέχρι και το 2006, οι ένοπλες δυνάμεις της χώρας βρίσκονταν σε μια μακρά περίοδο περιθωριοποίησης, παραμέλησης και υποεπένδυσης. Οι κύριες ευθύνες αποδίδονται στον μακροβιότερο Υπουργό Άμυνας σε ολόκληρη την Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων Κρατών, Στρατηγού Σάφαρ Αμπιέφ (1995-2013), ο οποίος είχε δεχθεί επανειλημμένα κριτική για την υποτιθέμενη ανοχή του στην ενδημική διαφθορά του στρατού και τη μη αξιόπιστη στρατιωτική ικανότητα του, ενώ η διατήρηση της θέσης του οφειλόταν περισσότερο στην προσωπική του πίστη στον Πρόεδρο. Ο πρώην ισχυρός άνδρα του

¹⁴⁴ F. Ismailzade, 2005, σελ. 5.

Αζερμπαϊτζάν Χείνταρ Αλίεφ θεωρούσε το Στρατό ως τη μόνη βιώσιμη απειλή για την εξουσία του. Η εσωτερική σταθερότητα είχε εξισωθεί με την απουσία αντιληπτής απειλής προερχόμενης από τις ένοπλες δυνάμεις, συνεπώς με φιλικά προσκείμενα κυβερνητικά στελέχη η εξουσία του δεν απειλούνταν.

Το 2007, γίνονταν λόγος είτε για καθαίρεσή του από το αξίωμα είτε για μετάθεση του πιθανώς σε άλλη θέση. Ως διάδοχός του προοριζόταν ένας πολίτης, ωστόσο την περίοδο εκείνη το ενδιαφέρον κέντριζαν σενάρια τόσο στον τουρκικό όσο και στο αζέρικο τύπο για τον επικείμενο διορισμό ανώτερου Τούρκου στρατιωτικού αξιωματούχου σε μια θέση στο Υπουργείο Άμυνας του Αζερμπαϊτζάν. Ήταν τότε που το Μπακού επιθυμούσε μια νέα και ειλικρινή προσπάθεια για μεταρρύθμιση και αναβάθμιση των ενόπλων δυνάμεων του υπό την τουρκική προστασία και καθοδήγηση. Ωστόσο, η διείσδυση της Τουρκίας στις στρατιωτικές υποθέσεις των Αζέρων ξεκινάει αρκετά χρόνια πριν. Σημειώνεται από την ανεξαρτησία του Αζερμπαϊτζάν το 1991 και εντείνεται μετά τις δυσμενείς εξελίξεις και τη ταπείνωση του αζερικού στρατού από τον αρμενικό στον πρώτο καταστροφικό πόλεμο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Τούρκοι στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες εκπαιδεύαν-καθοδηγούσαν Αζέρους αξιωματικούς βοηθώντας έτσι στην ανοικοδόμηση των ενόπλων δυνάμεων με βάση τη δική τους δομή και τα αμυντικά πρότυπα. Η εκπαίδευση και η καθοδήγηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα, σήμερα, ο στρατός του Αζερμπαϊτζάν να έχει απαλλαγεί από τους αξιωματικούς και τους στρατηγούς που υπηρέτησαν στη Σοβιετική Ένωση και σπούδασαν σε σοβιετικές στρατιωτικές σχολές και πιθανώς μπορεί να έχουν φίλους στρατιωτικούς σε άλλα μετασοβιετικά κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Ρωσίας και της Αρμενίας. Όσοι έχουν ολοκληρώσει πρακτική άσκηση ή σπουδές στην Τουρκία τοποθετούνται σε καίριες θέσεις ενώ από πάνω τους τοποθετούνται Τούρκοι σύμβουλοι¹⁴⁵.

4.2.3.2 Τα Νομικά Πλαίσια

4.2.3.2.1 Το Πρώτο

Στην πραγματικότητα, οι ρυθμίσεις που έλαβαν χώρα στη δεκαετία του 1990 διαμόρφωσαν το πρώτο από τα δύο νομικά πλαίσια στα οποία στηρίζονται οι αμυντικές σχέσεις των δύο χωρών. Στα πλαίσια αυτά, ξεκινώντας από το 1999, Αζέροι στρατιώτες συμμετείχαν στις ειρηνευτικές αποστολές στο Κοσσυφοπέδιο, ενώ αργότερα σχηματισμός των ενόπλων δυνάμεων του Αζερμπαϊτζάν υπηρέτησε στο Αφγανιστάν, υπό την τουρκική σημαία, δηλαδή εντός του τουρκικού στρατιωτικού σώματος για την υποστήριξη της Αποστολής Αποφασιστικής Υποστήριξης (Resolute Support Mission) του NATO¹⁴⁶.

¹⁴⁵ *Андрей Веселов, 2020, Ρωσική Εφημερίδα VZGLYAD που είναι αναρτημένο στο <https://vz.ru/world/2020/11/12/1069822.html%20in%20https://bit.ly/2IP8URs>.*

¹⁴⁶ *Πρόκειται για νατοϊκή εκπαιδευτική, συμβουλευτική, βοηθητική και αντιτρομοκρατική αποστολή στο Αφγανιστάν, η οποία άρχισε την 1η Ιανουαρίου του 2015 και αποτελεί συνέχεια της αποστολής της Διεθνούς Δύναμη Αρωγής για την Ασφάλεια (ISAF), η οποία ολοκληρώθηκε στις 28 Δεκεμβρίου του 2014. Οι σχηματισμοί των 30 χωρών που συγκροτούσαν την*

Ακόμα, το καλοκαίρι του 2001 η συμμετοχή τουρκικών μαχητικών αεροσκαφών σε μια συμβολική παρέλαση στην πρωτεύουσα του Αζερμπαϊτζάν είχε ως αποτέλεσμα την αποκλιμάκωση της κρίσης μεταξύ Αζερμπαϊτζάν και Ιράν. Ήταν τότε που το Ιράν επιτέθηκε στα αζερικά σκάφη που έκαναν εργασίες εξερεύνησης στα νότια της Κασπίας Θάλασσας ισχυριζόμενο ότι τα πεδία βρίσκονται στα χωρικά του ύδατα, ενώ αργότερα πραγματοποίησαν επανειλημμένες παραβιάσεις του αζερικού εναερίου χώρου¹⁴⁷. Η κατάσταση έμελλε να ξεφύγει από τον έλεγχο και η εθνική ασφάλεια του Αζερμπαϊτζάν απειλούνταν. Η χειρονομία αυτή της Άγκυρας βοήθησε ώστε να αποκλιμακωθεί η ιρανική απειλή.

4.2.3.2.2 Το Δεύτερο

Το δεύτερο νομικό πλαίσιο είναι η “Συμφωνία για Στρατηγική Εταιρική Σχέση και Αμοιβαία Υποστήριξη” που επικυρώθηκε από το Κοινοβούλιο του Αζερμπαϊτζάν στις 21 Δεκεμβρίου 2010, με δεκαετή ισχύ και δυνατότητα ανανέωσης για άλλα δέκα χρόνια¹⁴⁸. Στο σημείο αυτό οι διμερείς στρατιωτικές σχέσεις άλλαξαν από τη στρατιωτική-τεχνική σφαίρα στο στρατιωτικό-στρατηγικό επίπεδο. Η Συμφωνία δεσμεύεται ότι, σε περίπτωση στρατιωτικής επίθεσης από τρίτο μέρος, κάθε μέρος θα υποστήριζε το άλλο στο μέγιστο δυνατό βαθμό¹⁴⁹. Δίχως την παροχή περαιτέρω λεπτομερειών, στη συμφωνία προσδιορίζονταν επίσης σχέδια για συνεργασία σε «στρατιωτικοτεχνικούς» τομείς, κοινές στρατιωτικές ασκήσεις και εκπαιδεύσεις, αναβάθμιση στρατιωτικού υλικού και κοινή παραγωγή εξοπλισμού για κοινές επιχειρήσεις. Αυτή η δέσμευση ακολούθησε μια πυρετώδη αύξηση του στρατιωτικού εξοπλισμού και από τις δύο πλευρές, ενώ συνέπεσε επίσης με τη Ρωσο-Αρμενική Συμφωνία. Σύμφωνα με την τελευταία, η Ρωσία επέκτεινε τη μίσθωση στρατιωτικής αεροπορικής βάσης στην Αρμενία για τα επόμενα 34 χρόνια, επιτρέποντας τη χρήση δυνάμεων που βρίσκονται εντός της πρώην Σοβιετικής Ένωσης¹⁵⁰.

4.2.3.3 Η Αύξηση των Στρατιωτικών Δαπανών

Συμβαλλόμενη στη προοπτική του πρώτου τέτοιου είδους Συμφώνου του Αζερμπαϊτζάν με άλλη χώρα ήταν και η τεράστια αύξηση των στρατιωτικών δαπανών. Τον Οκτώβριο του 2010, το κοινοβούλιο του Αζερμπαϊτζάν ενέκρινε έναν στρατιωτικό προϋπολογισμό που ήταν μεγαλύτερος από ολόκληρο τον κρατικό προϋπολογισμό της Αρμενίας – στα 2,5 δισεκατομμύρια manats ή περίπου 3,5 δισεκατομμύρια δολάρια, και

αποστολή άρχισαν από τη 1^η Μαΐου σταδιακά να αποχωρούν από το Αφγανιστάν, ύστερα από ανακοίνωση του Πρόεδρου των ΗΠΑ Τζο Μπάιντεν στις 14 Απριλίου του 2021.

¹⁴⁷ Στο πλαίσιο της Συμφωνίας Κοινής Παραγωγής που υπογράφηκε μεταξύ της αζερικής κρατικής εταιρείας πετρελαίου και της BP.

¹⁴⁸ Δρ. Τζαν Κασάπογλου, 31 Οκτωβρίου 2017 που είναι αναρτημένο στο <https://tourkikanea.gr/armeniko/baku>.

¹⁴⁹ Αν και η συμφωνία υποχρεώνει τα κράτη που υπέγραψαν σε αμοιβαία υποστήριξη, δεν συνεπάγεται άμεση στρατιωτική επέμβαση οποιασδήποτε από τις δύο πλευρές δίχως να προηγηθούν μεταξύ τους διαβουλεύσεις. Ούτε προβλέπει την εγκατάσταση τουρκικής στρατιωτικής βάσης στο Αζερμπαϊτζάν.

¹⁵⁰ W. Hale, 2013, σελ. 216.

κατατασσόταν ως ο μεγαλύτερος στον Νότιο Καύκασο¹⁵¹. Την περίοδο εκείνη εικασίες περί προετοιμασίας του Μπακού για σύγκρουση με την Αρμενία - λόγω του Συμφώνου με την Τουρκία- προκάλεσαν ανησυχία τόσο στο Έρεβαν όσο και στην Ομάδα του Μινσκ για πιθανό χειρότερο σενάριο κατάρρευσης των ειρηνευτικών συνομιλιών και επανέναρξη των εχθροπραξιών στο Καραμπάχ. Η οικονομική άνθηση που γνώρισε το Αζερμπαϊτζάν από το Συμβόλαιο του αιώνα και έπειτα, και η αζερο-τουρκική συμφωνία επέτρεψαν τη δρομολόγηση της συμπαραγωγής αμυντικού εξοπλισμού από το Υπουργείο Άμυνας του Αζερμπαϊτζάν και τουρκικών κατασκευαστριών εταιρειών¹⁵². Η συμπαραγωγή αυτή και γενικότερα η συνεργασία στην αμυντική βιομηχανία με την πάροδο του χρόνου όχι μόνο διατηρείται αλλά ενισχύεται¹⁵³.

Ακόμα, για το Αζερμπαϊτζάν η Τουρκία αποτέλεσε την πύλη εισόδου στη στρατιωτική εμπειρία του NATO -όσον αφορά τη διαδικασία οικοδόμησης στρατιωτικής άμυνας- και επέκταση των στρατιωτικών δεσμών με άλλα μέλη της Συμμαχίας¹⁵⁴. Σήμερα, στα πλαίσια του νατοϊκού Προγράμματος Operational Capabilities Concept ανώτεροι Τούρκοι στρατιωτικοί αξιολογούν τις ασκήσεις των ενόπλων δυνάμεων του Αζερμπαϊτζάν αναβαθμίζοντας έτσι την τακτική και επιχειρησιακή τους εικόνα.

Το υψηλό αυτό επίπεδο που έχει επιτευχθεί το τελευταίο διάστημα από τις αζερικές ένοπλες δυνάμεις και τα επιτεύγματα της αμυντικής βιομηχανίας της Τουρκίας κατέστησαν μια πραγματικότητα, η στρατηγική σημασία της οποίας αντικατοπτρίστηκε στις πολεμικές επιτυχίες του τελευταίου αζερο-αρμενικού πολέμου το 2020 στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Αναμφίβολα, ενός πολέμου που αντανάκλα μια νέα περιφερειακή πραγματικότητα εντός μιας “αδελφικής” συμμαχίας.

4.2.3.4 Κοινή Αλληλεπίδραση των Ενόπλων Δυνάμεων

Η βελτιωμένη εικόνα των κοινών στρατιωτικών ασκήσεων Τουρκίας – Αζερμπαϊτζάν καταδεικνύει απερίφραστα το ιδιαίτερα ανεπτυγμένο επίπεδο συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών. Πρόκειται για ολοκληρωμένες συνθέσεις δυνάμεων πεζικού, μονάδων τεθωρακισμένων, πυροβολικού, μονάδων της αεροπορίας στρατού, δυνάμεις αεράμυνας και δίωξης βομβαρδισμού. Η διακλαδικότητα, η συνεργασία δυνάμεων δύο διαφορετικών χωρών και η πρακτική, προωθούν την τακτική διαλειτουργικότητα και την ανταλλαγή εμπειριών, δίνουν τη δυνατότητα στα στελέχη να εξετάσουν το επίπεδο των δυνατοτήτων μάχης τους και να αυξήσουν τις επιχειρησιακές τους δεξιότητες,

¹⁵¹ Shahin Abbasov, 2011 που είναι αναρτημένο στο <http://www.eurasianet.org/node/62732>

¹⁵² Πρόκειται κυρίως για τις εταιρείες Aselsan, Roketsan, Havelsan, TAI και MKEK. Αφορά μεταξύ άλλων τη συμπαραγωγή τεθωρακισμένων οχημάτων, όπλων πεζικού, πυρομαχικών, τυφέκια ελεύθερου σκοπευτή, εγκαταστάσεις επικοινωνίας και συστήματος πυραύλων μεγάλου βεληνεκούς, με ημικατεργασμένα ή/και τελικά προϊόντα.

¹⁵³ Στις 4 Οκτωβρίου 2019 υποβλήθηκε από τον Τούρκο Πρόεδρο στο κοινοβούλιο για επικύρωση συμφωνία των 21 άρθρων η οποία καθορίζει το πλαίσιο συνεργασίας στην αμυντική βιομηχανία. Για περισσότερες λεπτομέρειες Nordic Monitor, «Turkey, Azerbaijan deepen defense industry cooperation with new bilateral agreement», Nordicmonitor, 12 May 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://nordicmonitor.com/deepen-defence-industry-cooperation>.

¹⁵⁴ Ilgar Gurbanov, 2017-2018, σελ. 254.

καθώς και να ελέγξουν το βαθμό συντονισμού των στρατευμάτων-σχηματισμών τους. Μεταξύ άλλων, οι πλέον εντυπωσιακές ασκήσεις, σε επίπεδο αεροπορικών δυνάμεων, των τελευταίων ετών Tur-Az Sahini και Tur-Az Kartali¹⁵⁵. Οι ένοπλες δυνάμεις των δύο χωρών συμμετέχουν από κοινού και σε πολυεθνικές ασκήσεις όπως αυτή των "Τριών Αδελφών - 2021" μεταξύ Αζερμπαϊτζάν, Τουρκίας και Πακιστάν, που πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 2021 στο Μπακού, με στόχο τη βελτίωση της συνεργασίας ανάμεσα στις ειδικές τους δυνάμεις. Ακόμα, στα πλαίσια της στρατιωτικής συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών διεξάγεται και η κοινή στρατιωτική άσκηση "Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ" στο Μπακού με τη συμμετοχή στρατιωτών, αρμάτων μάχης, τεθωρακισμένων οχημάτων, όπλων πυροβολικού, ελικοπτέρων μεταφοράς προσωπικού, μη επανδρωμένων αεροσκαφών και στρατιωτικών οχημάτων. Σε ανακοινώσεις των Υπουργείων Άμυνας των δύο χωρών τονίζεται πως σκοπός της άσκησης είναι η πραγματοποίηση επιχειρήσεων των κομάντος και η ανάπτυξη-βελτίωση της επιχειρησιακής ικανότητας των δυνάμεων τους.

Εκτός από τις κοινές ασκήσεις με το Αζερμπαϊτζάν, η Τουρκία διεξάγει επίσης κοινές ασκήσεις για "λογαριασμό" του Αζερμπαϊτζάν με τις δυνάμεις του Ναχιτσεβάν¹⁵⁶. Ήδη από το 2013 ο Αζέρος Πρόεδρος υπέγραψε διάταγμα για την ενίσχυση των στρατιωτικών δυνάμεων που εδρεύουν στο Ναχιτσεβάν. Ειδικότερα, έχει δημιουργηθεί μια νέα μονάδα, γνωστή ως Συνδυασμένη Μονάδα Στρατού (Ειδικές Δυνάμεις), όπου έχουν σταλεί νέα συστήματα αεράμυνας, πυροβολικό και πύραυλοι και ανανεώθηκαν οι ανώτεροι στρατιωτικοί αξιωματικοί. Ο μετασχηματισμός δεν ήταν στον αριθμό του ενεργού προσωπικού αλλά στην εσωτερική δομή των δυνάμεων, η οποία θα εξασφάλιζε μεγαλύτερη αυτονομία στη λήψη αποφάσεων και διεξαγωγή επιχειρήσεων σε περίπτωση απειλής (όπως και συνέβη το Σεπτέμβριο του 2020). Άλλωστε, οι μονάδες του Ναχιτσεβάν έχουν κομβική σημασία στον αμυντικό σχεδιασμό του Αζερμπαϊτζάν, διότι είναι το πλησιέστερο τμήμα της επικράτειας του Αζερμπαϊτζάν στο Ερεβάν και λειτουργεί ως ένα μέτωπο στα μετόπισθεν της Αρμενίας, δυσκολεύοντας με τον τρόπο αυτό τον ανεφοδιασμό των αρμενικών ενόπλων δυνάμεων που θα βρίσκονται στην πρώτη γραμμή. Για τη συσσώρευση δυνάμεων στη περιοχή όπως επίσης και για την υποστήριξή τους, ουσιαστική, είναι η τουρκική βοήθεια, ειδικότερα της 3ης Στρατιάς των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων.

Εκτός από τα ανωτέρω, το Αζερμπαϊτζάν έχει επιδιώξει, μέσω της διεξαγωγής τριμερών υπουργικών συναντήσεων μεταξύ Αζερμπαϊτζάν, Γεωργίας και Τουρκίας στο Ναχιτσεβάν να αυξήσει την προβολή της τελευταίας ως στρατιωτικό παράγοντα στη περιοχή. Ακόμα, έχει καθιερωθεί

¹⁵⁵ Η άσκηση Tur-Az Sahini πραγματοποιείται στην 3η Κύρια Αεροπορική Βάση στο Ικόνιο της Τουρκίας με συμμετέχουσες δυνάμεις 2 μαχητικά MiG-29 και 2 Su-25 καθώς και 78 άτομα προσωπικό του Αζερμπαϊτζάν και F-16 της Τουρκίας. Η άσκηση Tur-Az Kartali με διάρκεια περίπου ένα μήνα διεξάγεται στο Αζερμπαϊτζάν με τα συστήματα αεράμυνας να εκτελούν βολές εδάφους αέρος ενάντια συμβολικών εχθρικών στόχων και τα αντιαεροπορικά πυραυλικά συστήματα επίσης να δοκιμάζονται. Σύμφωνα με σενάρια ασκήσεων προηγούμενων ετών δοκιμάζονται οι δυνατότητες των αεροπορικών δυνάμεων των δύο χωρών για την καταστροφή των συμβολικών στόχων. Στην Άσκηση συμμετέχουν μαχητικά αεροσκάφη MiG-29, F-16, Su-25, F-4, μεταφορικά C-130 Hercules, Mi-35, Mi-17 και ελικόπτερα UH-60 Sikorsky.

¹⁵⁶ Σήμερα, το Ναχιτσεβάν παραμένει αυτόνομο και διεθνώς αναγνωρίζεται ως τμήμα του Αζερμπαϊτζάν, όμως διοικείται από Κοινοβούλιο που εκλέγουν οι κάτοικοί του.

ένα είδος “συμφωνίας κυρίων” όπου όταν ανώτεροι Τούρκοι στρατιωτικοί ή πολίτες που εργάζονται σε αμυντικά θέματα επισκέπτονται το Αζερμπαϊτζάν είθισται να σταματούν επίσης στο Ναχιτσεβάν¹⁵⁷.

Το πραγματιστικό πνεύμα στρατιωτικής συνεργασίας της Τουρκίας με το Αζερμπαϊτζάν φανερώνεται ακόμα και μετά την αποτυχημένη απόπειρα στρατιωτικού πραξικοπήματος στην Τουρκία, τον Ιούλιο του 2016, που παρά τις αναδιαρθρώσεις /αναδιοργανώσεις/ αποστρατείες στο τουρκικό Υπουργείο Άμυνας και Γενικό Επιτελείο, οι αζεροτουρκικές αμυντικές σχέσεις παρέμειναν ανεπηρέαστες.

Οι στρατηγικά θωρακισμένες διπλωματικές, εμπορικές, οικονομικές και αμυντικές σχέσεις των δύο “αδελφών κρατών” αντανακλούν μια νέα περιφερειακή πραγματικότητα τόσο απτή ώστε να κατορθώσει να αλλάξει τις στρατηγικές ισορροπίες στο Νότιο Καύκασο.

4.2.4 Αζερο-τουρκικά Προβλήματα

Παρά το υψηλό επίπεδο συνεργασίας και αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ Τουρκίας και Αζερμπαϊτζάν οι διμερείς τους σχέσεις αντιμετώπισαν ορισμένα προβλήματα.

4.2.4.1 Οι Προσπάθειες της Άγκυρας για Εξομάλυνση των Σχέσεων με το Ερεβάν.

Το Μπακού γνωρίζοντας τις παραδοσιακά καλές σχέσεις της Ρωσίας με την Αρμενία κάθε φορά που η Άγκυρα προέβαινε σε διακήρυξη εξομάλυνσης των σχέσεων της με την μεγάλη του αντίπαλο αισθανόταν να απομονώνεται. Ακόμα και αν γνώριζε ότι αυτή γινόταν για διπλωματικούς λόγους ή υπό πίεση εκ μέρους των ΗΠΑ ή της ΕΕ, εξέφραζε πάντα τη δυσαρέσκεια του. Μια τέτοια περίπτωση η οποία εξελίχθηκε και σε κρίση στις μεταξύ τους σχέσεις προέκυψε τον Απρίλιο του 2009 όταν η Κυβέρνηση Ερντογάν διακήρυξε τη πρόθεση της να εξομαλύνει τις σχέσεις της με το Ερεβάν. Προφανώς, η συγκεκριμένη προσέγγιση ήταν απόρροια πιέσεων των Κυβερνήσεων των ΗΠΑ και της ΕΕ¹⁵⁸, αλλά και η ίδια η τουρκική Κυβέρνηση με το άνοιγμα των συνόρων πίστευε ότι θα βοηθούσε τη διαλυμένη οικονομία της περιοχής του Καρς. Όπως ήταν αναμενόμενο, η εξέλιξη αυτή εξόργισε την αζερική Κυβέρνηση και εκλήφθηκε ως ένδειξη προδοσίας. Το Μπακού πίεσε για την ακύρωση της δηλώνοντας ότι και το ίδιο αντιμετώπισε πολλές πιέσεις στο θέμα του BTC, αλλά η επίσημη θέση του τελικώς δεν μεταβλήθηκε. Ακόμα, ισχυρίζονταν πως αυτή η άρση του αποκλεισμού της Αρμενίας θα την ενθάρρυνε για περαιτέρω εδαφικές διεκδικήσεις έναντι τόσο του ίδιου όσο και της Άγκυρας, μιας και από τη συγκεκριμένη περίπτωση θα “ξέφευγε” έχοντας καταλάβει το 20% των αζερικών εδαφών. Αντιμετωπίζοντας τις σοβαρές αντιρρήσεις της αζερικής πλευράς και πιεζόμενη από την αντιπολίτευση της η

¹⁵⁷ Zaur Shiriyev, 10 August 2017 που είναι αναρτημένο στο <https://eurasianet.org/azerbaijan-building-up-forces-in-nakhchivan>.

¹⁵⁸ Στο πλαίσιο των προσπαθειών της Τουρκίας να ενταχθεί στην ΕΕ, ο Τ. Ερντογάν άρχισε να μαλακώνει τη τουρκική στάση σε αυτό το ζήτημα και φάνηκε να είναι πιο πρόθυμος να άρει το εμπορικό εμπόριο.

Κυβέρνηση Ερντογάν δεν προχώρησε στην υλοποίηση της εκπεφρασμένης πρόθεσης.

4.2.4.1 Τιμές και Διευκολύνσεις

Εξαιτίας του ανωτέρω αρνητικού κλίματος ήρθαν στην επιφάνεια προβλήματα που ήταν γνωστά από καιρό στους εμπιστευτικούς κύκλους των δύο χωρών και αφορούσαν τις τιμές του εισαγόμενου αζερικού φυσικού αερίου, τους όρους και τους μηχανισμούς διαμετακόμισης του στην Ευρώπη διαμέσου των τουρκικών εδαφών. Σύμφωνα με τους όρους μιας σύμβασης αγοράς φυσικού αερίου του 2001, η Τουρκία εισάγει ετησίως 6,6 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου από το εργοστάσιο Shahdeniz Azerbaijan I μέσω της SCP, σε τιμή 120\$ ανά χίλια κυβικά μέτρα, η οποία ήταν πολύ χαμηλότερη από τις τρέχουσες τιμές της αγοράς¹⁵⁹. Η συμφωνία του 2001 όριζε ότι τα μέρη θα μπορούσαν να επαναδιαπραγματευτούν την τιμή ένα χρόνο μετά την έναρξη ισχύος της¹⁶⁰. Οι όροι τιμών έληξαν τον Απρίλιο του 2008, ωστόσο η Τουρκία συνέχισε να εισάγει αζερικό φυσικό αέριο στην παλιά τιμή. Το Μπακού ζήτησε την προσαρμογή της τιμής ώστε να αντικατοπτρίσει την τρέχουσα αγοραία αξία και να επιτύχει την απελευθέρωση της τουρκικής αγοράς ενέργειας, περιορίζοντας το μονοπώλιο της τουρκικής ΒΟΤΑŞ στο εμπόριο φυσικού αερίου. Η διαφορά διήρκησε δύο χρόνια αλλά τερματίστηκε αίσίως το Μάιο του 2010 μέσω του «Μνημονίου Συμφωνίας», στο οποίο η Τουρκία συμφώνησε να πληρώσει υψηλότερη τιμή και διαβεβαίωσε ότι θα απελευθερώσει την εγχώρια ενεργειακή αγορά, πράγμα που θα διευκόλυνε την άμεση πρόσβαση των εταιρειών του Αζερμπαϊτζάν σε αυτή. Το Αζερμπαϊτζάν από την πλευρά του δέχθηκε να πληρώνει τέλη διαμετακόμισης για τις εξαγωγές του προς τη Τουρκία, ενώ πιθανό ήταν το ενδεχόμενο η Τουρκία να διατηρήσει το δικαίωμα επανεξαγωγής των εισαγωγών της από το Αζερμπαϊτζάν προς τρίτες χώρες. Με τη συμφωνία αυτή και οι δύο πλευρές ανανέωσαν την ενεργειακή τους συνεργασία και τη μακροχρόνια φιλία τους σηματοδοτώντας τη διπλωματική απόψυξη.

Την πιο πάνω συμφωνία διαδέχθηκαν τον Αύγουστο του 2010 η "Συμφωνία Στρατηγικής Εταιρικής Σχέσης και Αμοιβαίας Βοήθειας" καθώς και η σύσταση του "Συμβουλίου Στρατηγικής Συνεργασίας Υψηλού Επιπέδου"¹⁶¹.

4.2.4.3 Το Κυπριακό

Ένα ακόμα ακανθώδες ζήτημα στις διμερείς σχέσεις των δύο κρατών αποτέλεσε και το καθεστώς της Βόρειας Κύπρου. Το Μπακού δεν αναγνώρισε τη Τούρκικη Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου διότι φοβόταν πως θα δημιουργούσε αρνητικό προηγούμενο για την αναγνώριση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Από τη πλευρά της η Άγκυρα θεωρούσε ότι η φύση των δύο συγκρούσεων διέφερε και πως το Μπακού δεν έπραττε τα δέοντα. Οι μεταξύ τους σχέσεις, για το ζήτημα της Βόρειας Κύπρου εντάθηκαν περαιτέρω το Μάιο του 2004 στο Στρασβούργο (Σύνοδο του Συμβουλίου της Ευρώπης/

¹⁵⁹ S. Kardas, 2011.

¹⁶⁰ S. Kardas, 2011.

¹⁶¹ W. Hale, 2013, σελ. 216.

Κοινοβουλευτική Συνέλευση). Ειδικότερα, ξέσπασε σκάνδαλο όταν κατά την ψηφοφορία για νομοσχέδιο που θα επέτρεπε στην μη αναγνωρισμένη ΤΔΒΚ να καθιερώσει την αντιπροσωπεία της στο Συμβούλιο της Ευρώπης, όλοι οι εκπρόσωποι του Αζερμπαϊτζάν, εκτός από έναν, απουσίαζαν. Το νομοσχέδιο ηττήθηκε και η τουρκική αντιπροσωπεία κατηγόρησε τους Αζέρους «αδελφούς» του ότι την πρόδωσαν¹⁶². Πρωτοσέλιδα του τουρκικού όπως και του αζερικού αντιπολιτευτικού τύπου κατηγόρησαν την αζερική Κυβέρνηση για αδιαφορία και μη υποστήριξη των εθνικών συμφερόντων του “αδελφού” κράτους. Για να ελαφρύνει λίγο το νεφελώδες κλίμα, τον Ιουλίου 2005, ο Πρόεδρος Αλίεφ έκανε το Αζερμπαϊτζάν τη πρώτη χώρα, πλην της Τουρκίας, που άνοιξε απευθείας πτήσεις προς τη μη αναγνωρισμένη ΤΔΒΚ. Η πτήση τσάρτερ όπως φάνηκε είχε τεράστια σημασία για την αναθέρμανση των διμερών σχέσεων των δύο χωρών και τον απεγκλωβισμό της Βορείου Κύπρου από την οικονομική απομόνωση¹⁶³.

Το ζήτημα της αναγνώρισης ήρθε και πάλι στο προσκήνιο το καλοκαίρι του 2021, με την Άγκυρα να πιέζει το Μπακού να εμπλακεί περισσότερο στα γεωπολιτικά της παιχνίδια, υπό μια μορφή ανταπόδοσης της διπλωματικής και στρατιωτικής στήριξης που του προσέφερε στο πόλεμο των έξι εβδομάδων με την Αρμενία το Σεπτέμβριο του 2020. Η Τουρκία επιθυμεί ανοιχτά το Αζερμπαϊτζάν να αναγνωρίσει τη ΤΔΒΚ ως ανεξάρτητο κράτος, ωστόσο το Μπακού είναι επιφυλακτικό για τις επικίνδυνες συνέπειες μιας τέτοιας αναγνώρισης σε διάφορα μέτωπα εξωτερικής πολιτικής. Το Μπακού συνειδητοποιεί ότι αν αναγνωρίσει τη ΤΔΒΚ η Ελλάδα και η Κύπρος πιθανότατα θα αντεπιτεθούν αναγνωρίζοντας de facto τοπικές αρμενικές αρχές στο Καραμπάχ. Εξ’ άλλου οι σχέσεις του Αζερμπαϊτζάν με την Ελλάδα - του κύριου υποστηρικτή του ελληνικού τμήματος της Αναγνωρισμένης Κυπριακής Δημοκρατίας- δεν είναι καθόλου απλές. Η Ελλάδα είναι χώρα διέλευσης για το στρατηγικό έργο του Νότιου Διαδρόμου Φυσικού Αερίου πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων του Αζερμπαϊτζάν, με το μερίδιο του στις εισαγωγές φυσικού αερίου της Ελλάδας να έχει φτάσει το 18%¹⁶⁴. Τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, ως κράτη μέλη της ΕΕ, η Ελλάδα και η Κυπριακή Δημοκρατία απολαμβάνουν υποστήριξη από τις Βρυξέλλες και άλλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Τα προβλήματα του Αζερμπαϊτζάν θα σήμαιναν, συνεπώς, προβλήματα με την ΕΕ γενικότερα¹⁶⁵.

Δηλώσεις, επίδειξη χειρονομιών και ανταλλαγές αντιπροσωπειών¹⁶⁶ πιθανότατα θα συνεχιστούν από τη πλευρά του Μπακού ώστε να κατευνάσουν την Άγκυρα και να διαμορφώσουν ωραία οπτικά για το τουρκικό κοινό, ωστόσο δεν μπορούν να θεωρηθούν αρκετές για να οδηγήσουν σε επίσημη αναγνώριση στο άμεσο μέλλον. Άλλωστε, ο Αλίεφ έχει να θίξει το ζήτημα της αναγνώρισης της τουρκοκυπριακής ανεξαρτησίας από τον

¹⁶² Shahana Sariyeva, 2012, σελ. 40-41.

¹⁶³ Πάνω από 90 Τούρκοι και Αζέροι επιχειρηματίες πέταξαν στη Βόρεια Κύπρο για να συμμετάσχουν σε ένα επιχειρηματικό φόρουμ για τη προώθηση των εμπορικών και επιχειρηματικών σχέσεων μεταξύ των δύο εθνών.

¹⁶⁴ «Share of Azerbaijani Gas in Greece's Imports Reach 18%», Trend News Agency, 16 April 2021 που είναι αναρτημένο στο <https://en.trend.az/business/energy/3409894.html>

¹⁶⁵ R. Rahimov, 15 August 2021.

¹⁶⁶ Μια κοινοβουλευτική αντιπροσωπεία του Αζερμπαϊτζάν πραγματοποίησε μια σπάνια επίσκεψη στη Βόρεια Κύπρο στα μέσα Ιουλίου. Ο Πρόεδρος της ΤΔΒΚ Ερσίν Τατάρ, ο Πρόεδρος Ονέρ Σεναρόγλου και ο Πρωθυπουργός Ερσάν Σανέρ συναντήθηκαν με την αντιπροσωπεία.

Ιανουάριο του 2004¹⁶⁷. Συνεπώς, και με 18 χρόνια πλέον εμπειρίας ως Πρόεδρος η όποια του επίσημη ενέργεια θα ήταν κάτι πάνω από συγκρατημένη, δεδομένου και του ότι ο πόλεμος του Καραμπάχ τελείωσε αλλά η σύγκρουση δεν έχει ακόμα “λυθεί”.

5. Το Ζήτημα του Καραμπάχ

5.1 Ιστορική Αναδρομή

Για να κατανοήσουμε τις αιτίες της σύγκρουσης στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ είναι απαραίτητο να ρίξουμε φως στον πυρήνα της σύγκρουσης και να επιστρέψουμε έως το 18ο και αρχές 19ου αιώνα. Η βάση της ξεκινά από το πρώτο τρίμηνο του 18ου αιώνα με τη πολιτική και στρατιωτική επέκταση της Ρωσίας στον Νότιο Καύκασο, όπου στο αρμενικό στοιχείο ανατέθηκε ο ρόλος του κοινωνικού υποστηρικτή για τους Ρώσους καθώς και του χριστιανικού φυλακίου στον αγώνα κατά της μουσουλμανικής Τουρκίας και Ιράν στην περιοχή¹⁶⁸. Όλος ο Νότιος Καύκασος, πλην των χανάτων Ναχετσιβάν και Γερεβάν, κατακτήθηκε από τη Ρωσική Αυτοκρατορία μετά τον πρώτο ρωσο-ιρανικό πόλεμο (1804-1813). Το χανάτο του Καραμπάχ μεταβιβάστηκε επίσημα στη Ρωσία το 1805 μέσω της Συνθήκης του Kurekchay¹⁶⁹. Τα επόμενα χρόνια όλα τα χανάτια του Νοτίου Καυκάσου καταργήθηκαν, συμπεριλαμβανομένου και αυτού του Καραμπάχ, το οποίο εκκαθαρίστηκε το 1822 και μετονομάστηκε σε επαρχία Καραμπάχ ή επίσημα η περιοχή Καραμπάχ. Η επαρχία μαζί με άλλα εδάφη του Αζερμπαϊτζάν διοικούνταν από τον επικεφαλής της στρατιωτικής περιφέρειας των «Υπερκαυκασίων Μουσουλμανικών Χωρών». Το 1840, το έδαφος του Καραμπάχ μετατράπηκε σε Shusha uyezd (διοικητική μονάδα Σούσα) και με πρωτεύουσα τη Σούσα υπαγόταν ως ξεχωριστή διοικητική μονάδα στην Περιφέρεια της Κασπίας της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Αργότερα, το 1859, έγινε διοικητική μονάδα του Κυβερνείου του Μπακού, ενώ το 1868 ενσωματώθηκε στο Κυβερνείο της Elisabethpol (Ganja)¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Τον Ιανουάριο του 2004, κατά την έναρξη της πρώτης προεδρικής θητείας του ο Αλίεφ, είπε στους δημοσιογράφους ότι το Αζερμπαϊτζάν θα αναγνωρίσει τη Βόρεια Κύπρο ως ανεξάρτητο κράτος εάν η Κυπριακή Δημοκρατία ψηφίσει κατά της ειρηνευτικής συμφωνίας στο επερχόμενο δημοψήφισμά τους. Όμως, αν και τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος ήταν αρνητικά, το Μπακού δεν κατέληξε να αναγνωρίσει την ΤΔΒΚ.

¹⁶⁸ N. Gozalova, 2019, σελ. 37.

¹⁶⁹ Η συνθήκη του Κουρακτσάι (14 Μαΐου 1805) είναι μια σύμβαση που επιβεβαιώνει την ενσωμάτωση του Χανάτου του Καραμπάχ στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Η συμφωνία υπεγράφη από τον Ιμπραήμ Χαλίλ Χαν και τον Ανώτατο Διοικητή της Γεωργίας, Στρατηγό Πεζικού Πάβελ Τσιτσιάνοφ (εκ μέρους του αυτοκράτορα Αλέξανδρου Α'). Η Ρωσία αποδέχτηκε κατηγορηματικά το χανάτο του Καραμπάχ ως ανεξάρτητο κράτος, επιβεβαίωσε τον Ιμπραήμ Χαν και τους διαδόχους του ως τους μοναδικούς ιδιοκτήτες του χανάτου. Ο Χαν αναλαμβάνει να υποδεχθεί και να διατηρήσει μια ρωσική φρουρά 500 ατόμων στο φρούριο Shusha και να πληρώνει στη Ρωσία ετήσιο φόρο 8.000 chervonets. Με την κατάργηση του χανάτου του Καραμπάχ από τη Ρωσία το 1822, η συνθήκη του Κουρακτσάι τερματίστηκε.

¹⁷⁰ Το Κυβερνείο Elisabethpol αποτελούνταν από τα Yelizavetpolsky, Nukhinsky, Shushinsky, Zangezursky, Kazakhsky, Areshsky, Dzhebrailsky και Dzhevanshirsky Uyezds (διοικητική

Με το τέλος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας η Shusha uyezd έγινε τμήμα της Λαϊκής Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν (1918). Δύο χρόνια μετά η εισβολή του ρωσικού στρατού στο Μπακού και στο Έρεβαν προκάλεσε τη σοβιετοποίηση των δύο δημοκρατιών (Αρμενία-Αζερμπαϊτζάν), συνεπώς και του ίδιου του Καραμπάχ. Ο αρχικός σχεδιασμός ήθελε την ενσωμάτωση της περιοχής του Καραμπάχ στη νεότευκτη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Αρμενίας (Armenian Soviet Socialist Republic - S.S.R.), όμως, ο τότε νέος Επίτροπος του Σοβιετικού καθεστώτος (και μετέπειτα διάδοχος του Ι. Λένιν στη Ηγεσία της ΕΣΣΔ), Ιωσήφ Στάλιν, μεθόδευσε την μεταστροφή του και την απόδοση της περιοχής του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, ως αυτόνομη περιφέρεια (autonomous oblast), στη γειτονική Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν (Azerbaijan Soviet Socialist Republic - S.S.R.). Επιλογή που προφανώς ήταν αποτέλεσμα των μικροπολιτικών σκοπιμοτήτων εσωτερικής και εξωτερικής εξισορροπήσεως του καθεστώτος και της εν γένει πολιτικής του divide-and-rule έναντι των μειονοτήτων στην αχανή ΕΣΣΔ (που ειδικά κατά τη σταλινική εκδοχή της, θα έπρεπε να αποφεύγεται η εθνική ομοιογένεια των Σοβιετικών Δημοκρατιών που αφορούσαν μειονότητες πέραν της αμιγώς Ρωσικής)¹⁷¹. Η τελική απόφαση ενέταξε, στις 5 Ιουλίου 1921, το Ναγκόρνο-Καραμπάχ στα εδάφη της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν υπό τον όρο της «εκτεταμένης τοπικής αυτονομίας». Ομοίως, με την τελευταία ενώθηκε διοικητικά και η «Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία του Ναχισεβάν», ενώ η τρίτη διαφιλονικούμενη περιοχή (Ζάνγκεζουρ) παρέμεινε στη κατοχή της Σοβιετικής Αρμενίας.

Στο εξής, στόχος του Μπακού ήταν η ενεργή παρέμβαση στα δημογραφικά δεδομένα της περιοχής. Αυτό επετεύχθη μεταξύ άλλων μέσω της απαγόρευσης οποιασδήποτε οικονομικής δραστηριότητας, έκδοσης αρμένικου Τύπου και λειτουργίας σχολείων και εκκλησιών, όπως επίσης και της καταστροφής και κατάχρησης πολιτιστικών μνημείων. Τα ανωτέρω είχαν φυσικά αντίκτυπο στον πληθυσμό, διότι αποτέλεσαν αιτία αλληλοσπαραγμού και μετανάστευσης του.

5.2 Οι Συγκρούσεις και οι Προσπάθειες Επανένωσης

Η εθνική πολιτική της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, η επακόλουθη κατάρρευσή της και καταπιεστική πολιτική του Μπακού ξεκίνησε μια μακρά διαδικασία συγκρούσεων μεταξύ των δύο εθνών. Βέβαια, στις μεταξύ τους σχέσεις δεν έλειψαν και ειρηνικές περίοδοι αλλά στο σύνολο τους χαρακτηρίζονται από έντονη αντιπαλότητα.

Η πρώτη μεγάλης κλίμακας εθνοτική ένοπλη σύγκρουση μεταξύ των δύο εθνών στο Καραμπάχ αναφέρεται στην περίοδο της 1^{ης} Ρωσικής Επανάστασης (1905-1907), και κύριο αντικείμενο της ήταν οι εδαφικές διεκδικήσεις της Αρμενίας έναντι του Αζερμπαϊτζάν. Οι διεκδικήσεις αυτές ήρθαν εκ νέου στην επιφάνεια το 1918 μετά τη διάλυσή της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Υπερκαυκασίας¹⁷². Τα δύο νεοσύστατα κράτη ακολούθησαν

μονάδα). Το Shusha uyezd βρισκόταν στο νοτιοανατολικό τμήμα του Κυβερνείου Elisabethpol που συνορεύει με το Dzhevanshirsky Uyezd στα βόρεια, το Dzhebrailsky στα νότια, το Zangezursky Uyezd στα δυτικά και το Κυβερνείο του Μπακού στα ανατολικά.

¹⁷¹ Ι. Μάζης, 2020, σελ. 8.

¹⁷² Η Ρωσική επανάσταση του 1917 έδωσε την ευκαιρία στις τρεις χώρες του Νοτίου

τη πολεμική διαδικασία ως μέσο επίλυσης της διαφοράς τους με το μεταξύ τους πόλεμο να τελειώνει το 1922 με τη σύσταση της ΟΣΣΔΥ, μέρη της οποίας αποτελούσαν η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν. Ωστόσο, σποραδικές συγκρούσεις μεταξύ του θύλακα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και του Αζερμπαϊτζάν δεν έλειψαν ούτε και τότε. Η ηρεμία επήλθε ύστερα από τη διάλυση της ΟΣΣΔΥ το 1936 και την ενσωμάτωση τους στην ΕΣΣΔ, ως ΣΣΔ της Αρμενίας και ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν αντίστοιχα. Με τη Σοβιετική Ένωση να έχει σταθερά τον έλεγχο της περιοχής για αρκετές δεκαετίες η διαμάχη σταμάτησε (ωστόσο μαζικές διαδηλώσεις, βανδαλισμοί, αιματηρές συγκρούσεις και προσπάθειες βίαιης καταστολής τους εκδηλώνονταν κατά καιρούς).

Τον Μάιο του 1963, 2500 Αρμένιοι του Καραμπάχ, με αίτημα το οποίο είχαν υπογράψει, ανέφεραν στον Γενικό Γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος και ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης Νικήτα Χρουστσόφ την επιθυμία τους για ένωση με την Αρμενία είτε ακόμη και με τη Ρωσία. Στο αίτημά τους επικαλούνταν τις διάφορες μορφές καταπιεστικής πολιτικής του Αζερμπαϊτζάν αναφορικά με τον θύλακα. Το αίτημα δεν έτυχε θετικής αντιμετώπισης από το Ν. Χρουστσόφ. Ωστόσο ο λαός του Καραμπάχ δεν αποθαρρύνθηκε, αντιθέτως, εντατικοποίησε τις προσπάθειές του με σημαντικότερη τη μεγαλειώδη συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε στο Ερεβάν, δύο χρόνια αργότερα, εν όψη του εορτασμού των 50 χρόνων από την αρμενική γενοκτονία. Κύριο αίτημα της συγκέντρωσης παρέμενε η “Ένωση”, όμως η απάντηση του Κρεμλίνου ήταν και πάλι αρνητική με κυριότερο σημείο την αδύνατη αλλαγή των εσωτερικών συνόρων της Σοβιετικής Ένωσης.

Επόμενος σταθμός στη προσπάθεια αλλαγής του status quo στην περιοχή ήταν η άνοδος στην ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ και οι όροι των μεταρρυθμίσεων που άρχισε να εφαρμόζει. Οι τελευταίοι δημιούργησαν στην αρμενική πλευρά νέες προσδοκίες για επίλυση του χρονίζοντος προβλήματος¹⁷³. Αξιοποιώντας τους όρους που περικλείονταν στο glasnost, οι ηγέτες του Περιφερειακού Σοβιέτ του Καραμπάχ αποφάσισαν στις 20 Φεβρουαρίου 1988 να ψηφίσουν υπέρ της ενοποίησης της αυτόνομης περιοχής με την Αρμενία. Το αίτημα της ενοποίησης εκφράστηκε και με μαζικές πορείες και διαδηλώσεις των Αρμενίων τις οποίες προσπάθησε να καταστείλει το Μπακού μέσω βομβαρδισμών κατά του αρμενικού πληθυσμού. Οι Αρμένιοι “γεύτηκαν” από την κυβέρνηση Γκορμπατσόφ την ίδια προδοσία και απογοήτευση με αυτή του Ν. Χρουστσόφ, διότι η κυβέρνηση συντάχθηκε πλήρως με τις θέσεις του Μπακού και κάλεσε το λαό να επιστρέψει στην καθημερινή του ζωή, ενώ ταυτόχρονα καταλόγισε τις ευθύνες των εντάσεων-συγκρούσεων στους Αρμένιους (Μάρτιος του 1988). Αποτέλεσμα αυτών ήταν η ένταση των διαδηλώσεων στην πρωτεύουσα της Αρμενίας και το ξέσπασμα αιματηρών

Καυκάσου, την Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν και τη Γεωργία να δημιουργήσουν την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας. Την άνοιξη του 1918 αποφάσισαν τη διάλυσή της και το Μάιο του 1918 κήρυξαν την ανεξαρτησία τους.

¹⁷³ Οι πολιτικές Μ. Γκορμπατσόφ ήταν δύο: «αναδιάρθρωσης – διαφάνειας» (perestroika–glasnost). Ενώ η perestroika είχε να κάνει με διαρθρωτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, το glasnost ή το «ανοιχτό» παρείχε περιορισμένη ελευθερία στους σοβιετικούς πολίτες να εκφράσουν παράπονα για το σοβιετικό σύστημα και τους ηγέτες. Παρά τους βομβαρδισμούς και τις πιέσεις των Αζέρων, το 99,89% των κατοίκων του Αρτσάχ ψήφισε υπέρ της ανεξαρτησίας του.

συγκρούσεων, μεταξύ Αρμένιων και Αζέρων, στην περιοχή του θύλακα και σε περιοχές κοντά στην πρωτεύουσα του Αζερμπαϊτζάν.

Καμία επίσης ουσιαστική διαφοροποίηση δε επέφερε και η σύγκλιση του 19^{ου} Συνεδρίου στη Μόσχα. Για ακόμη μια φορά η ρωσική πλευρά απέκλεισε οποιαδήποτε αλλαγή στα εσωτερικά της σύνορα.

Μια μετακίνηση στην αδιάλλακτη στάση της Ρωσίας υπήρξε στις αρχές του 1989, η οποία όμως δεν ικανοποίησε τα αιτήματα του Γερεβάν. Πιο συγκεκριμένα, η Μόσχα εγγυήθηκε για τον θύλακα μια ειδική μορφή διοίκησης, γεγονός που σήμαινε ότι θα διοικούνταν απευθείας από τη Μόσχα αλλά θα παρέμενε στο εσωτερικό του Αζερμπαϊτζάν¹⁷⁴. Παρόλο που η εξέλιξη αυτή παρέβλεπε τα αιτήματα της ένωσης με την Αρμενία ή τη διαχείριση της περιοχής από το Γερεβάν απέπλεξε το θύλακα από την αυθαίρετη και ορισμένες φορές αυταρχική διοίκηση του από το Μπακού. Και πάλι η ρωσική πρόταση δεν κατόρθωσε να αποκλιμακώσει την κατάσταση και αναγκάστηκε να αντικατασταθεί με στρατιωτική διοίκηση (ρωσική). Παρά την παρουσία εσωτερικών στρατευμάτων, οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό και όδευαν σε μια γενικότερη πόλωση, εν όψη βέβαια και της επερχόμενης κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης του 1991.

Το όλο σκηνικό διαφοροποιήθηκε πλήρως με την ανεξαρτητοποίηση και των δύο αντιμαχόμενων κρατών, η οποία επέφερε την εισβολή της Αρμενίας στο Καραμπάχ και έναν ανεξέλεγκτο πόλεμο που διήρκησε από τις αρχές του 1992 μέχρι τον Μάιο του 1994. Το Σεπτέμβριο 1991 το Αρτσάχ κήρυξε τη δική του ανεξαρτησία, μια απόφαση που επιβεβαιώθηκε συντριπτικά ύστερα από δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και τη γειτονική επαρχία Σαουμιάν (Shahumyan) τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς¹⁷⁵. Το δημοψήφισμα πραγματοποιήθηκε εν μέσω ανηλέων βομβαρδισμών από τις αζερικές ενοπλες δυνάμεις. Το ψηφοδέλτιο του δημοψηφίσματος μεταφράστηκε και εκτυπώθηκε σε τρεις γλώσσες στα αρμενικά, αζερικά (τουρκικά) και ρωσικά, ενώ ο διαφανής και δημοκρατικός τρόπος διεξαγωγής του αναγνωρίστηκε και από τους ανεξάρτητους διεθνείς παρατηρητές. Στο δημοψήφισμα συμμετείχε το 82,2% των ψηφοφόρων (η πλειοψηφία των κατοίκων που δεν ψήφισαν ήταν από αζερικές συνοικίες) με το 99,89% αυτών να ψηφίζει υπέρ της ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας¹⁷⁶. Ωστόσο, την ανεξαρτησία αυτή δεν αναγνώρισε κανένα άλλο κράτος ούτε και η ίδια η Αρμενία.

Ο Πόλεμος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ τελείωσε όταν τέθηκε σε ισχύ η κατάπαυση του πυρός στις 12 Μαΐου 1994, με βάση το Πρωτόκολλο του Μπισκέκ που υπογράφηκε λίγες ημέρες πριν από τους αντιπροσώπους του Αζερμπαϊτζάν, του Ορεινού Καραμπάχ και της Αρμενίας με πρωτοβουλία του

¹⁷⁴ «Nagorno-Karabakh in the Soviet Period (1920-1990)/ Nagorno-Karabakh Issue», Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia που είναι αναρτημένο ως <https://www.mfa.am/en/nagorno-karabakh-issue>.

¹⁷⁵ Εκείνη την ημέρα η κοινή σύνοδος των συμβουλίων των δύο ανωτέρω περιοχών με τη συμμετοχή εκπροσώπων λαϊκών συμβουλίων όλων των στρωμάτων, ψήφισε μια διακήρυξη για τη σύσταση της Δημοκρατίας του Ορεινού Καραμπάχ (ΔΟΚ). Η νομοθεσία της ΕΣΣΔ και το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση (άρθρο 1 της Παγκόσμιας Διακήρυξης του 1948 περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων), αποτέλεσαν τη νομική βάση αυτής της πράξης.

¹⁷⁶ «Το Κίνημα του Καραμπάχ», Armenian National Committee of Greece που είναι αναρτημένο ως <https://www.ancg.gr/karabakh-chronicle>.

Κοινοβουλίου της Κιργιζίας Δημοκρατίας, του Ομοσπονδιακού Κογκρέσου και Υπουργείου Εξωτερικών της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Διακοινοβουλευτικής Συνέλευσης των χωρών της ΚΑΚ¹⁷⁷. Στο στάδιο αυτό, μέσω των διαπραγματεύσεων, η κυβέρνηση του Αζερμπαϊτζάν “αναγνώρισε” για πρώτη φορά το Ναγκόρνο-Καραμπάχ ως τρίτο μέρος αφού ξεκίνησε απευθείας διαπραγματεύσεις με τις Αρχές του. Την κατάπαυση του πυρός ακολούθησαν εκκλήσεις εκ μέρους τις διεθνούς κοινότητας και της Ομάδας Μίνσκ του ΟΑΣΕ για αποφυγή επανέναρξης των συγκρούσεων, εφαρμογή των ψηφισμάτων του ΟΗΕ και προσπάθειες εξεύρεσης μιας συμβιβαστική και δίκαιης λύσης.

5.3 Μια Συμβιβαστική Λύση που δεν Επιτεύχθηκε Ποτέ

Το 1993, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ενέκρινε τέσσερα ψηφίσματα -822, 853, 874 και 884- απαιτώντας την αποχώρηση των αρμενικών στρατευμάτων από τα κατεχόμενα εδάφη του Αζερμπαϊτζάν επιβεβαιώνοντας την κυριαρχία του Αζερμπαϊτζάν στην περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ¹⁷⁸. Το διάστημα που ακολούθησε της κατάπαυσης του πυρός, Μάιο 1994 μέχρι και το πόλεμο του Σεπτεμβρίου 2020, περιλαμβάνει μια σειρά αποτυχημένων προτάσεων της Ομάδας Μίνσκ του ΟΑΣΕ, η οποία είχε αναλάβει την ειρηνευτική διαδικασία. Αφορά συναντήσεις μεταξύ του 1999 και 2001 στην Ουάσιγκτον, την Κωνσταντινούπολη, τη Γενεύη, το Νταβός, τη Μόσχα, τη Γιάλτα, το Παρίσι, την αποτυχία των συνομιλιών Key-West 2001, τη Διαδικασία της Πράγας το 2004, τη παρουσίαση, τον Νοέμβριο του 2007, στα αντιμαχόμενα μέρη των «Αρχών της Μαδρίτης» -στο περιθώριο της 15ης Συνάντησης των Υπουργών Εξωτερικών της ΟΑΣΕ- και την επικαιροποίησή τους το 2009.

Στο σύνολό τους οι ανωτέρω συναντήσεις-διαδικασίες οραματίστηκαν μια συμβιβαστική λύση, με στόχο τη διευθέτηση της εδαφικής διαφοράς μεταξύ των δύο εθνών του Νοτίου Καυκάσου, την άρση του αποκλεισμού της Αρμενίας, την επιστροφή εκτοπισμένων και προσφύγων στα σπίτια τους και το καθεστώς της μη αναγνωρισμένης Δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Με τις δύο χώρες να αρνούνται, λόγω εθνικών συμφερόντων, την αποδοχή των όρων που παρουσίαζε η ομάδα Μίνσκ, προς μια τελική συμφωνία, καμία ορατή πρόοδος δε σημειώθηκε. Από τη μια πλευρά, η Αρμενία αρνούνταν να εγκαταλείψει τον στρατιωτικό έλεγχο σε οποιοδήποτε τμήμα του κατεχόμενου εδάφους στις περιοχές έξω από το Καραμπάχ και από την άλλη πλευρά, το Αζερμπαϊτζάν δεν επιθυμούσε να παραχωρήσει κανένα τμήμα της διεθνώς αναγνωρισμένης επικράτειάς του στην Αρμενία¹⁷⁹. Από τότε οι άμεσες διαπραγματεύσεις μεταξύ των Υπουργών Εξωτερικών συνεχίστηκαν κυρίως με τις προσπάθειες της Ρωσίας.

Η εθνικιστική προπαγάνδα και η αρνητική ρητορική κυβερνητικών δηλώσεων και εγχώριων μέσων ενημέρωσης και από τις δύο πλευρές

¹⁷⁷ «Bishkek Protocol 1994», Document Retrieval, United Nations Peacemaker, 05 May 1994 που είναι αναρτημένο ως <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org>.

¹⁷⁸ Ayça Ergun and Valiyev Anar, 2020, σελ.3.

¹⁷⁹ Shir Ashur, 2021, σελ.4.

τροφοδότησαν συγκρούσεις που παραβίασαν αρκετές φορές τα επόμενα χρόνια την εκεχειρία. Το 2015, σε μια προσπάθεια διερεύνησης των περιπτώσεων που οδηγούν στις κατά καιρούς παραβιάσεις της εκεχειρίας, οι Υπουργοί Εξωτερικών της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν συναντήθηκαν στη Νέα Υόρκη το Σεπτέμβριο, ενώ το Δεκέμβριο συναντήθηκαν οι Πρόεδροι των δύο χωρών στη Βέρνη της Ελβετίας. Για ακόμα μία φορά οι όποιες συζητήσεις επέβησαν άκαρπες, χωρίς τον αποκλεισμό πιθανής μελλοντικής σύγκρουσης.

Η σύγκρουση αυτή δεν άργησε, καθώς μεθοριακά επεισόδια στη γραμμή επαφής του θύλακα με το Αζερμπαϊτζάν ξέσπασαν τον Απρίλιο του 2016 και διήρκησαν τέσσερις ημέρες. Στη Σύνοδο Κορυφής Αρμενίας-Αζερμπαϊτζάν της 16^{ης} Μαΐου στη Βιέννη, υπό τη μεσολάβηση των ΗΠΑ, της Ρωσίας και της Γαλλίας, επετεύχθη η σταθεροποίηση της κατάστασης στην περιοχή των συγκρούσεων και η δημιουργία ευνοϊκότερης ατμόσφαιρας για την προώθηση της ειρηνευτικής διαδικασίας. Οι Πρόεδροι των δύο χωρών Σ. Σαρκισιάν και Χ. Αλίεφ σε κοινή ανακοίνωση εξέφρασαν την δέσμευσή τους για την ειρηνική διευθέτηση της σύγκρουσης, ενώ προανήγγειλαν μια νέα συνάντηση τον Ιούνιο για την επανέναρξη των συνομιλιών¹⁸⁰. Στις 20 Ιουνίου 2016, πραγματοποιήθηκε η προαναγγελθείσα τριμερής συνάντηση των Προέδρων, παρουσία και της Ρωσίας, στην Αγία Πετρούπολη, όπου σε κλίμα αμοιβαίας κατανόησης έγινε ουσιαστική ανταλλαγή απόψεων για τα κομβικά ζητήματα δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για πρόοδο στη διευθέτησή τους. Για ακόμα μια φορά, και για διάστημα πάνω του ενός έτους, οι ηγέτες των δύο χωρών άφησαν τις δεσμεύσεις τους στο τραπέζι των συνομιλιών, και αντί να προετοιμάζονται για διαπραγματεύσεις φορούσαν περιστασιακά στρατιωτικές στολές και ξεκινούσαν με κιάλια να εξετάζουν ο ένας τις στρατιωτικές θέσεις του άλλου. Την ίδια πρακτική εφάρμοσαν και σε κάθε επόμενη συνάντηση. Ένας φαύλος κύκλος όπου οι συζητήσεις στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων επιστρέφουν στην πρώτη γραμμή και τελικά την περνούν τον Σεπτέμβριο του 2020.

5.4 Συνοριακές Συγκρούσεις και Απώλειες

Μετά την κατάπαυση του πυρός το 1994, σκληρές μάχες ξέσπασαν στο Mardakert, στις 4 Μαρτίου 2008, μεταξύ των δυνάμεων της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν. Αφορμή οι μαζικές διαδηλώσεις στο Ερεβάν με ισχυρισμούς για εκλογική νοθεία στις τελευταίες εκλογές του Φεβρουαρίου. Πηγές της αρμενικής πλευρές εξαπέλυαν κατηγορίες για προσπάθεια εκμετάλλευσης των συνεχιζόμενων αναταραχών στην Αρμενία από το Αζερμπαϊτζάν, ενώ αντίστοιχα εκείνες του Αζερμπαϊτζάν υποστηρίζαν πως η αρμενική Κυβέρνηση προσπαθούσε να αποσπάσει την προσοχή από τις εσωτερικές εντάσεις.

Δύο χρόνια αργότερα παραβιάζεται και πάλι η εκεχειρία με διάσπαρτη ανταλλαγή πυροβολισμών στη γραμμή επαφής που χωρίζει το Αζερμπαϊτζάν και τις αρμενικές στρατιωτικές δυνάμεις του Καραμπάχ. Το Αζερμπαϊτζάν κατηγορήσε τις αρμενικές δυνάμεις ότι πυροβόλησαν τις θέσεις του

¹⁸⁰ «In Saint Petersburg Presidents of Armenia, Russia and Azerbaijan made a joint statement», *The President Of The Republic Of Armenia*, 20 Ιουνίου 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.president.am/President-Serzh-Sargsyan-meeting-with-Presidents-o-Russia-Azerbaijan>.

Αζερμπαϊτζάν κοντά στα χωριά Tap Qaraqoyunlu, Qiziloba, Qapanli, Yusifcanli και Cavahirli, καθώς και στα υψίπεδα του Agdam Rayon με πυρά φορητών όπλων, συμπεριλαμβανομένων ελεύθερων σκοπευτών. Μεταξύ 2008-2010, και από τις δύο πλευρές σκοτώθηκαν 74 στρατιώτες. Οι διασυνοριακές συγκρούσεις συνεχίστηκαν και τα επόμενα τρία χρόνια (2011-2013), αφήνοντας πίσω τους και άλλους νεκρούς (26 Αρμένιοι, 38 Αζέροι και 3 στρατιώτες του Ναγκόρνο-Καραμπάχ). Το 2014 έλαβε χώρα το μεγαλύτερο περιστατικό στην περιοχή από το 2008, αυτό της κατάρριψης του ελικόπτερου Mil Mi-24 του Αμυντικού Στρατού του Ναγκόρνο-Καραμπάχ από τις ΕΔ του Αζερμπαϊτζάν, πάνω από την περιοχή Agdam του Καραμπάχ. Το Υπουργείο Άμυνας της Αρμενίας δήλωσε ότι το ελικόπτερο ήταν «όπλο και πως εκτελούσε αποστολή ρουτίνας» και χαρακτήρισε την κατάρριψή του «πρωτοφανή πρόκληση»¹⁸¹, ενώ οι αζερικές αρχές ισχυρίστηκαν ότι το ελικόπτερο ενώ είχε παραβιάσει τον εναέριο χώρο τους «θα επιχειρούσε» έναντι θέσεων του στρατού πλησίον της διασυνοριακής γραμμής κατάπαυσης του πυρός¹⁸². Ο αριθμός των θυμάτων μεγάλος μεταξύ των οποίων και έξι Αρμένιοι πολίτες.

Σποραδικές μάχες διεξήχθησαν και το 2015 με τις απώλειες για το Αζερμπαϊτζάν να είναι 64 στρατιώτες ενώ για την Αρμενία 42 στρατιώτες και 5 άμαχοι¹⁸³. Για την Αρμενία ο αριθμός των θυμάτων που σχετίζονταν με τις συγκρούσεις σημείωσε αύξηση άνω του 50% σε σχέση με το περασμένο έτος (42 στρατιώτες και 5 πολίτες 2015 σε σύγκριση με 27 στρατιώτες και 6 πολίτες το 2014)¹⁸⁴. Το μεγαλύτερο μέρος των μαχών επικεντρώθηκε στη βόρεια συνοικία Mardakeri του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και στη βορειοανατολική επαρχία Τονυζ της Αρμενίας, κοντά στις πόλεις Noyemberian και Berd. Το άμεσο σημείο αυτών των μαχών δεν ήταν η απόκτηση-επανάκτηση κάποιου εδάφους, αλλά η αύξηση όσο το δυνατόν περισσότερο των απωλειών του αντιπάλου σε μέσα και προσωπικό, αυξάνοντας έτσι το κόστος για τη διατήρηση του status quo. Παρόμοια περίπτωση πολέμου με τις αραβο-ισραηλινές μάχες μεταξύ 1967 και 1970 (Πόλεμος Φθοράς). Ο πόλεμος φθοράς που ξεκίνησε το Αζερμπαϊτζάν με τις απώλειες και τη περαιτέρω οικονομική αποδυνάμωση-αποκλεισμό της Αρμενίας, είχε ως άμεσο στόχο την αύξηση της ψυχολογικής και πολιτικής πίεσης της ηγεσίας της τελευταίας. Δεν ήταν τυχαίο ότι οι συγκρούσεις κλιμακώθηκαν λίγο πριν από τις συναντήσεις στη Νέα Υόρκη τον Σεπτέμβριο και την Ελβετία τον Δεκέμβριο. Υπήρχαν άλλωστε και περίοδοι “ησυχίας”, ξεκινώντας από την εποχή της εκατονταετηρίδας της Γενοκτονίας των Αρμενίων (24 Απριλίου) μέχρι τους Ευρωπαϊκούς Αγώνες που διοργανώθηκαν από το Μπακού τον Ιούνιο. Η άμπωτη και η ροή αυτή, της αζερικής εξωτερικής πολιτικής, κατευθυνόταν άλλωστε και από το “αδελφό κράτος”, του οποίου ο τρόπος διαχείρισης αντίστοιχων ζητημάτων δεν διέφερε διόλου. Ωθούσε τα πάντα προς έναν

¹⁸¹ Nagorno-Karabakh: Helicopter downing threatens shaky truce, BBC NEWS, 14 November 2014 που είναι αναρτημένο στο <https://www.bbc.com/news/world-europe>.

¹⁸² Zulfugar Agayev and Sara Khojoyan, 12 November 2014 που είναι αναρτημένο στο <https://www.bloomberg.com/azerbaijan-says-armenian-helicopter-shot-down-in-conflict-zone>.

¹⁸³ «64 Azeri soldiers killed in 10 months of 2015: survey» PanARMENIAN.Net, 2 November 2015 που είναι αναρτημένο στο <https://www.panarmenian.net/eng/news>.

¹⁸⁴ Emil Sanamyan, 14 January 2016 που είναι αναρτημένο στο <https://armenianweekly.com/2016/01/14/attrition-war-escalates>

συνεχιζόμενο και κλιμακούμενο πόλεμο που υπηρετήθηκε και από το πλούτο των υδρογονανθράκων. Το έτος αυτό, το Μπακού ξόδεψε 3 δισεκατομμύρια δολάρια για την άμυνα του, περισσότερα από το σύνολο του εθνικού προϋπολογισμού της Αρμενίας. Η μεγάλη αυτή επένδυση του Μπακού στις ένοπλες δυνάμεις, που όπως έχει ήδη αναφερθεί ξεκίνησε από το 2006, έδωσε την αίσθηση ενός στρατού που θα μπορούσε να ανατρέψει τις ισορροπίες λόγω τεχνολογικού πλεονεκτήματος. Η πεποίθηση αυτή μοιράζονταν στους εσωτερικούς κύκλους του Αζερμπαϊτζάν και οδήγησε στον πόλεμο με τον μεγαλύτερο, μέχρι τότε, αριθμό ανθρώπινων απωλειών από την κατάπαυση του πυρός του 1994. Πρόκειται για τη νύχτα της 1ης προς 2^η Απριλίου του 2016, όπου οι αζερικές ένοπλες δυνάμεις εξαπέλυσαν απροκάλυπτες επιθετικές επιχειρήσεις στις νότιες, νοτιοανατολικές και βορειοανατολικές κατευθύνσεις της γραμμής επαφής. Για τέσσερις μέρες ξέσπασαν σφοδρές μάχες κατά μήκος της πρώτης γραμμής, αφήνοντας πίσω τους νεκρούς 88 Αρμένιους, 31–92 στρατιώτες του Αζερμπαϊτζάν και επιπλέον 10 άμαχους (έξι Αζέρους και τέσσερις Αρμένιους). Οι άψυχες απώλειες και των δύο πλευρών, κατά την αποτροπή εχθρικών επιθέσεων και αντεπιθέσεων, ήταν επίσης μεγάλες με την Αρμενία εκτός αυτών να μετρά και εδαφικές.

Για το Αζερμπαϊτζάν ο τετραήμερος πόλεμος είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση των τακτικών του θέσεων κατά μήκος της γραμμής επαφής και την απόκτηση ψυχολογικού πλεονεκτήματος. Η επιτυχία διέγραψε τον μύθο ότι η αμυντική γραμμή της Αρμενίας είναι πολύ ικανή να εκτοξεύσει οποιαδήποτε επίθεση, ενίσχυσε την εμπιστοσύνη στον στρατό και απέδειξε ότι έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει βία για την απελευθέρωση των κατεχόμενων εδαφών, εάν χρειαστεί, προχωρώντας έτσι πέρα από τις ρητορικές απειλές¹⁸⁵.

Ο πόλεμος έφερε την έντονη αντίδραση υπερεθνικών φορέων -ΟΙC, CSTO, ΕΕ, ΟΗΕ, ΡΑCΕ-, της Ομάδας Μινσκ του ΟΑΣΕ και των συμπροεδρευουσών χωρών της, οι οποίοι εξέφρασαν τη λύπη τους για την παράλογη απώλεια ζωών, καταδίκασαν σθεναρά τις παραβιάσεις της εκκευρίας και «τη χρήση βίας» και προέτρεψαν όλες τις πλευρές «να τερματίσουν τις εχθροπραξίες και να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση». Ωστόσο η κατάπαυση του πυρός επετεύχθη ύστερα από μεσολάβηση της Μόσχας στις 5 Απριλίου.

Από τον Αύγουστο του 2016, οι πλευρές της σύγκρουσης επέστρεψαν στο status quo πριν από τον Απρίλιο, όσον αφορά το διπλωματικό αδιέξοδο στις διαπραγματεύσεις, και αυτό διότι μοιράστηκαν την πεποίθηση ότι η χρήση βίας μπορεί να είναι καλύτερο μέσο για τους σκοπούς τους από τις εκκρεμούσες πολιτικές συνομιλίες. Οι αρχές του Αζερμπαϊτζάν υπερέβαλαν την έκταση του εποικοδομητικού μεσολαβητικού ρόλου της Ρωσίας προκειμένου να ασκήσουν μεγαλύτερη πίεση στην Αρμενία ενώ την ίδια στιγμή η Αρμενία – ως στρατιωτικός σύμμαχος της Μόσχας – ανέμενε μια εντελώς αντίθετη θέση¹⁸⁶.

Δυστυχώς, η εκκευρία που υπογράφηκε, μεταξύ του Αζερμπαϊτζάν και της Αρμενίας, δεν επέφερε τον πλήρη τερματισμό των συγκρούσεων στα χρόνια που ακολούθησαν και έθεσε τις δύο κοινωνίες σε έναν παροξυσμό φιλοπολεμικών αισθημάτων. Συνεχίστηκαν, κατά μήκος της γραμμής επαφής,

¹⁸⁵ Zaur Shiriyev, 2017, σελ. 58.

¹⁸⁶ Olesya Vartanyan, 1 June 2017.

σε σποραδικές μάχες και συμπλοκές, οι ανταλλαγές πυρών, οι βομβαρδισμοί πυροβολικού, οι καταρρίψεις drones, οι εκτοξεύσεις χειροβομβίδων μεταξύ στρατευμάτων, οι δολιοφθορές, οι επιθέσεις στον κυβερνοχώρο, όπως και οι απώλειες στρατιωτικού και άμαχου πληθυσμού. Ανάλογες ήταν βέβαια οι προκλητικές δηλώσεις¹⁸⁷ και η επιθετική ρητορική των Υπουργείων Εξωτερικών και των ηγετών των δύο χωρών, οι οποίοι, για ακόμα μια φορά, δεν είχαν τη βούληση και την αυτοσυγκράτηση να αποτρέψουν τον οδυνηρό αυτό πόλεμο που ξέσπασε τον Σεπτέμβριο του 2020.

5.5 Ο Πληθυσμός του Καραμπάχ

Για να αντιληφθούμε σφαιρικότερα τα αίτια του αγώνα του λαού του Καραμπάχ για αυτοδιάθεση θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε την εθνοτική του σύνθεση, τον τρόπο που διαμορφώθηκαν μέχρι και πριν την αίτηση και πως/ποσό έχει διαφοροποιηθεί ποσοτικά και εθνοτικά μέχρι και σήμερα.

Τα πρώτα στατιστικά στοιχεία που αντανakλούν την εθνοτική σύνθεση του πληθυσμού του Καραμπάχ εκπονήθηκαν από τη ρωσική διοίκηση το 1823. Στην περιοχή υπήρχαν 600 καταγεγραμμένα χωριά, (450 μουσουλμανικά δηλ. τουρκικά και 150 χριστιανικά). Έτσι από τις 20.095 οικογένειες που ζούσαν στο Καραμπάχ οι 15.729 ήταν μουσουλμανικές και 4.366 χριστιανικές (21,7%)¹⁸⁸.

Έκτοτε, και για έναν ολόκληρο αιώνα στα εδάφη του Καραμπάχ, και γενικότερα του Νοτίου Καυκάσου, σημειώθηκε μαζική επανεγκατάσταση Αρμενίων της Τουρκίας και του Ιράν, εκ μέρους της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα την μεταβολή της εθνοτικής σύστασης της περιοχής. Η περαιτέρω αύξηση του αριθμού των Αρμενίων αποτέλεσε αναπόσπαστο μέρος της ρωσικής αποικιακής πολιτικής και λοιπών γεγονότων που συνέπεσαν αυτής, και έχουν ως ακολούθως:

Η ρωσική κυβέρνηση μετά τις κατακτήσεις της στο Νότιο Καύκασο άρχισε να ενθαρρύνει την επανεγκατάσταση των Αρμενίων στα πρόσφατα αποκτηθέντα εδάφη της. Η πολιτική αυτή ήταν απορία της ανάγκης διατήρησης της ασφάλειας των ζωτικής σημασίας προσαρτημένων περιοχών. Στόχος της η εξαναγκαστική μετακίνηση του πολυάριθμου τοπικού τουρκικού πληθυσμού με τη βοήθεια της χριστιανικής μειονότητας και η ενίσχυση της παρουσίας της τελευταίας στα μουσουλμανοκρατούμενα σύνορα. Η δημογραφία για ακόμα μια φορά μετατρεπόταν σταδιακά σε πολιτικό όργανο.

Ακόμα, η πληθυσμιακή αναλογία διαμορφώθηκε και από τα αποτελέσματα του Κριμαϊκού Πόλεμου (1853-1856), των ρωσο-τουρκικών πολέμων (1877-1878), τις αντιοθωμανικές εξεγέρσεις των Αρμενίων (1895-1896), όπως επίσης και από τα γεγονότα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Στοιχεία απογραφής της 1^{ης} Ιανουαρίου 1916 καταγράφουν ότι ο συνολικός πληθυσμός του Καραμπάχ ήταν 241.449 (41,4%) Αρμένιοι και

¹⁸⁷ Τον Αύγουστο του 2019, ο κ. Πασινιάν είπε σε πλήθη Αρμενίων που συγκεντρώθηκαν στην κύρια πόλη του Καραμπάχ, το Στεπανακέρτ, ότι «Artsakh είναι η Αρμενία, τελεία». Artsakh είναι το αρμενικό όνομα για το Karabakh. Οι δηλώσεις εξόργισαν το Αζερμπαϊτζάν και καταδικάστηκαν επανειλημμένα από τον Πρόεδρο Αλίεφ. «Armenia-Azerbaijan: Why did Nagorno-Karabakh spark a conflict?», BBC NEWS, 12 November 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.bbc.com/news/world-europe-54324772>.

¹⁸⁸ N. Gozalova, 2019, σελ. 39.

321.487 (54,9%) Μουσουλμάνοι/Τούρκοι του Αζερμπαϊτζάν ενώ 21.142 (3,7%) άλλοι¹⁸⁹. Αυτό σημαίνει ότι ακόμη και μετά την μετανάστευση των Αζέρων και τη μαζική επανεγκατάστασή των Αρμενίων ο αριθμός των τελευταίων δεν ξεπέρασε ποτέ αυτόν των Τούρκων του Αζερμπαϊτζάν. Οι Αζέροι εξακολούθησαν να υπερτερούν αριθμητικά των Αρμενίων αλλά επί της ουσίας μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα εντός των εδαφών του Καραμπάχ σχηματίστηκε σημαντικός αριθμός αρμενικού θύλακα.

Δύο χρόνια μετά τη τελική παράδοση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ στη ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν, η Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή (CEC) της τελευταίας ανακήρυξε την αυτονομία του «αρμενικού τμήματος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ», τα σύνορα του οποίου χαραχτήκαν στη συνέχεια με τέτοιο τρόπο ώστε ένα σημαντικό μέρος του εδάφους του Ναγκόρνο-Καραμπάχ να έχει μείνει απ' έξω και σταδιακά να συμπεριλαμβάνεται σε διάφορες διοικητικές περιοχές της ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν¹⁹⁰. Με τον τρόπο αυτό, η Αυτόνομη Περιφέρεια του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, η οποία ιδρύθηκε το 1923, περιλάμβανε μόνο αρμενοκρατούμενα τμήματα, με αποτέλεσμα τα χρόνια που ακολούθησαν το ποσοστό του αρμενικού πληθυσμού του Ναγκόρνο Καραμπάχ να ανέλθει στο 94,4%¹⁹¹. Με το χάρτη του ιστορικού Αρτσάχ τεμαχισμένο και ορισμένα από τα αποκομμένα τμήματα του να μην έχουν εδαφική επαφή με την Αρμενική Δημοκρατία ο πληθυσμός της Αυτόνομης Περιφέρειας του Καραμπάχ προσπαθούσε να αντεπιτεθεί στη στοχευμένη πολιτική εκδίωξη των Αρμενίων εκ μέρους των αζερικών Αρχών. Ωστόσο καθώς φαίνεται και από τα στατιστικά στοιχεία των απογραφών μεταξύ 1926 και 1980, ο αρμενικός πληθυσμός μειωνόταν ετησίως κατά μέσο όρο 2.000 άτομα, με τους αρμενικούς οικισμούς του να μειωθούν κατά 27%. Ενώ αντίθετα ο πληθυσμός του Αζερμπαϊτζάν αυξήθηκε από 12,6 χιλιάδες σε 37,2 χιλιάδες, και αυτό διότι από τη δεκαετία του 1950 αυξανόταν σχεδόν κατά 1.000 άτομα ετησίως. Η απόλυτη αύξηση του αρμενικού πληθυσμού του Καραμπάχ κατά την περίοδο μεταξύ των απογραφών του 1970 και του 1979 ήταν μόνο 2.000 άτομα. Την περίοδο εκείνη στο Καραμπάχ παρέμενε μόνο ένας στους 10 Αρμένιους που γεννιόταν, ενώ οι 9 αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν¹⁹².

Σύμφωνα με τις στατιστικές του 1989, κοντά στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ο αριθμός των Αρμενίων της Αυτόνομης Περιφέρειας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ είχε μειωθεί στο 77%, ο αντίστοιχος των Αζέρων αντιπροσώπευε το 22% ενώ το υπόλοιπο 1% αφορούσε μερικές χιλιάδες Κούρδους, Ρώσους και Έλληνες¹⁹³. Στις επτά παρακείμενες συνοικίες γύρω από το Ναγκόρνο-Καραμπάχ περίπου το 95% του πληθυσμού ήταν Αζέροι¹⁹⁴.

Μέχρι τη σύναψη της συμφωνίας κατάπαυσης του πυρός τον Μάιο του

¹⁸⁹ A. Щепотьев, 2016, σελ. 43.

¹⁹⁰ «Nagorno Karabakh: 1921-1988», Ministry of Foreign Affairs Republic of Artsakh που είναι αναρτημένο ως <http://www.nkr.am/en/karabakh-in-soviet-period>.

¹⁹¹ «Nagorno-Karabakh in the Soviet Period (1920-1990)/ Nagorno-Karabakh Issue», Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia που είναι αναρτημένο ως <https://www.mfa.am/en/nagorno-karabakh-issue>.

¹⁹² «Nagorno Karabakh: 1921-1988», Ministry of Foreign Affairs Republic of Artsakh που είναι αναρτημένο ως <http://www.nkr.am/en/karabakh-in-soviet-period>.

¹⁹³ «Nagorno-Karabakh in the Soviet Period (1920-1990)/ Nagorno-Karabakh Issue», Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia που είναι αναρτημένο ως <https://www.mfa.am/en/nagorno-karabakh-issue>.

¹⁹⁴ Valeri Modebadze, 2021, σελ. 103.

1994, ο αριθμός των κατοίκων του Αρτσάχ είχε μειωθεί σχεδόν κατά 50.000 σε σύγκριση με το 1989. Μια τέτοια μείωση ήταν αποτέλεσμα των απωλειών στον πόλεμο με το Αζερμπαϊτζάν και της “ανταλλαγής” των πληθυσμών με αυτό. Σχεδόν όλοι οι Αζέροι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το Ναγκόρνο-Καραμπάχ (περίπου 40.000 έφυγαν από την ίδια την πρώην Αυτόνομη Περιφέρεια του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και ακόμη περισσότεροι εγκατέλειψαν τις επτά περιοχές του Αζερμπαϊτζάν που προσαρτήθηκαν ως αποτέλεσμα του πολέμου)¹⁹⁵. Την ίδια στιγμή, σύμφωνα με διάφορες εκτιμήσεις, 30-40 χιλιάδες Αρμένιοι πρόσφυγες από το Μπακού και άλλες πόλεις του Αζερμπαϊτζάν μετεγκαταστάθηκαν στη μη αναγνωρισμένη Δημοκρατία. Κατά συνέπεια, ο πληθυσμός του Αρτσάχ έγινε εθνοτικά ομοιογενής (99.7% είναι Αρμένιοι)¹⁹⁶.

Επίσης, τη δημογραφική κατάσταση επηρέασαν και 17.000 Σύριοι πρόσφυγες που μετανάστευσαν στην Αρμενία κατά την διάρκεια του πολέμου. Ορισμένοι από αυτούς επέλεξαν να ζήσουν στο Καραμπάχ και έξω από αυτό, και απασχολούνταν στο τομέα της γεωργίας.

Το 2019 υπήρχαν 149.000 κάτοικοι στη δημοκρατία. Η δημογραφική της κατάσταση χαρακτηριζόταν σταθερή και ευνοϊκή, ενώ η μετανάστευση μικρή. Υπολογίζεται ότι 4000 άτομα απασχολούνταν ή για άλλους λόγους ζούσαν εκτός δημοκρατίας¹⁹⁷. Τη σταθερότητα αυτή ήρθε να ανατρέψει πλήρως ο πρόσφατος πόλεμος του Σεπτεμβρίου 2020.

Σύμφωνα με επίσημα στατιστικά στοιχεία της ονομαστικά Ανεξάρτητης Κυβέρνησης της περιοχής, που υποστηρίζεται από την Αρμενία, μετά και την κατάπαυση του πυρός το Νοέμβριο του 2020, περισσότεροι από 40.000 Αρμένιοι του Καραμπάχ είναι πλέον μόνιμα εκτοπισμένοι, ενώ τα σπίτια τους έχουν καταληφθεί-παραδοθεί στο Αζερμπαϊτζάν¹⁹⁸.

Η κατάληψη-παραδοση των εδαφών μέσα και γύρω από το Καραμπάχ, ουσιαστικά επιταχύνει το νέο γύρο στον κύκλο εκτοπισμού που ορίζει το Ναγκόρνο-Καραμπάχ, πριν και από τον πόλεμο της δεκαετίας του 1990, τότε που οι Αζέροι τράπηκαν σε φυγή και οι Αρμένιοι έγιναν οι μόνοι κάτοικοι των περιοχών αυτών. Με την κυβέρνηση συγκλονισμένη και τη κοινωνία απελπισμένη, και ταυτόχρονα, οργισμένη δεν είναι σαφές εάν η Αρμενία θα έχει τους πόρους και τη “θέληση” να χειριστεί μια παρατεταμένη μεταναστευτική κρίση. Ας ελπίσουμε στο καλύτερο.

5.6 Τα Εδάφη

Ο πόλεμος αυτός εκτός από τις ανεπανόρθωτες υλικές ζημιές-καταστροφές, την καταστροφή του περιβάλλοντος (συνεχείς πυρκαγιές και καταστροφικούς βομβαρδισμούς), την περαιτέρω αποδυνάμωση της οικονομίας, την πολιτιστική υποβάθμιση, τις απώλειες στρατιωτικού προσωπικού και άμαχου πληθυσμού, τα σωματικά-ψυχικά τραύματα, την προσφυγιά και το μίσος μεταξύ των δύο λαών επέφερε και ριζικές αλλαγές

¹⁹⁵ Vladimir A. Kolosov and Maria V. Zotova, 2020, σελ. 88.

¹⁹⁶ Yu. Averyanov, 2014.

¹⁹⁷ Vladimir A. Kolosov and Maria V. Zotova, 2020, σελ. 88.

¹⁹⁸ Neil Hauer, 24 April 2021 που είναι αναρτημένο

στο <https://foreignpolicy.com/2021/04/24/armenia-azerbaijan-war-nagorno-karabakh-aftermath>.

στα de facto σύνορα στο Νότιο Καύκασο, που υπήρχαν μέχρι και πριν τον πόλεμο του 2020. Οι εδαφικές συνέπειες του πολέμου συνοψίζονται ως εξής:

Από το 1994, οι αρχές του Καραμπάχ ελέγχουν το 92,5% (4.061 τετραγωνικά χιλιόμετρα) του Ναγκόρνο-Καραμπάχ¹⁹⁹, ολόκληρες περιοχές έξω από το Ναγκόρνο-Καραμπάχ Kelbajar, Lachin, Kubatly, Jabrayil και Zangelan, καθώς και τμήματα του Agdam και Fizuli (περισσότερα από 7.400 τετραγωνικά χιλιόμετρα)²⁰⁰. Μέχρι τον Μάιο του 1994 το Ναγκόρνο-Καραμπάχ, έχοντας επιτύχει όλους τους στρατηγικούς του στόχους κατείχε τον έλεγχο του 20% του εδάφους του Αζερμπαϊτζάν, με το Ναγκόρνο-Καραμπάχ να αποτελεί μόνο το 5%²⁰¹. Από την αντίθετη πλευρά 327 τετραγωνικά χιλιόμετρα των περιοχών Martuni και Mardakert, που ήταν μέρος του Καραμπάχ, καθώς και η περιοχή Shahumyan και εν μέρη η περιοχή Khanlar, που κατακτήθηκαν κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης, ελέγχονταν από το Αζερμπαϊτζάν, αποτελώντας το 15% της πρόσφατα ανασχεδιασμένης επικράτειάς του²⁰².

Εδαφικές αλλαγές σημειώθηκαν και μετά τις συγκρούσεις του 2016. Ειδικότερα, οι ΕΔ του Αζερμπαϊτζάν απελευθέρωσαν και έθεσαν υπό τον επιχειρησιακό τους έλεγχο σημαντικά υψώματα και στρατηγικά σημαντικές περιοχές στην περιοχή Aghdara, καθώς και στις περιοχές Fizuli και Jabrayil. Η έκταση του εδάφους αυτού υποστηρίζεται ότι ήταν περισσότερο από 2.000 εκτάρια (20km)²⁰³. Ωστόσο, οι επίσημες δηλώσεις της αρμενικής πλευράς για λόγους, προφανώς, εσωτερικής κατανάλωσης (σκόπιμη μείωση), αναφέρουν ότι έχασαν μόλις 800 εκτάρια (8km)²⁰⁴.

Σήμερα τα απολεσθέντα εδάφη για το Καραμπάχ δεν εμπίπτουν σε αυτά του 2016 αλλά διαμορφώνονται σύμφωνα με τους χάρτες που δημοσίευσε το Ρωσικό Υπουργείο Άμυνας ύστερα από την υπογραφή συμφωνία κατάπαυσης του πυρός το Νοέμβριο 2020. Οι τελευταίες αλλαγές θα εξεταστούν σε επόμενο κεφάλαιο.

¹⁹⁹ Η περιοχή του Καραμπάχ περιλαμβάνει τις πόλεις Shusha, Khankendi, Khojaly, Asgaran, Khojavand, Aghdara και Hadrut.

²⁰⁰ Patrik Johansson 2009, σελ. 125.

²⁰¹ Alec Rasizade, 2011, σελ. 215-231.

²⁰² Vladimir A. Kolosov and Maria V. Zotova, 2020, σελ. 86.

²⁰³ Οι θέσεις που απέκτησε βορειοανατολικά της γραμμής επαφής εξασφάλιζαν πλέον τον έλεγχο του Αζερμπαϊτζάν στο χωριό Talish, παλαιότερα τον μεγαλύτερο οικισμό της περιοχής, δίνοντάς του ένα στρατηγικό πλεονέκτημα πάνω από το ορεινό φαράγγι που οδηγεί στη πυκνοκατοικημένη περιοχή του Mardakert. Ομοίως, οι θέσεις που κέρδισε στο βουνό Lalatara του παρέχουν ένα στρατηγικό πλεονέκτημα στα νότια του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και σε τμήματα της νοτιοανατολικής πλευράς του, συμπεριλαμβανομένων των αρμενικών περιοχών του Hadrud και του Martuni.

²⁰⁴ «Silahlı Qüvvələrimiz tərəfindən 2000 hektardan artıq ərazi azad edilib», 05 May 2016, Επίσημη Ιστοσελίδα του Γενικού Προξενείου της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν στο Aktau που είναι αναρτημένο στο <https://aktau.mfa.gov.az/azad-edilib>.

6. Ανάλυση του Τελευταίου Πολέμου

6.1 Τα Γεγονότα

Μεταξύ 12 και 16 Ιουλίου 2020, η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν αντάλλαξαν πυρά πυροβολικού κατά μήκος των συνόρων τους, περίπου 185 μίλια βόρεια του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Έκτοτε, άρχισε η κλιμάκωση της ρητορικής της Αζερικής πλευράς, η αυξανόμενη στρατιωτική παρουσία της Τουρκίας στο Αζερμπαϊτζάν, και ιδιαίτερα στην περιοχή του Ναχitseβάν, καθώς και η στρατιωτική υποστήριξη των αζερικών ΕΔ. Η προετοιμασία των Αζέρων συνοδεύτηκε από μιας μεγάλης κλίμακας στρατιωτικής άσκησης με την Τουρκία το χρονικό διάστημα 29 Ιουλίου-10 Αυγούστου (Turaz Kartali 2020). Στις 21 Σεπτεμβρίου ο Στρατός Ξηράς του Αζερμπαϊτζάν ξεκίνησε την επιστράτευση, ενώ τρεις μέρες αργότερα σε ομιλία του, ο Αζέρος Προέδρος, αποκάλυψε τις σαφείς προθέσεις ανάληψης επιθετικής δράσης εκ μέρους της χώρας του. Στις 24 Σεπτεμβρίου το Υπουργείο Άμυνας του Αζερμπαϊτζάν ανακοίνωσε ότι οι ΕΔ της Αρμενίας παραβίασαν την κατάπαυση του πυρός κατά μήκος της γραμμής επαφής των δυο χωρών, ενώ την επομένη ο Αζέρος Υπουργός Άμυνας απέρριψε αίτημα του ΟΑΣΕ για παρακολούθηση της εκχειρίδας στην γραμμή επαφής. Την ίδια ημέρα κατεγράφησαν αναφορές στρατολόγησης μισθοφόρων μαχητών από περιοχές της Συρίας που ευρίσκονται υπό τουρκικό έλεγχο και μεταφοράς τους στο Αζερμπαϊτζάν.

Την 27 07:00 Σεπτεμβρίου 20 ξεκίνησαν οι επιχειρήσεις των ΕΔ των δυο χωρών στην γραμμή επαφής. Προκλήθηκαν απώλειες και από τις δυο πλευρές, ενώ καταρρίφθηκαν ελικόπτερα, αεροπλάνα και καταστράφηκαν άρματα μάχης. Δύο μέρες αργότερα, ο Ιλχάμ Αλίγιεφ αρνήθηκε την έναρξη συνομιλιών με την Αρμενία, με τις εχθροπραξίες στις περιοχές Fuzuli, Mataghis, Martuni και Stepanakert να συνεχίζονται.

Εν μέσω των πολεμικών επιχειρήσεων η Αζερική Κυβέρνηση σε δηλώσεις της προειδοποίησε πως στην περίπτωση που πολίτες δυτικών χωρών, με αρμενική καταγωγή, μεταβούν στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ προκειμένου να πολεμήσουν κατά του Αζερμπαϊτζάν ως μαχητές ή μισθοφόροι, θα καταστούν στόχοι. Οι δηλώσεις έθεταν την χώρα μας στο επίκεντρο ενώ άφηναν να εννοηθεί ότι εμπλέκονται και Έλληνες πολίτες.

Αξίζει να σημειωθεί πως για τον πόλεμο του 2020 ήταν σχεδόν αδύνατο να έχουμε αξιόπιστες πληροφορίες διότι και από τις δύο πλευρές διεξήχθη ένας βαρύς πόλεμος προπαγάνδας, παράλληλα με τους περιορισμούς στο Διαδίκτυο, απορρίπτοντας σχεδόν οποιοδήποτε αντέγκληση στις αφηγήσεις τους²⁰⁵. Ωστόσο, από γαλλικά και ρωσικά συστήματα υποκλοπών και τις δηλώσεις υψηλόβαθμου στελέχους της συριακής οργάνωσης «SNA» αποκαλύφθηκε ότι μέλη της τελευταίας (φίλα προσκείμενης στην Τουρκία) μετέβησαν στο Αζερμπαϊτζάν και έλαβαν μέρος στις εκεί εχθροπραξίες. Πληροφορίες αναφέρουν ότι μεγάλος αριθμός Σύριων μισθοφόρων, Λίβυων και Πακιστανών αναπτύχθηκαν στην αζερική επικράτεια, στις αρχές Οκτωβρίου, έναντι αμοιβής 2000\$ μηνιαίως. Ακόμα, πριν και κατά την έναρξη των εχθροπραξιών, πραγματοποιήθηκαν πτήσεις τουρκικών

²⁰⁵ Shir Ashur, 2021, σελ.9.

μεταφορικών αεροσκαφών προς το Αζερμπαϊτζάν για μεταφορά προσωπικού και εφοδίων, ενώ τουρκικά μαχητικά και drones έπλητταν στρατηγικούς αρμενικούς στόχους.

Την 10^η Οκτωβρίου 20, ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Σ. Λαβρόφ ανακοίνωσε την επίτευξη πρώτης συμφωνίας εκχειρίας (αρχόμενης από 10 12:00 Οκτ 20), κατόπιν διαπραγματεύσεων, οι οποίες διεξήχθησαν στην Μόσχα μεταξύ των ΥΠΕΞ της Αρμενίας κ.Mhatsakanyan και κ.Bayramov του Αζερμπαϊτζάν, παρουσία του Ρώσου ΥΠΕΞ. 12 με 16 Οκτωβρίου παραβιάστηκε η συμφωνία εκχειρίας και συνεχίστηκαν οι συγκρούσεις στο Hadrut, Fizuli, Agdam και Mardakert, ενώ καταρρίφθηκαν δύο αζερικά μαχητικά αεροσκάφη από δυνάμεις του Καραμπάχ.

Την 17^η Οκτωβρίου 20 πραγματοποιήθηκε δεύτερη προσπάθεια εκχειρίας όπου η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν συμφώνησαν να κηρύξουν κατάπαυση του πυρός (αρχόμενης από 18 00:00 Οκτ 20) για ανθρωπιστικούς λόγους. Και η δεύτερη κατά σειρά εκχειρία παραβιάστηκε με τις εχθροπραξίες να συνεχίζονται μέχρι την 25^η Οκτωβρίου 20, που συνομολογήθηκε η τρίτη προσπάθεια εκχειρίας στο πλαίσιο των ειρηνευτικών συνομιλιών της ομάδας Μινσκ του ΟΑΣΕ. Από 26 έως 28 Οκτωβρίου παραβιάστηκε η συμφωνηθείσα εκχειρία με τις ΕΔ του Αζερμπαϊτζάν να καταλαμβάνουν επιπλέον πόλεις και εδάφη.

Η κατάληψη της δεύτερης μεγαλύτερης πόλης του Ναγκόρνο-Καραμπάχ Shusha από το Αζερμπαϊτζάν καταρράκωσε τις αρμενικές δυνάμεις και υπό τον φόβο-κίνδυνο των περαιτέρω απωλειών το Γερεβάν οδηγήθηκε στο να υποκύψει στις εκκλήσεις για κατάπαυση του πυρός.

Έτσι, στις 9 21:00 Νοεμβρίου 2020, ο περισσότερες από έξι εβδομάδες πόλεμος έληξε με «τη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός των 9 σημείων», με τη μεσολάβηση της Ρωσίας²⁰⁶.

6.2 Οι Κύριοι Παράγοντες που Πυροδότησαν τον Πόλεμο του 2020.

Φαίνεται ότι τα προκλητικά πυρά της Αρμενίας στο Τονυζ, στις 12 Ιουλίου 2020, έδωσαν την ευκαιρία στο Αζερμπαϊτζάν να ξεκινήσει τον πόλεμο απελευθέρωσης που χρόνια επιθυμούσε, έναν πόλεμο που θα ανέτρεπε το status quo και θα του επέστρεφε τα “πολυπόθητα εδάφη του”. Ωστόσο αυτό είχε αρκετές πτυχές που έχουν ως ακολούθως:

Πρώτον, η επιλογή του πολέμου ως λύση εκφραζόταν αρκετά συχνά τις τελευταίες δύο δεκαετίες από το Μπακού, ιδιαίτερα μετά από κάθε γύρο αποτυχημένων ειρηνευτικών συνομιλιών. Άλλωστε, όπως αναλύθηκε και ανωτέρω, η “λύση” του πολέμου δεν εφαρμόστηκε και λίγες φορές από την κατάπαυση του πυρός το 1994 μέχρι και τον πρόσφατο πόλεμο του 2020 (Πόλεμος Τεσσάρων Ημερών 2016). Δεύτερον, η αναποτελεσματικότητα της διπλωματικής προσπάθειας επίλυσης του ζητήματος περισσότερο από δύο δεκαετίες. Το Μπακού έχασε την πίστη του στη διεθνή κοινότητα λόγω της μη

²⁰⁶ Orhan Gafarli, 2021 που είναι αναρτημένο στο <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13659-the-karabakh-ceasefire-an-d-regional-economic-projects.html>.

εφαρμογής των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ -που αναγνώριζαν την εδαφική ακεραιότητα του Αζερμπαϊτζάν και απηυθύναν ισχυρό αίτημα αποσύρσεως των αρμενικών δυνάμεων από όλες τις κατεχόμενες περιοχές- και της μη εξεύρεσης λύσης. Η χώρα βρισκόταν σε μια ατέρμονη αναζήτηση αναστάτωσης του υφιστάμενου καθεστώτος αποζητώντας τη “δική της δικαίωση” μέσω των τεσσάρων ψηφισμάτων του ΣΑ και της αντίστοιχης Απόφασης/Ψηφίσματος που έχει υιοθετήσει η ΓΣ του ΟΗΕ²⁰⁷. Τρίτον, το Αζερμπαϊτζάν ως ένα καλά εδραιωμένο κράτος, τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά, για πάνω από δεκαπέντε χρόνια επενδύει στο στρατιωτικό και αμυντικό τομέα. Με τη συνεχή συσσώρευση στρατιωτικών μέσων, τον εκσυγχρονισμό αυτού, την εκπαίδευση των στελεχών του, τις αμυντικές συμφωνίες και τη συμμετοχή σε διεθνείς ασκήσεις δήλωνε ανοιχτά πως προετοιμάζεται για μια πιο αποφασιστική διεκδίκηση. Τη διεκδίκηση αυτή ενίσχυσαν περαιτέρω η αμυντική ενσωμάτωση του στην Τουρκία και η συνεργασία, βάσει συμφερόντων, με το Ισραήλ. Με την ισορροπία δυνάμεων να κλίνει όλο και πιο πολύ υπέρ του, ήταν σχεδόν βέβαιο πως το Μπακού θα προέβαινε σε νέες προσπάθειες επανάκτησης των εδαφών του. Τέταρτον, η Ρωσία φάνηκε να απέσυρε την υποστήριξη της προς την Αρμενία, και αυτό λόγω της φιλοδυτικής στάσης του Νικόλ Πασινιάν. Ήταν γνωστό στη ρωσική ηγεσία πως ο Ν. Πασινιάν ανήλθε στην εξουσία, ως Πρωθυπουργός, ύστερα από ισχυρή χρηματοδότηση του Τζώρτζ Σόρος και πως η χώρα είχε στρέψει το ενδιαφέρον της στη Δύση. Μόλις τέσσερις μήνες μετά την εκλογή του οι αρμενικές Ένοπλες Δυνάμεις συμμετείχαν σε στρατιωτικές ασκήσεις του ΝΑΤΟ, με την επωνυμία “Noble Partner”, στο έδαφος της Γεωργίας (Αύγουστο του 2018, εκλογή Πασινιάν στις 8 Μαΐου 2018). Για την Ρωσία ήταν απαράδεκτη η επέκταση του ΝΑΤΟ στα εδάφη της Γεωργίας και η συμμετοχή της Αρμενίας σε αυτή. Αυτό το σενάριο αποτέλεσε μια σοβαρή και εχθρική κίνηση ενάντια στα συμφέροντά της²⁰⁸. Συνεπώς, με τη συμμετοχή αυτή και με τη γενικότερη πολιτική του κ.Πασινιάν η πίστη της τελευταίας αμφισβητήθηκε και “ψύχρανε” τους άλλοτε ισχυρούς δεσμούς μεταξύ των δύο κρατών, γεγονός που έκανε την Αρμενία να μοιάζει όλο και πιο ευάλωτη-απροστάτευτη “στα μάτια” της αζερικής ηγεσίας. Συνεπώς, για το Μπακού, η μη υποστηριζόμενη από τη Ρωσία Αρμενία, θα ήταν αναμφίβολα ένας ευκολότερος στόχος. Πέμπτον, φάνηκε ότι υπήρξε σιωπηρή συμφωνία μεταξύ της Τουρκίας και της Ρωσίας, όπου η πρώτη θα κινούνταν ώστε να παίξει πιο ενεργό ρόλο και η τελευταία θα παρέμενε δίπλα, εκτός και αν η σύγκρουση επεκτεινόταν στην αρμενική επικράτεια και/ή απειλούσε την ευρύτερη περιφερειακή ασφάλεια²⁰⁹. Έκτον, το γεγονός ότι η Αρμενία είχε εγκαταλείψει την ειρηνευτική διαδικασία. Η τελευταία διαπίστωση στηρίζεται στο ότι ήδη από τον Μάρτιο του 2019, ο υπουργός Άμυνας της Αρμενίας Ντίβιντ Τονογιάν, ανακοίνωνε το νέο δόγμα της χώρας του, που αφορούσε ένα «νέο πόλεμο για νέα εδάφη». Συνέχεια στα ανωτέρω έδωσε η καταγγελία της Αρμενίας έναντι των Αρχών της Μαδρίτης τον Μάρτιο-Απρίλιο του 2020, που σήμανε ουσιαστικά, στο διπλωματικό μέτωπο, τον τερματισμό των διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο κρατών. Ακόμα, αντίθετες με τη ροπή και

²⁰⁷ Ψηφίσματα του ΣΑ: i) UN SC Resolutions 822/30 April 1993, ii) η 853/29 July 1993, iii) η 874/14 October 1993 και iv) η 884/12 November 1993 Απόφαση/Ψήφισμα που έχει υιοθετήσει η ΓΣ του ΟΗΕ: UN GA Res 62/243 / 25 April 2008 (δεν έχει δεσμευτικό χαρακτήρα)

²⁰⁸ Anar Valiyev and Narmina Mamishova, 2019, σελ. 273.

²⁰⁹ Ayça Ergun and Valiyev Anar, 2020, σελ. 3.

τον στόχο των διεθνών διαπραγματεύσεων ήρθαν επίσης και οι ανακήρυξεις του κ.Πασινιάν, οι οποίες αναφέρονταν στο κατεχόμενο Ναγκόρνο-Καραμπάχ ως τμήμα της Αρμενίας. Οι αλυτρωτικοί αυτοί ισχυρισμοί κίνησαν τη διάθεση του Μπακού για σύγκρουση, καθώς το Αζερμπαϊτζάν κουραζόταν όλο και πιο πολύ περιμένοντας τις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις της Ομάδας του Μινσκ. Τέλος, αν όχι ο σημαντικότερος, πιθανώς ένας από τους σημαντικότερους λόγους πίσω από τις αψιμαχίες, ήταν το άγχος του Αζερμπαϊτζάν για την τύχη των αγωγών του, διότι τα προκλητικά πυρά της Αρμενίας, στις 12 Ιουλίου 2020, στο Τονυζ “έπεσαν” σε απόσταση μερικών δεκάδων χιλιομέτρων έξω από αυτούς²¹⁰. Το διπλωματικό και οικονομικό κόστος ενδεχόμενης ζημίας επ’ αυτών για το Μπακού θα ήταν ανυπολόγιστο. Ανυπολόγιστο φαίνεται πως θα ήταν το κόστος και για τον στρατηγικό εταίρο του, την Τουρκία, η οποία είχε αποφασίσει και είχε δηλώσει ανοιχτά τη στήριξή της στο Αζερμπαϊτζάν αμέσως μετά την επίθεση στο Τονυζ, το αυτό και έπραξε.

Καθένας από τους προαναφερθέντες λόγους συνέβαλε, και στο σύνολό τους οδήγησαν προς τη περεταίρω κορύφωση της «παγωμένης», για τη διεθνή πολιτική σκηνή, σύγκρουσης.

²¹⁰ Είναι γεωστρατηγικής σημασίας περιοχή που βρίσκεται στη διασταύρωση της κύριας ενεργειακής οδού μεταφοράς, συγκεκριμένα, του πετρελαιοι Μπακού-Τιφλίδα-Τσειχάν και του φυσικού αερίου Μπακού-Τιφλίδα-Ερζερούμ, καθώς και του πρώτου τμήματος του διεθνούς Νότιου Διάδρομου φυσικού αερίου (SGC).

7. Η Τουρκική Εμπλοκή στο Πόλεμο του Καραμπάχ 2020

7.1 Γιατί Ενεπλάκη;

Η τουρκική επιθετικότητα κατά την κλιμάκωση της κρίσης μεταξύ Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν, τον Ιούλιο του 2020 και η τελική εμπλοκή της σε αυτή εξηγείται μέσω της εξέτασης της γεωπολιτικής του αερίου και της παντουρανικής της πολιτικής.

Το Αζερμπαϊτζάν διαθέτει περίπου 4 τρις m³ αποθεμάτων φυσικού αερίου και έχει 7δισ bb αποθεμάτων αργού πετρελαίου γεγονός που το καθιστά επιθυμητή λεία του τουρκικού νεοθωμανικού τυχοδιωκτισμού στο πλαίσιο της γεωστρατηγικής αντιλήψεως περί «εγγύς εξωτερικού»²¹¹. Στην ανησυχία της επί των ρωσικών «πιέσεων» στη Λιβύη και στην Συρία και δεδομένου ότι αντιλαμβάνεται πως η πολιτική της αυτή μοιραία θα προκαλέσει τη ρωσική δυσαρέσκεια, με αρχή τον Νότιο Καύκασο, αποσκοπεί στην απομείωση της ενεργειακής της εξάρτησης από την Μόσχα, εφόσον επί του πρακτέου υπονομεύει την ρωσική επιρροή στο σύμπλοκο του ρωσικού «εγγύς εξωτερικού». Η τουρκική αυτή υπονομευτική πολιτική εναντίον της Ρωσίας στον Καύκασο, εκτός των άλλων, ευρίσκει ευήκοον ούς στο ΝΑΤΟ και στις ΗΠΑ αλλά και σε αρκετά ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία συντάσσονται απολύτως με την βορειο-ατλαντική γραμμή²¹². Συνεπώς, η ανοδική υποστήριξη της Τουρκίας προς το Αζερμπαϊτζάν υλοποιεί βαθμηδόν τα σχέδιά της ώστε να γίνει ο προνομιακός ενεργειακός εισαγωγέας από το Αζερμπαϊτζάν και εν καιρώ να εμφανιστεί ως ο ενεργειακός κόμβος που θα εξυπηρετήσει τη διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας και των εισαγόμενων ποσοτήτων της ΕΕ από την Ρωσία, όπως άλλωστε επιβάλλεται και από τις ΗΠΑ. Είναι στρατηγικώς ευεξήγητο λοιπόν, πως η υποστήριξη που “απλόχερα” παρείχε στο Αζερμπαϊτζάν ήταν μέρος της προσπάθειας της να αποκτήσει “τη θέση που θεωρεί πως της αξίζει” στην παγκόσμια τάξη και στην διπλωματία των αγωγών. Με τη σειρά του αυτό, εν πολλοίς, σχετίζεται με την ακεραιότητα των εδαφών που διέρχονται οι αγωγοί. Αγωγοί που θα εξασφαλίσουν την αδιάλειπτη και συνεχώς αυξανόμενη ροή του αζερικού φυσικού αερίου προς την τουρκική και μετέπειτα ευρωπαϊκή αγορά. Άλλωστε και οι δηλώσεις Τούρκων αξιωματούχων αλλά και του ίδιου του Προέδρου υπογράμμιζαν την τουρκική αντίδραση έναντι κάθε στρατιωτικής κινήσεως εγγύς των στρατηγικών διαδρομών. Μοιραία λοιπόν οι μάχες που ξέσπασαν στο Τονυζ, σημείο που συνδέεται γεωπολιτικά με τους ζωτικής σημασίας χερσαίους διαδρόμους, τόσο για τις περιφερειακές μεταφορές όσο και για τους διαδρόμους ενεργειακών εξαγωγών, προκάλεσαν “τη μήνη” της Τουρκίας –το σιδηροδρομικό δίκτυο Μπακού-Τυφλίδα-Καρς (BTK), ο αγωγός Μπακού-Τυφλίδα-Τσεϊχάν (BTC) και ο αγωγός φυσικού αερίου του Νοτίου Καυκάσου (South Caucasus Pipeline/SCP).

Ακόμα, η Τουρκία θέλησε να εμφανιστεί ως ο μοχλός που θα

²¹¹ Ι. Μάζης, 2020, σελ. 45.

²¹² Ι. Μάζης, 2020, σελ. 56.

διασφαλίζει τους τεράστιες σημασίας στρατηγικούς στόχους στη περιοχή, για λογαριασμό του NATO, της Ουάσιγκτον και του Λονδίνου. Έτσι, στη συνείδηση των ανωτέρω υπερσυστημικών δυνάμεων θα “νομιμοποιούνταν” τα όποια ανταλλάγματα απαιτούσε - Αιγαίο, Ανατολική Μεσόγειο και διχοτόμηση της Κύπρου υπό μορφή “Συνομοσπονδίας”-. Συνεπώς με την αυτοπροβολή της ως αναγκαίο υπερασπιστή των συμμαχικών συμφερόντων επεκτείνει τις περιφερειακές και παγκόσμιες στρατιωτικές της σχέσεις.

Επίσης, η εκτεταμένη στρατιωτικο-τεχνική υποστήριξη και εμπλοκή της στο πόλεμο του Καραμπάχ καθοδηγείται από την τουρκική επιταγή να προσελκύσει νέους και περισσότερους αγοραστές και επενδυτές για τον αμυντικό της εξοπλισμό. Άλλωστε, ένα από τα κύρια καθήκοντα του τούρκικου Υπουργείου Βιομηχανίας και Τεχνολογίας είναι η αναζήτηση ξένου κεφαλαίου, η σύναψη κοινοπραξιών σε προγράμματα έρευνας και ανάπτυξης με ευρωπαϊκές και αμερικανικές αμυντικές εταιρείες, συνεργασίες που προκρίνουν τη μεταφορά τεχνογνωσίας στην Τουρκία και η διοχέτευση των προϊόντων της στην “αγορά”, μέσω της προβολής τους σε διεθνείς εκθέσεις αμυντικής βιομηχανίας ή/και επί πραγματικών επιχειρήσεων (χρήση)²¹³.

Τέλος, ακόμα ένα σημαντικό στοιχείο ώθησης της Άγκυρας ήταν η αντίληψη περί κοινής εθνικής ταυτότητας. Οι πολιτιστικοί παράγοντες παίζουν σημαντικό ρόλο στην σύνθετη και πολύπλοκη διαδικασία της σύνθεσης στρατηγικών συμμάχων, και καθώς φαίνεται στο “δίδυμο” αυτό απηχούν.

7.2 Η Στρατιωτική Υποστήριξη

Η βάση “Όπλα/Ασφάλεια έναντι Ενέργειας” είναι η σύζευξη μεταξύ του Πολέμου στο Καραμπάχ και της τουρκικής εμπλοκής σε αυτόν. Από την έναρξη ακόμα της πολιτικής κρίσης μεταξύ των δύο χωρών, η Άγκυρα υιοθέτησε μια διαφορετική προσέγγιση του ζητήματος σε σχέση με αυτή των ΗΠΑ, Ρωσία, ΕΕ και ΟΗΕ²¹⁴. Η Τουρκία λειτούργησε σαν «προστάτης» του Αζερμπαϊτζάν, με τον Τούρκο Πρόεδρο Τ. Ερντογάν να επιλέγει να στηρίξει πλήρως τα αιτήματα των Αζέρων και να καλεί την Αρμενία να αποχωρήσει από τις περιοχές του Αζερμπαϊτζάν που έχει “καταλάβει”. Η ίδια η Άγκυρα δεν έχει επίσημα αναγνωρίσει τη συμμετοχή των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων στη σύγκρουση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, ενώ προσπαθεί, όπως και το Αζερμπαϊτζάν, να διαψεύσει επίσημα αυτό το γεγονός.

7.2.1 Υλικοτεχνική Υποστήριξη

Αν ανακατασκευάζαμε την κατάσταση, σύμφωνα με τις πληροφορίες στρατηγικών αναλυτών, δηλώσεις αξιωματούχων-διπλωματών, ρωσικών και γαλλικών Μυστικών Υπηρεσιών και των μέσων μαζικής ενημέρωσης η

²¹³ Τα τουρκικά μη επανδρωμένα Bayraktar-TB2 προβάλλονται ως το στολίδι της αναπτυξιακής δυναμικής της τουρκικής αμυντικής βιομηχανίας την τελευταία δεκαετία, λόγω του χαμηλότερου κόστους τους σε σύγκριση με αντίστοιχα συστήματα των ΗΠΑ, της Κίνας και του Ισραήλ και των επιτυχημένων επιχειρήσεων τους στη Συρία, που προηγήθηκε άλλωστε και του δεύτερου αζερο-αρμενικού πολέμου.

²¹⁴ Κάλεσαν τις αντιμαχόμενες πλευρές να σταματήσουν τις εχθροπραξίες και να επιστρέψουν στο τραπέζι για περαιτέρω συνομιλίες.

παρουσία και η υποστήριξη της Τουρκίας στο πόλεμο του 2020 στο Καραμπάχ θα είχε ως εξής: Τον Ιούλιο του 2020, άρχισε η αυξανόμενη στρατιωτική παρουσία της στο Αζερμπαϊτζάν και ιδιαίτερα στη περιοχή του Ναχιτσεβάν. Η προετοιμασία των Αζέρων συνοδεύτηκε από τη διεξαγωγή της κοινής Διακλαδικής Στρατιωτικής Άσκησης Μεγάλης Κλίμακας Turaz Kartali-2020, 29 Ιουλίου με 10 Αυγούστου, με την Τουρκία, στις περιοχές Baku, Nakhijevan, Ganja, Kurdamir και Yevlakh. Όπως ήταν αναμενόμενο ορισμένοι από τους Τούρκους στρατιωτικούς που συμμετείχαν στη κοινή άσκηση με το Αζερμπαϊτζάν δεν αποσύρθηκαν, περίπου 600 από αυτούς παρέμειναν στο Αζερμπαϊτζάν²¹⁵. Ακόμα, μετά την παραβίαση της κατάπαυσης του πυρός από την Αρμενία κατά μήκος της γραμμής επαφής των δύο χωρών τουρκικά μεταγωγικά αεροσκάφη τύπου A-400 και C-130 προσγειώθηκαν σε Βάση στο Baku παραδίδοντας προσωπικό και πυρομαχικά, γεγονός που καταδεικνύει την εξ' αρχής επιδίωξη της Άγκυρας να εμπλακεί στη διένεξη. Ακόμα, η επιθυμία εμπλοκής της σημειώνεται και από την καταγραφή αναφορών στρατολόγησης μισθοφόρων μαχητών από τη Συρία και τη μεταφορά τους στο Αζερμπαϊτζάν την 25^η Σεπτεμβρίου 2020. Στις 30 Σεπτεμβρίου, και αφού οι δύο χώρες έχουν κηρύξει στρατιωτικό νόμο, η τουρκική Πολεμική Αεροπορία ξεκίνησε επιδρομές μαζί με αζερικά μαχητικά αεροσκάφη με την υποστήριξη αεροσκαφών έγκαιρης προειδοποίησης και ελέγχου τύπου E-7T (τουρκικά) στα προάστια των Hadrut και Martakert²¹⁶. Ακόμα, κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών, στις 4 Οκτωβρίου, η Γεωργία επέτρεψε τη διέλευση τουρκικών φορτηγών που μετέφεραν στρατιωτικό υλικό προς το Αζερμπαϊτζάν. Τα ανωτέρω επιβεβαιώνει και ο Ομάρ Αχμέτ στο Middle East Monitor: «Ακόμη και μεσούντος του πολέμου, πολιτικές αεροπορικές πτήσεις εκτελούσαν δρομολόγια μεταξύ Μπακού, Τουρκίας και Ισραήλ και έγινε ευρέως αντιληπτό ότι μετέφεραν στρατιωτικό υλικό προοριζόμενο για χρήση στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ»²¹⁷. Ωστόσο, η τουρκική ανάμειξη δεν έμεινε μόνο σε επίπεδο μέσων αλλά επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς.

7.2.2 Διοικητική-Επιτελική Υποστήριξη

Πέρα από την υλικοτεχνική υποστήριξη στην επίθεση του Μπακού κατά του Αρτσάχ, τεκμηριώνεται από σοβαρούς αναλυτές της έγκυρης ρωσικής εφημερίδος “VZGLYAD”, πως η στρατιωτική ανάμειξη της Άγκυρας ήταν και σε διοικητικό επίπεδο. Τούρκοι Στρατηγοί κατέλαβαν κυρίαρχη θέση, έπαιξαν συντονιστικό και κατευθυντικό ρόλο στο σχεδιασμό και τη διεξαγωγή των επιθετικών επιχειρήσεων και έθεσαν υπό τις διαταγές τους το Στρατιωτικό, Επιτελικό και Επιχειρησιακό Μηχανισμό του Αζερμπαϊτζάν²¹⁸.

Ένας αξιωματούχος κοντά στην ηγεσία του Υπουργείου Άμυνας του

²¹⁵ Елена Черненко, 2020, Ρωσική Εφημερίδα Kommersant που είναι αναρτημένο στο <https://nv.am/prinuzhdenie-k-konfliktu>.

²¹⁶ Hadrut και Martakert είναι πόλεις του Αζερμπαϊτζάν και ελέγχονται από τη Δημοκρατία του Αρτσάχ. Στις κοινές αεροπορικές επιχειρήσεις συμμετείχαν αζερικά SU-25, τουρκικά F-16 και Μη Επανδρωμένα Αεροσκάφη Bayraktar TB-2.

²¹⁷ Omar Ahmed, Middle East Monitor», 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://bit.ly/2VaYwGd>.

²¹⁸ Андрей Веселов, 2020, Ρωσική Εφημερίδα VZGLYAD που είναι αναρτημένο στο <https://vz.ru/world/2020/11/12/1069822.html%20in%20https://bit.ly/2IP8URs>.

Αζερμπαϊτζάν -για ευνόητους λόγους ζητά να μην δοθεί το όνομα και το επίθετό του- δήλωσε στην ίδια εφημερίδα: «Η ομάδα με επικεφαλής τον υποστράτηγο Bakhtiyar Ersay, Αρχηγό της Επιχειρησιακής Διεύθυνσης των χερσαίων δυνάμεων της Τουρκίας, συμμετείχε άμεσα στην οργάνωση εχθροπραξιών κατά του Ναγκόρνο-Καραμπάχ», με τον ίδιο ευρισκόμενο στο Μπακού να εποπτεύει προσωπικά το Γενικό Επιτελείο και να αναφέρεται στην ανώτατη στρατιωτικοπολιτική ηγεσία της Τουρκίας για την πορεία των επιχειρήσεων»²¹⁹. Ακόμα, η συμμετοχή Τούρκων Στρατηγών στη σύγκρουση επιβεβαιώνεται, υπό τον όρο της ανωνυμίας, και από άλλη πηγή στο Μπακού, πρώην υψηλόβαθμο διπλωμάτη που είπε: «Σύμφωνα με τις πληροφορίες μου, ο Ersay είναι ο στρατιωτικός αρχηγός ολόκληρης της επιχείρησης στο Καραμπάχ».

Ένας εξ αυτών είναι και ο Heksel Kahya, Υποπτήραρχος και επικεφαλής του 1^{ου} Κέντρου Εφοδιασμού και Συντήρησης της Τουρκικής Πολεμικής Αεροπορίας, ο οποίος ήταν ο κεντρικός συντονιστής στον έλεγχο των τουρκικών drones Bayraktar TB2 στην υποστήριξη των αζερικών επιχειρήσεων, βρισκόταν άλλωστε στο έδαφος του Αζερμπαϊτζάν τουλάχιστον από τον Ιούλιο. Όπως δήλωσε και ο Ντένις Κορκοντίνοφ, διευθυντής του Διεθνούς Κέντρου Πολιτικής Ανάλυσης και Πρόβλεψης, εμπειρογνώμονας για τις χώρες της Υπερκαυκασίας: «Όλες οι πληροφορίες επιχειρησιακής νοημοσύνης που λαμβάνονται με τη βοήθεια του Bayraktar TB2 αναφέρονται σε αυτόν (Heksel Kahya) και αυτός με τη σειρά του ανέφερε αυτές τις πληροφορίες στον Ερντογάν».

Με όλα τα ανωτέρω στοιχεία, από έγκυρες πηγές, δεν είναι δυνατόν παρά να στοιχειοθετηθεί μια σαφής τουρκική επιχειρησιακή εμπλοκή.

7.2.3 Αποστολή Τζιχαντιστών

Διάφορες πηγές επιβεβαιώνουν πως η εμπλοκή της πήρε και άλλες διαστάσεις, αυτές των διαπραχθέντων εγκλημάτων πολέμου μέσω της αποστολής τζιχαντιστών ισλαμιστών από την Συρία. Ακολούθως θα παρατεθούν τα στοιχεία των πηγών αυτών.

Ο Γάλλος Πρόεδρος E. Macron, στο πέρας της Διασκέψεως Κορυφής της 1-2^{ης} Οκτωβρίου 2020, δήλωσε ότι: «300 μαχητές εγκατέλειψαν την Συρία για να καταλήξουν στο Μπακού διερχόμενοι από το Gaziantep (Ανατολική Τουρκία κοντά στα σύνορα με τη Συρία). Πρόκειται για πληροφορία θεμελιωμένη σε στοιχεία από τις υπηρεσίες πληροφοριών μας. Αυτοί οι μαχητές είναι γνωστοί, ελεγχθέντες και ταυτοποιηθέντες ως προερχόμενοι από τζιχαντιστικές ομάδες επιχειρούσες στην περιοχή του Χαλεπίου[...] Ετοιμάζονται και άλλα αποσπάσματα περίπου του ίδιου μεγέθους [...] «Η κόκκινη γραμμή έχει "διατηρηθεί" από την Άγκυρα και αυτό είναι απαράδεκτο»²²⁰.

Η έγκυρη "Le Monde" αναφέρει σε σχετικό άρθρο της ότι «Από την

²¹⁹ *Андреў Веселов, 2020, Ρωσική Εφημερίδα VZGLYAD που είναι αναρτημένο στο*

<https://vz.ru/world/2020/11/12/1069822.html%20in%20https://bit.ly/2IP8URs>.

²²⁰ *Nicolas Gros-Verheyde, 2020, Bruxelles2 που είναι αναρτημένο στο*

<http://www.bruxelles2.eu/2020/10/des-combattants-djihadistes-syriens-deployes-par-la-turquie-au-haut-karabagh-denonce-e-macron>.

έναρξη της σύγκρουσης περισσότεροι από χίλιοι μισθοφόροι στάλθηκαν μέσα σε λίγες μέρες στο Αζερμπαϊτζάν, εντάχθηκαν με συμπατριώτες τους που είχαν πρόσφατα στρατολογηθεί επίσημα για την ασφάλεια των πετρελαϊκών εγκαταστάσεων[...] Η ταχύτητα ανάπτυξής τους στο μέτωπο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ καταδεικνύει επίσης τον ευτελισμό από το τουρκικό Γενικό Επιτελείο αυτής της εμπλοκής μέσω πληρεξουσίου καθώς επίσης και την άριστη ενσωμάτωσή τους, η οποία είναι πολύ υψηλότερου βαθμού από αυτήν της Λιβύης, στη μέθοδο στρατιωτικής προβολής ισχύος της Τουρκίας»²²¹.

Σε συνέντευξή του, την 9^η Οκτωβρίου 2020 στο Sputnik TV, ο Σύριος Πρόεδρος Μπασάρ αλ Άσαντ ανέφερε: «Ας είμαστε ειλικρινείς: Ο Ερντογάν στήριξε τους τρομοκράτες στη Συρία, υποστηρίζει τους τρομοκράτες στην Λιβύη και ήταν ο κύριος προτρέπων και πρωτεργάτης του πρόσφατου πολέμου στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ μεταξύ Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν. Θεωρώ λοιπόν της συμπεριφορά του επικίνδυνη για διάφορους λόγους [...]. Όλοι γνωρίζουν ότι το ISIS πουλούσε συριακό πετρέλαιο μέσω Τουρκίας υπό την ομπρέλα της αμερικανικής αεροπορίας και φυσικά την εμπλοκή των Τούρκων στην πώληση αυτού του πετρελαίου»²²²

Πιο λεπτομερώς και η ρωσική εφημερίδα Kommersant αναφέρει ότι: «Τούρκοι εκπρόσωποι στρατολογούν μισθοφόρους για να συμμετάσχουν στις εχθροπραξίες και πως η στρατολόγηση Σύριων μαχητών διεξάγεται σε εδάφη που ελέγχονται από την Άγκυρα στα βόρεια και βορειοδυτικά της Συρίας από υπαλλήλους της ιδιωτικής στρατιωτικής εταιρείας SADAT με τη βοήθεια επιτόπιων διοικητών του Συριακού Εθνικού Στρατού (SNA). Τα κύρια κέντρα στρατολόγησης φέρεται να λειτουργούν στις πόλεις Afrin, Al-Bab, Ras al-Ain και Tel Abyad. Η συγκέντρωση νεοσυλλέκτων οργανώνεται στο Αφρίν, από όπου με τη βοήθεια τουρκικών μεταφορικών εταιρειών μεταφέρονται στην πόλη Σανλιούρφα (Τουρκία 40 χλμ. από τα σύνορα με τη Συρία). Στη συνέχεια, οι μισθοφόροι μεταφέρονται αεροπορικώς με ναυλωμένες πτήσεις τσάρτερ της SADAT στη ζώνη της σύγκρουσης. Η μηνιαία αμοιβή όσων επιθυμούσαν να αποσταλούν στον καυκάσιο πόλεμο ήταν έως και 2.000 δολάρια. Αφού υποβληθούν σε ειδική εκπαίδευση δύο εβδομάδων υπό την επίβλεψη Τούρκων εκπαιδευτών στη Συρία στέλνονται στο Αζερμπαϊτζάν»²²³.

Τέλος δημοσιογράφοι της Washington Post, επικαλούμενοι συγγενείς των Σύριων μισθοφόρων ανέφεραν ότι περισσότεροι από 50 από αυτούς έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια των μαχών στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ.²²⁴

Ύστερα από όλες αυτές τις δηλώσεις-στοιχεία και πολλά άλλα ακόμα (οπτικοακουστικό υλικό στο διαδίκτυο), ο Πρόεδρος του Αζερμπαϊτζάν Ιλχάμ Αλίεφ συνεχίζει να αρνείται κατηγορηματικά την εμπλοκή ξένων μισθοφόρων στον πρόσφατο πόλεμο. Οι τουρκικές αρχές έχουν επίσης επανειλημμένα δηλώσει ότι δεν βοηθούν στην αποστολή μισθοφόρων από τη Συρία και τη Λιβύη στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Το προφανές δεν θέλει απάντηση.

²²¹ Jean Pierre Filiu, 2020, *Le Monde* που είναι αναρτημένο στο <https://bit.ly/2Vc0OVH>.

²²² Bachar al-Assad Interview from Sputnik TV, 2020, *Syria News* που είναι αναρτημένο στο <https://bit.ly/3fL7pzz>.

²²³ Елена Черненко, 2020, *Ρωσική Εφημερίδα Kommersant* που είναι αναρτημένο στο <https://nv.am/prinuzhdenie-k-konfliktu>.

²²⁴ Елена Черненко, 2020, *Ρωσική Εφημερίδα Kommersant* που είναι αναρτημένο στο <https://nv.am/prinuzhdenie-k-konfliktu>.

7.2.4 Σήμερα

Μετά και την κατάπαυση του πυρός στα τέλη του 2020, οι δύο χώρες συνεχίζουν να εργάζονται ενεργά στον αμυντικό τομέα. Ειδικότερα, επιδιώκοντας τη βελτίωση της συμβατότητας των αμυντικών τους δυνάμεων, τον Ιούνιο 2021, τα μαχητικά αεροσκάφη της αζερικής Πολεμικής Αεροπορίας πέταξαν στην Τουρκία στα πλαίσια της ετήσιας μεγάλης κλίμακας διεθνούς αεροπορικής άσκησης «Anatolian Eagle 2021» στο Ικόνιο²²⁵. Στην άσκηση διάρκειας 12 ημερών συμμετείχαν αεροπορικές δυνάμεις της Τουρκίας, του Αζερμπαϊτζάν, του Κατάρ και του Πακιστάν.²²⁶

Συνέχεια της ήδη υπάρχουσας τάσης στον αμυντικό τομέα ήρθε να δώσει και η Διακήρυξη της Σούσα²²⁷. Στις 15 Ιουνίου 2021, σε επίσκεψή τους στη Σούσα οι δύο Πρόεδροι υπέγραψαν τη Διακήρυξη για τις Συμμαχικές Σχέσεις μεταξύ της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν και της Δημοκρατίας της Τουρκίας, η οποία δεσμεύεται να δώσει νέα ώθηση και ένα πιο σοβαρό πλαίσιο στην ήδη ουσιαστική στρατιωτική συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών. Τα σχέδια τους αφορούν την ίδρυση εργοστασίου στο Αζερμπαϊτζάν όπου οι δύο χώρες θα κατασκευάζουν από κοινού οπλισμένα drones. Το Μπακού μπορεί να μην έχει μια σημαντική στρατιωτική-βιομηχανική βάση που να μπορεί να αναπτύξει και να κατασκευάσει «ευαίσθητες τεχνολογίες στην άμυνα και την αεροδιαστημική» όπως οι κινητήρες για drones, αλλά μπορεί σίγουρα να χρηματοδοτήσει νέα τουρκικά οπλικά συστήματα. Ανώτεροι αναλυτές, ο Emily Hawthorne και ο Δρ. Αλί Μπακίρ, δηλώνουν πως το Αζερμπαϊτζάν έχει να κερδίσει από την ενίσχυση των αμυντικών δεσμών του με τη Τουρκία και αυτό αφορά κυρίως τον εκσυγχρονισμό του στρατού του όσον αφορά τη δομή, τη μαχητική ετοιμότητα και τον εξοπλισμό. Από την πλευρά της η Άγκυρα θα μπορέσει, στο μέλλον, να αυξήσει το μερίδιό της στον στρατιωτικό εξοπλισμό του Αζερμπαϊτζάν έναντι αυτού του Ισραήλ, της Γερμανίας, των ΗΠΑ και της Ρωσίας.

Λίγο μετά την υπογραφή της Διακήρυξης, ο Τούρκος Πρόεδρος φέρεται να μην απέκλεισε το ενδεχόμενο μιας τουρκικής στρατιωτικής βάσης στο Αζερμπαϊτζάν. Ειδικότερα είπε: «Μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη-επέκταση εδώ αργότερα»²²⁸. Φαίνεται πως η συνεχής και εντατική αλληλεπίδραση καθώς και οι συστηματικές κοινές ασκήσεις έχουν σχεδόν μετατρέψει τα «δύο κράτη, ένα έθνος» σε «δύο κράτη, ένα στρατό», και αν το τελευταίο ενδεχόμενο του Τούρκου Προέδρου γίνει πραγματικότητα ενδέχεται οι ισορροπίες στη περιοχή να μεταβληθούν ακόμα περισσότερο.

²²⁵ Αθανάσιος Ε. Δρούγος, 2021, *Ελεύθερος Τύπος που είναι αναρτημένο στο <https://eleftherostypos.gr/diethni/779267-anatolian-eagle-2021-problimatizei-i-paroysia-toyrkon-sta-rafale-toy-katar>*.

²²⁶ Την άσκηση, ως παρατηρητές, παρακολουθούν στρατιωτικοί αντιπρόσωποι 22 κρατών από κράτη της Ασίας, της Αφρικής και της Ευρώπης.

²²⁷ Το Αζερμπαϊτζάν κατέλαβε τη Σούσα από τις αρμενικές δυνάμεις κατά τον περσινό πόλεμο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. οι Αρμένιοι την αποκαλούν Σούσι.

²²⁸ Ειδησεογραφικό Πρακτορείο Reuters, 2021 που είναι αναρτημένο στο <https://www.reuters.com/world/russia-monitoring-talk-turkish-military-base-azerbaijan-says-kremlin-2021-06-18>.

8. Ήταν Προσχεδιασμένο

8.1 Προσχεδιασμένο από Μόσχα και Άγκυρα

Καθόλου ευκαταφρόνητο δεν είναι το γεγονός ότι οι εχθροπραξίες του Αζερμπαϊτζάν εναντίον του Αρτσάχ άρχισαν ακριβώς μια μέρα μετά την ολοκλήρωση των ρωσικών ασκήσεων “Καύκασος 2020”²²⁹. Δεν είναι αποδεκτό τα υψηλοτάτου τεχνολογικού επιπέδου συστήματα ελέγχου-αποκαλύψεως των ρωσικών δυνάμεων, που είχαν αναπτυχθεί στο πεδίο διεξαγωγής των ασκήσεων, να μην είχαν αποκαλύψει τις προθέσεις-προετοιμασία των Αζέρων για επίθεση, δεδομένων πάντα και των από καιρό επίσημων και μεγαλόφωνων δηλώσεων της αζερικής ηγεσίας. Συνεπώς, η Μόσχα γνώριζε για τον προσχεδιασμό της επίθεσης του Αζερμπαϊτζάν και την ενεργή εμπλοκή της Άγκυρας επί του συνόλου των εξελίξεων στο Αρτσάχ. Αν δεν προϋπήρξε συνεννόηση μεταξύ Μόσχας-Τουρκίας αυτή θα ήταν η αντίδραση της πρώτης; Ρητορική η ερώτηση και η απάντηση αυτονόητη. Άλλωστε οι δύο χώρες έχουν και στο πρόσφατο παρελθόν δείξει την “άμεμπτη” στάση τους επί παρόμοιων ζητημάτων, και δεν αναφέρομαι σε άλλο παρά στο γνωστό «συριακό». Ακόμα η Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν εμφανίστηκαν να αγνοούν αυτή τη ρωσική επίδειξη δυνάμεως πλησίον των συνόρων της δεύτερης. Γιατί η Ουκρανία από την πλευρά της, έχοντας ήδη και τόσες σχέσεις με την Δύση (ΗΠΑ, ΕΕ, NATO), ανησύχησε; Γιατί η Τουρκία και – κυρίως – το Αζερμπαϊτζάν, δεν ανησύχησαν καθόλου; Ποιος ο λόγος του εφησυχασμού τους; Και αυτές οι ερωτήσεις, τελικώς, αποδεικνύονται ρητορικές. Οι απαντήσεις τους επιρρωνύουν και πάλιν την υπόθεση συνεννόησης Ρωσίας-Τουρκίας²³⁰.

Ακόμα, η Μόσχα ισχυρίστηκε από νομικής απόψεως ότι δεν δικαιούταν να επέμβει υπό την έννοια της έλλειψης συμβατικής νομικής υποχρέωσης απορρέουσας από τις προβλέψεις του Συμφώνου CSTO. Βεβαία, θα ήτο αφελές να μην σημειωθεί ότι από πλευράς “πολιτικής διαχείρισεως ισχύος” αυτό το επιχείρημα ήτο απολύτως προσχηματικό, διότι η Μόσχα δεν ένωσε την ανάγκη κάποιου νομικού ερείσματος π.χ. στην περίπτωση της προσαρτήσεως της Κριμαίας ή της αναγνώρισεως των Αυτοανακηρυχθεισών Δημοκρατιών της Νοτίου Οσετίας και της Αμπχαζίας στην Γεωργία²³¹. Προσάρτησε την Κριμαία και αναγνώρισε τις δύο τελευταίες διότι διέθετε την στρατιωτική ισχύ, την πολιτική βούληση και την δυνατότητα να τα υποστηρίξει. Είναι ορατό πως οι λόγοι που συγκράτησαν το Κρεμλίνο ήταν η διατήρηση της τακτικής της συμμαχίας με την Άγκυρα και η επαναφορά της επιρροής του στην “καυκασιανή ποδιά” του (κυρίως το Αζερμπαϊτζάν). Πρυτάνευσε συνεπώς η πολιτική της διπλωματικής ανασχέσεως, η οποία κατά τα άλλα είχε ήδη διαμορφωθεί από τον Ιούλιο του 2020. Εκτιμάται, ότι η προσυεννόηση με την Άγκυρα ήταν το σημείο αναφοράς του τελικού

²²⁹ Η επωνυμία «Καύκασος -2020» αφορά μεγάλες στρατιωτικές ασκήσεις (ναυτικών και χερσαίων δυνάμεων) του ρωσικού Στρατού, στην Μαύρη Θάλασσα και στην Κασπία, με την συμμετοχή επτά χωρών μεταξύ των οποίων η Κίνα, το Πακιστάν και το Ιράν, από τις 21 έως 26 Σεπτεμβρίου.

²³⁰ Ι. Μάζης, 2020, σελ. 15.

²³¹ Ι. Μάζης, 2020, σελ. 24.

προσδιορισμού της ρωσικής στάσεως.

8.2 Μια Άποψη που Θέλει τη Μόσχα πίσω από τη Σύγκρουση

Από αρκετούς αναλυτές η επίθεση της Αρμενίας, τον Ιούλιο του 2020, χαρακτηρίστηκε απροσδόκητη, και αυτό διότι η Αρμενία ήταν αυτή που μετά και από τους δύο πολέμους (1994 και 2016) ξεκάθαρα απολάμβανε το υφιστάμενο status quo. Η ισχυρότερη υποψία είναι ότι πίσω από τις συγκρούσεις βρισκόταν η Μόσχα, καθώς υπηρετούνταν ρωσικά ενεργειακά συμφέροντα.

Το μερίδιο του ρωσικού φυσικού αερίου στη συνολική κατανάλωση της ΕΕ και της Τουρκίας μειωνόταν σταδιακά, κυρίως επειδή η ευρωπαϊκή αγορά οδεύει σιγά σιγά σε εναλλακτικές πηγές ενέργειας και αναζητά ποικίλους προμηθευτές, στις προμήθειες προστέθηκε το φυσικό αέριο υπό τους όρους του LNG και φυσικά η πανδημία COVID-19 που περιόρισε την κατανάλωση ενέργειας παγκοσμίως. Ακόμα, την μείωση αυτή ενέτεινε ο ανενεργός, ήδη από τον Μάιο του 2020, αγωγός Blue Stream που παρέδιδε ρωσικό αέριο απευθείας στην Τουρκία, καθώς η Τουρκία μπόρεσε να διαφοροποιήσει τον εφοδιασμό της στρεφόμενης σε εισαγόμενο φυσικό αέριο LNG από τις ΗΠΑ.

Από την άλλη πλευρά το Μπακού κατάφερε σιγά σιγά να απωθήσει το μερίδιό του ρωσικού αερίου στην τουρκική αγορά αυξάνοντας το δικό του²³². Πέραν του γεγονότος ότι το αέριο του Αζερμπαϊτζάν είναι φθηνότερο και επομένως είναι μια καλή εναλλακτική έναντι των ρωσικών προμηθειών, η έναρξη του TANAP τον τελευταίο καιρό έπαιξε επίσης μεγάλο ρόλο στη διευκόλυνση των εξαγωγών και στην αύξηση των ποσοτήτων αερίου που λαμβάνει η Τουρκία. Η Τουρκία έλαβε 6,3 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου του Αζερμπαϊτζάν τον Ιανουάριο-Ιούλιο του 2020, σημειώνοντας αύξηση 24% σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους. Κατά το πρώτο τρίμηνο του 2020 το μερίδιο της Gazprom μειώθηκε κάτω από 10% σε σύγκριση με το 33% που ήταν τον Μάρτιο του 2019, ενώ οι εισαγωγές LNG από τις ΗΠΑ τριπλασιάστηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, φθάνοντας περίπου στους 1 εκατομμύριο τόνους²³³.

Τον ανασχηματισμό του μεριδίου εξαγωγής της Ρωσίας και την επιρροή της στην περιοχή (Ιταλία, Αλβανία, Ελλάδα, Βουλγαρία) θα αποδυνάμωναν ακόμα πιο πολύ και τα επικείμενα εγκαίνια του TAP.

Συνεπώς, η αρμενική επίθεση στο Τονυζ, υποδηλώνει πως σχετίζεται κάπως με την επίδειξη ικανότητας της Μόσχας να ελέγχει και να διακόπτει τη μεταφορά υδρογονανθράκων από το Αζερμπαϊτζάν στην Ευρώπη. Η σημασία των αγωγών αυτών θα γίνονταν ακόμα πιο σημαντική μίας και την περίοδο εκείνη σκεφτόταν να ενταχθεί στο έργο TANAP μέσω ενός προβλεπόμενου αγωγού TransCaspian και το Τουρκμενιστάν²³⁴.

²³² Ayça Ergun and Valiyev Anar, 2020, σελ. 4.

²³³ Esmira Jafarova, 24 August 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.euractiv.com/section/energy/opinion/azerbaijani-gas-in-turkish-market-perspectives-for-partnership>.

²³⁴ Τον Μάρτιο του 2020, ο Πρόεδρος του Τουρκμενιστάν επισκέφθηκε το Μπακού όπου

Στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες δηλώνουν πως η Ρωσία μπορεί εύκολα να διαταράξει-πλήξει έργα στα οποία το Αζερμπαϊτζάν έχει επενδύσει δισεκατομμύρια δολάρια, συμπεριλαμβανομένων αυτών που δεν σχετίζονται με το πετρέλαιο, όπως το Belt and Road Initiative, ο σιδηρόδρομος Μπακού-Τιφλίδα-Καρς, ο Διεθνής Διάδρομος Μεταφορών Βορρά – Νότου (INSTC) και άλλα.

Συνοψίζοντας καταλήγουμε στο ότι, δεν ήταν προς όφελος του Αζερμπαϊτζάν να ξεκινήσει τις συγκρούσεις, τουλάχιστον στο σημείο αυτό, αντιλαμβανόμενο τις τεράστιες επενδύσεις του και τη δεσπόζουσα θέση της Ρωσίας στη μετασοβιετική περιοχή, την οποία δεν θα μπορούσε και να αγνοήσει. Αυτός ήταν άλλωστε και ο λόγος που ξεκίνησε να επαναχρησιμοποιεί τον ξεχασμένο αγωγό μεταφοράς πετρελαίου Μπακού-Νοβοροσίσκ (17 Ιουλίου 2020)²³⁵.

Οι εικασίες περί επιθυμίας του Γερεβάν να αναβιώσει μέσω των επιθέσεων αυτών τα παλιά συνοριακά σημεία ελέγχου (πριν το 2016), να εδραιώσει τον έλεγχο του, όχι μόνο στην περιοχή που ανήκε προηγουμένως στην Αυτόνομη Περιφέρεια του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, αλλά και στις επτά παρακείμενες περιοχές ή/και να επιτύχει την ένωση του Καραμπάχ με την Αρμενία, δείχνουν να μην ευσταθούν. Άλλωστε οι ηγέτες της Αρμενίας ενώ παρείχαν ανέκαθεν στρατιωτική προστασία στο Καραμπάχ, μέχρι και τον Αύγουστο του 2019, δεν είχαν κάνει καμία ρητή έκκληση για ενοποίηση. Πιθανώς αυτή η αναμφισβήτητη αλλαγή στη στάση της Μόσχας να προδίδει τον πρωταγωνιστικό της ρόλο στη ανάφλεξη του πρόσφατου πολέμου. Τα πολιτικά και στρατηγικά συμφέροντα της στη περιοχή μεταβάλλονται και πιθανώς η υποστήριξη της προς την Αρμενία να μην εντάσσεται πλέον στις επιθυμίες της για περιφερειακή ολοκλήρωση.

8.3 Ποια η Αλήθεια;

Πιθανώς η αλήθεια να κρύβεται κάπου ανάμεσα στις δύο ανωτέρω “υποψίες-θέσεις”. Η Ρωσία και η Τουρκία έχουν μερίδιο στον εμφύλιο πόλεμο στη Λιβύη και τη Συρία, γιατί να μην διεκδικήσουν και ένα στον Νότιο Καύκασο; Δημιουργώντας μια αυξανόμενη ένταση καθεμία τους υποστηρίζει μια από τις αντιμαχόμενες πλευρές παρέχοντας τους ενεργή στρατιωτική βοήθεια. Ορμώμενες από εσωτερικά, εθνικιστικά, χρονίζοντα ζητήματα πυροδοτούν εμφύλιες συγκρούσεις ή διασυνοριακές. Σε διαφορετική πλευρά στις συγκρούσεις στη Λιβύη, τη Συρία και τώρα στο Νότιο Καύκασο επικεντρώνονται στην ενέργεια και στα οφέλη της γεωστρατηγικής θέσης της κάθε μίας από αυτές. Είτε αυτά είναι τεράστια αποδεδειγμένα αποθέματα πετρελαίου και σημαντικών λιμανιών (κατά μήκος των ακτών της Μεσογείου όχι μακριά από την Ευρώπη), είτε υποδομές μεταφοράς ενέργειας (Καύκασο). Ωστόσο, η Τουρκία φαίνεται να λαμβάνει ήδη μέτρα για να επιτύχει την παρουσία της στα λιμάνια της Λιβύης, κατέχει δεσπόζουσα θέση στη Λιβύη και έχει καταλήξει σε συμφωνία με τη λιβυκή κυβέρνηση που εδρεύει στην

συζήτησαν για την κοινή ανάπτυξη και υλοποίηση ενεργειακών έργων, στο πλαίσιο των οποίων υπαγόταν και η κατασκευή ενός αγωγού φυσικού αερίου μεταξύ του Τουρκμενιστάν και του Αζερμπαϊτζάν.

²³⁵ Emil Ismayilov, 16 July 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://Oil-transportation-through-BakuNovorossiysk-pipeline-being-resumed-325909>.

Τρίπολη σχετικά με τη διαίρεση των υπεδαφικών περιουσιακών στοιχείων στην Ανατολική Μεσόγειο²³⁶. Ακόμα, στο Καύκασο η Τουρκία αντικατέστησε τη Ρωσία με το Αζερμπαϊτζάν ως κύριο πάροχο φυσικού αερίου της ίδιας και έχει γίνει σημαντικό κράτος διέλευσης υδρογονανθράκων από την Κασπία Θάλασσα στη Μεσόγειο και την Ευρώπη. Τα ανωτέρω αμφισβητούν τη Ρωσία, η οποία θεωρεί τον εαυτό της κυρίαρχη δύναμη στην ανατολική Μεσόγειο (από τότε που εγκαταστάθηκε στη Συρία) και στον Καύκασο (περιοχή που παραδοσιακά βρίσκεται υπό τη σφαίρα επιρροής της), περιοχές με εξαιρετική στρατηγική σημασία για αυτή. Συνεπώς, η σύγκρουση Αρμενίας-Αζερμπαϊτζάν μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιείται ως μέσο ενίσχυσης της θέσης της έναντι της Τουρκίας. Οι επιθέσεις στην περιοχή Τονυζ μπορούν να ερμηνευθούν ως μήνυμα του Κρεμλίνου προς την Άγκυρα σχετικά με την ασφάλεια του ενεργειακού της εφοδιασμού από την Κασπία Θάλασσα και υπενθύμιση του πρωταγωνιστικού της ρόλου στη περιοχή. Και όσο για τις αναφορές περί ζημιών που υπέστησαν ορισμένοι από τους αγωγούς της κατά το συμβάν, παρουσιάζονται προσχηματικές²³⁷. Το τελευταίο φαινόταν αρκετό για να δικαιολογήσει την εμπλοκή της στην αρμενική επίθεση του Ιουλίου.

Ακόμα, η Ρωσία αντιλήφθηκε πως η αναβάθμιση των υφιστάμενων εχθροπραξιών μεταξύ Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν πλησίον των περασμάτων των αγωγών δυτικών συμφερόντων θα έκανε τον εφοδιασμό της ΕΕ με το αζέρικο φυσικό αέριο εξαιρετικά επισφαλές, γι' αυτό και πυροδότησε τη σύγκρουση. Αν δεν σταματήσουν οι εχθροπραξίες στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ, οι οποίες συνεχίζονται μέχρι και σήμερα, οι τιμές του φυσικού αερίου για τους Ευρωπαίους θα είναι αυξημένες και συνεπώς λιγότερο ανταγωνιστικές για τη Μόσχα.

Όσον αφορά την Αρμενία είναι γνωστό πως η Ρωσία έχει την ικανότητα να την επηρεάζει αποτελεσματικά (οικονομική και στρατιωτική εξάρτηση) και να την κατευθύνει προς εξυπηρέτηση των δικών της συμφερόντων. Η χρονική στιγμή παράδοσης των ρωσικών όπλων στην Αρμενία –κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων “περιέργως άμεση”– και οι αιφνιδιαστικές έκτακτες στρατιωτικές ασκήσεις (από 17 Ιουλίου) ήταν που οδήγησαν τον Αρμένιο Πρόεδρο να σφραγίσει τη δυστυχία του απευθείας στον Ρώσο Πρόεδρο.

Συνοψίζοντας, το σημείο συνάντησης των συνόρων της Αρμενίας, του Αζερμπαϊτζάν και της Γεωργίας (Τονυζ) αποτελεί μια ακόμα περιοχή που τα τουρκο-ρωσικά συμφέροντα συγκρούονται και οι διαφαινόμενοι ως τοποτηρητές της συμφωνίας εκεχειρίας να μην είναι τίποτα παραπάνω από δύο στρατηγικούς αντιπάλους που διευθετούν/μοιράζουν για ακόμα μια φορά τα πεδία ελέγχου τους.

²³⁶ *Idan Avinoam, 31 August 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.cacianalyst.org/behind-armenia-azerbaijan-clashes?>.*

²³⁷ *Κατά την εξέλιξη του ίδιου του συμβάντος στο Τονυζ, το ρωσικό πρακτορείο ειδήσεων TASS επικαλέστηκε μια πηγή από την Gazprom Armenia, θυγατρική της ρωσικής Gazprom, αναφέροντας ότι κάποιοι από τους αγωγούς τους υπέστησαν ζημιές.*

9. Η Κατάπαυση του Πυρός και η Συμφωνία

9.1 Τα κύρια σημεία της συμφωνίας.

Η κατάπαυση του πυρός επήλθε στο φόντο της στρατιωτικής υπεροχής του Αζερμπαϊτζάν και λειτούργησε έτσι ώστε να επισημοποιηθεί η de facto κατάσταση στα εδάφη, παράλληλα με την περαιτέρω δέσμευση των Αρμενίων για επιστροφή όλων των περιοχών που γειτνιάζουν με το Ναγκόρνο-Καραμπάχ –τα οποία αναγνωρίζονται διεθνώς ως έδαφος του Αζερμπαϊτζάν– σύμφωνα με ένα από κοινού συμφωνημένο χρονοδιάγραμμα²³⁸.

Η δήλωση περιλαμβάνει έναν αριθμό ρητρών οι οποίες καθόρισαν τις περαιτέρω δραστηριότητες των τριών εθνών που προέβλεπαν:

-την παραμονή και των δύο πλευρών στις θέσεις που είχαν ήδη υπό τον έλεγχό τους

-την παράδοση των παρακάτω περιοχών στον έλεγχο του Αζερμπαϊτζάν:

- 1) Agdam (BA Karabakh) μέχρι την 20 Νοε 20
- 2) Kelbecer (B Karabakh) μέχρι την 15 Νοε 20
- 3) Lachin (Δ Karabakh) μέχρι την 1 Δεκ 20

-την εγκατάσταση της ρωσικής ειρηνευτικής δύναμης (1.960 ανδρών, 90 εξοπλισμένων οχημάτων μεταφοράς και 380 τμήματα εξοπλισμού), η οποία θα λάμβανε χώρα ταυτόχρονα με την απόσυρση των αρμενικών δυνάμεων από τη διαφιλονικούμενη περιοχή

-την πενταετή παραμονή των ρωσικών ΕΔ στην περιοχή, με αυτόματες πενταετείς παρατάσεις, εκτός εάν κάποιος από τα μέρη αποφασίσει διαφορετικά

-τον έλεγχο από τις ρωσικές ΕΔ του άξονα μήκους 5 χλμ, επί του περάσματος Lachin που συνδέει το Ναγκόρνο-Καραμπάχ με την Αρμενία για τη συνεχή ροή ανθρώπων και αγαθών

-την ίδρυση του «Κέντρου Προστασίας της Ειρήνης», το οποίο έχει σκοπό να ελέγξει την εφαρμογή της ειρηνευτικής διαδικασίας

-την ανταλλαγή αιχμαλώτων πολέμου, ομήρων και τα σώματα των νεκρών στρατιωτών, την επιστροφή των εκπατρισθέντων και προσφύγων στις οικίες τους υπό τον έλεγχο του απεσταλμένου των ΗΕ

-την παράδοση του άξονα Meghri (N. Αρμενία) στο Αζερμπαϊτζάν, προκειμένου να υπάρξει οδική σύνδεση με την αυτόνομη δημοκρατία του Nakhijevan

-την παραχώρηση των προσβάσεων του Lachin στην Αρμενία προκειμένου η χώρα να συνδέεται με την περιοχή του Καραμπάχ.

²³⁸ Shir Ashur, 2021, σελ. 14.

9.2 Ανάλυση των Επιπτώσεων του Πόλεμου του Σεπτεμβρίου 2021

Οι χάρτες που δημοσιοποίησε, την 11 Νοε 20, το Ρωσικό Υπουργείο Άμυνας, σκιαγραφούν επακριβώς εκτός από τα πολλά εδάφη και τον διάδρομο που έχασε η Αρμενία – εκτός από μια στενή ζώνη πέριξ του αυτοκινητοδρόμου που όμως θα ελέγχεται από ρωσικές ειρηνευτικές δυνάμεις—, τα παρατηρητήρια τα οποία κατασκευάστηκαν και το στρατηγείο αυτών που βρίσκεται σήμερα στην πρωτεύουσα Stepanakert. Σημειώνουν επίσης τα χωριά της επαρχίας Stepanakert: Maraga, Aygestan, Seisulan, Karmiravan, Hakadzbur, Ontasen και Graberd που εκκενώθηκαν και παραδόθηκαν στο Αζερμπαϊτζάν, το διάδρομο σύνδεσης του με το Nakhijevan και τα νεοαποκτηθέντα σύνορα του με την Τουρκία.

9.2.1 Οι Τουρκικές Δυνάμεις

Σε δήλωση του ο Salih Yilmaz, ακαδημαϊκός στο Πανεπιστήμιο Yildirim Beyazit της Άγκυρας και επικεφαλής του Ινστιτούτου Ρωσικών Σπουδών, υπογραμμίζει πως υπάρχουν πάρα πολλές ασάφειες εντός της ειρηνευτικής συμφωνίας που μπορεί να προκύψουν ως πρόκληση αργότερα²³⁹, όπως το αν θα συνεχίσει ο Αρμενικός Στρατός να παραμένει στην περιοχή; Αν θα αφήσουν οι Αρμένιοι τα όπλα τους; Ποιος θα παρέχει την τοπική ασφάλεια και ποια θα είναι η αστυνομική δύναμη στην περιοχή; Θα έχει το Αζερμπαϊτζάν τον στρατό του στην περιοχή; Θα μπορέσουν επί του πρακτέου να αποτρέψουν τα τουρκικά στρατεύματα από το να έχουν περιπολίες στην περιοχή;

Η Μόσχα υποστηρίζει πως γεωγραφικά η παρουσία των Τούρκων θα περιορίζεται στα όρια της υποδομής του Κέντρου, εξαιρώντας βέβαια το ενδεχόμενο να παραχωρηθεί από τους Αζέρους προς την Τουρκία κάποια άλλη “διευκόλυνση” στην επικράτεια τους. Το μόνο σίγουρο είναι πως η Μόσχα και η Άγκυρα συμφώνησαν, επί του παρόντος, το ρωσο-τουρκικό κέντρο επίβλεψης της κατάπαυσης του πυρός να βρίσκεται σε εδάφη του Αζερμπαϊτζάν «έξω» από την περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και σε απόσταση από τη “γραμμή επαφής”. Στη δήλωση σημειώνεται πως δεν προβλέπεται η συμμετοχή ειρηνευτικών δυνάμεων άλλης χώρας²⁴⁰. Ωστόσο, η Ρωσία αντιλήφθηκε πως δεν θα ήταν “συνετό” από μέρους της να την αποκλείσει από τη διαδικασία, δεδομένου ότι η Άγκυρα θα μπορούσε εναλλακτικά να δράσει μόνη της και το Αζερμπαϊτζάν να έχει μετατραπεί σε “τουρκική επαρχία”. Η εξέλιξη αυτή θα επέφερε αλυσιδωτές εκρήξεις στο σύνολο των μεταξύ τους περιφερειακών διενέξεων (Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική) και ικανοποίηση στον διακαή “πόθο” των ΗΠΑ και της Γαλλίας να

²³⁹ «Ankara, Moscow can cooperate in Nagorno-Karabakh, despite challenges: Experts», *DailySabah*, 23 November 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/ankara-moscow-can-cooperate-in-nagorno-karabakh-despite-challenges-experts>.

²⁴⁰ Ο Εκπρόσωπος του Κρεμλίνου Dimitry Peskov ανέφερε ότι «με την εγκατάσταση τουρκικών ειρηνευτικών δυνάμεων στο Καραμπάχ δε συντάσσεται κανένα μέρος». Υπογράμμισε ότι «η κοινή δήλωση Ρωσίας, Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν δεν περιλαμβάνει αναφορά στην Τουρκία καθ’ οιαδήποτε έννοια».

δημιουργήσουν μια ατμόσφαιρα στην οποία Τουρκία και Ρωσία έρχονται αντιμέτωπες, εξέλιξη που προφανώς θα εξυπηρετούσε τα δικά τους γεωστρατηγικά και γεωοικονομικά συμφερόντων. Η εξέλιξη όμως αυτή αποφεύχθει με την ισορροπημένη στάση της Μόσχας, η οποία, ούτως ή άλλως έδρασε όπως έδρασε μόνη της... Οι λοιποί υπερσυστημικοί παράγοντες, απλώς παρατηρούν μετά προσοχής... ή και άνευ αυτής...²⁴¹.

9.2.2 Εδαφικές

Ο έλεγχος των εδαφών του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, αλλά και αυτών που το περιβάλλουν, διαφοροποιήθηκε σημαντικά ύστερα από τον αιματηρό πόλεμο του 2020. Η αναφερθείσα, στη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός, παραμονή των αντίπαλων στρατιωτικών δυνάμεων στις τρέχουσες θέσεις τους επέτρεψε στη πραγματικότητα στο Αζερμπαϊτζάν να διατηρήσει τα κέρδη του πολέμου (αυτά είναι οι περιοχές/ή τμήματα των περιοχών Hadrut, Zangilan, Fuzuli, Jrakan/Cabrayil, Talysh, Qubadli, Mardakert, Shusha). Επιπλέον, η συμφωνία απαίτησε από τις δυνάμεις της Αρμενίας να αποσυρθούν από τα πρόσθετα εδάφη γύρω από το Ναγκόρνο-Καραμπάχ (συγκεκριμένα τις περιοχές Kelbajar, Lachin και Agdam)²⁴².

Παρά το γεγονός ότι η δήλωση δεν αναφέρεται ρητά στα επίσημα όρια του Ναγκόρνο-Καραμπάχ οι απώλειες που αποτυπώνονται στο χάρτη για τους Αρμένιους είναι πολλές και υπολογίζονται στα τρία τέταρτα των συνολικών του εδαφών (μέσα και έξω από αυτό).

Σήμερα, με την εκχειρία να έχει παραβιαστεί αρκετές φορές, ήδη από το Δεκέμβριο του περασμένου έτους, και παρά την παρουσία των ρωσικών στρατευμάτων (που βρίσκονται στην περιοχή από τον Νοέμβριο του 2020) και την υποστήριξη των τουρκικών – μέσα από το κοινό κέντρο παρακολούθησης– οι συγκρούσεις κοντά στη διαφιλονικούμενη περιοχή συνεχίζονται με την Αρμενία, μέχρι και σήμερα, να έχει χάσει ακόμα δύο στρατιωτικές θέσεις²⁴³. Ο νέος αυτός κύκλος βίας και η συνέχιση των εδαφικών καταλήψεων από τις αζερικές στρατιωτικές δυνάμεις καταδεικνύουν πόσο εύθραυστη είναι η ισορροπία στην περιοχή. Δίχως την “ενεργή” υποστήριξη της Μόσχας το μέλλον του Καραμπάχ και ιδίως των εναπομεινάντων εδαφών και στρατιωτικών του θέσεων μοιάζει δυσοίωνα.

9.3.2 Έμφυχες Απώλειες

Οι τοπικές και περιφερειακές συνέπειες του δεύτερου αυτού πολέμου οδήγησαν επίσης και στο θάνατο περισσότερων από 6.000 μαχητών (περίπου 3,360 Αρμένιοι και 2,820 Αζέροι), 150 αμάχων, 541 Σύριων μαχητών ή μισθοφόρων²⁴⁴, όπως επίσης και στον εκτοπισμό δεκάδων

²⁴¹ I. Μάζης, 2020, σελ. 70.

²⁴² Cory Welt and Andrew S. Bowen, 2021, σελ. 15.

²⁴³ «Ναγκόρνο Καραμπάχ: Επτά Αζέροι στρατιώτες σκοτώθηκαν σε συγκρούσεις με την Αρμενία», Πρώτο Θέμα, 17 Δεκεμβρίου 2021 που είναι αναρτημένο στο <https://www.protothema.gr/-epta-azeri-stratiotes-skotothikan-se-sugrouseis>.

²⁴⁴ «Death toll of mercenaries in Azerbaijan is higher than that in Libya, while Syrian fighters given varying payments», SyriaHR, 3 December 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.syriaHR.com/Death-toll-of-mercenaries-in-Azerbaijan-is-higher-than-that-in-Libya>.

χιλιάδων ανθρώπων, αν και πολλοί από αυτούς επέστρεψαν²⁴⁵.

Δεν έχουν τέλος οι ανταλλαγές πυρών μεταξύ αζέρικων στρατευμάτων και Αρμένιων μαχητών. Ήδη από τον επόμενο κιάλας μήνα η συμφωνηθείσα κατάπαυση του πυρός παραβιάστηκε με τα Υπουργεία Άμυνας των αντιμαχόμενων πλευρών να ανακοινώνουν νέες απώλειες στρατιωτών, αγνοούμενων και αιχμαλώτων στη διάρκεια των συγκρούσεων²⁴⁶. Οι συγκρούσεις αυτές από τη δεκαετία του 90' μέχρι και σήμερα υπολογίζεται πως έχουν κοστίσει τη ζωή περισσότερων από 40.000 ανθρώπων. Προβλέπεται δε, μέσα στο 2022, το νούμερο αυτό να αυξηθεί παρά την συμφωνηθείσα εκεχειρία του απογεύματος της 16^{ης} Νοεμβρίου 2021²⁴⁷.

²⁴⁵ Cory Welt and Andrew S. Bowen, 2021, σελ. 1.

²⁴⁶ «Ναγκόρνο Καραμπάχ: Επτά Αζέροι στρατιώτες σκοτώθηκαν σε συγκρούσεις με την Αρμενία», Πρώτο Θέμα, 17 Δεκεμβρίου 2021 που είναι αναρτημένο στο <https://www.protothema.gr/-epta-azeroi-stratiotes-skotothikan-se-sugrouseis>.

²⁴⁷ «Η Αρμενία ανακοίνωσε συμφωνία για εκεχειρία με το Αζερμπαϊτζάν - Η μεσολάβηση της Μόσχας», Capital, 16 Νοεμβρίου 2021 που είναι αναρτημένο στο <https://www.capital.gr/ekexeiria-me-to-azermpa-itzan-i-mesolabisi-tis-mosxas>.

10. Συμπεράσματα

Διαπιστώθηκε ότι ο ρόλος της Τουρκίας στη σύγκρουση, τη δεκαετία του 90', ήταν μάλλον περιορισμένος, καθώς βρέθηκε να αναζητά τη θέση της στην περιοχή εντός της συνολικής αποσύνθεσης του διπολικού διεθνούς συστήματος και της ανάδυσης νέων κρατών από τη κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Μια ισχυρότερη εικόνα προβλήθηκε όταν την κυβέρνηση και στη συνέχεια την προεδρία της χώρας ανέλαβε ο Τ.Ερντογάν. Ο Τούρκος Πρόεδρος με σαφές όραμα την μελλοντική ανάπτυξη της Τουρκίας και την αποκατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αναθέρμανε τις σχέσεις του με το "αδελφό" κράτος αποσκοπώντας τόσο στα οικονομικά όσο και στα γεωστρατηγικά οφέλη της "σχέσης" αυτής. Στα πλαίσια αυτά συμπεριλαμβάνεται και η ανυποχώρητη θέση του δίπλα στο Μπακού και η ενεργή συμμετοχή του στο πόλεμο του Σεπτεμβρίου 2020.

Η αναπτυξιακή δυναμική της τουρκικής στρατιωτικής βιομηχανίας και η εμπειρία της στη σχεδίαση και επιτυχή διεξαγωγή πραγματικών επιχειρήσεων, τη τελευταία δεκαετία, συνέβαλλαν καθοριστικά στην αζερική νίκη και την συνακόλουθη ανάκτηση των επτά επαρχιών γύρω από το Ναγκόρνο-Καραμπάχ αλλά και μέρος αυτού. Η στρατιωτική αυτή επιτυχία επισφράγισε τους δεσμούς αδερφοσύνης μεταξύ των δύο κρατών (Διακήρυξη της Σούσα) και μετέβαλε τη στρατηγική ισορροπία στον Νότιο Καύκασο. Το τελευταίο συντάσσεται με το άνοιγμα, στις 30 Ιανουαρίου 2021, του κοινού ρωσοτουρκικού στρατιωτικού κέντρου, κοντά στο χωριό Giyameddinli στην περιοχή Aghdam του Αζερμπαϊτζάν, και υπογραμμίζει την πρώτη επίσημη τουρκική στρατιωτική παρουσία στον Καύκασο εδώ και περισσότερο από έναν αιώνα. Για την Άγκυρα η παρουσία αυτή φαίνεται να είναι το βήμα για να επιδείξει την ισχύ της στην περιοχή, να εξισορροπήσει τη ρωσική παρουσία-επιρροή και να καταστήσει εαυτόν παράγοντα που δεν μπορεί να αγνοηθεί. Τοιουτοτρόπως, αποκτά μόχλευση στη ρωσική αλλά και διεθνή πολιτική στη περιοχή, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τους αγωγούς, καθώς και την ενεργειακή ασφάλεια της ίδιας και της Δύσης.

Επίσης, με την παρουσία της στο αζερικό έδαφος η Τουρκία εγγυάται τη διασφάλιση της αποτελεσματικής εξέλιξης της ειρηνευτικής διαδικασίας και την αποτροπή οποιασδήποτε αρνητικότητας κατά του Αζερμπαϊτζάν. Στα "μάτια του" χρησιμεύει τώρα ως έλεγχος στις ρωσικές ειρηνευτικές επιχειρήσεις. Η Τουρκία έτσι, σε αντίθεση με τη Ρωσία, απέδειξε και συνεχίζει να αποδεικνύει ότι ξέρει να υπερασπίζεται τους συμμάχους της ενθαρρύνοντας έτσι όσους διατηρεί και όσους επιθυμεί να εντάξει στην ατζέντα της.

Επιπλέον, η διάνοιξη διαδρόμου, ο οποίος θα συνδέει το Ναχιτσεβάν οδικώς με το Αζερμπαϊτζάν φαίνεται να αλλάζει το υφιστάμενο γεωπολιτικό status της περιοχής υπέρ της Τουρκίας. Η τελευταία θα συνορεύει με το Ναχιτσεβάν και επομένως θα διατηρεί επίγεια επικοινωνία με το Μπακού, αποκαθιστώντας έτσι για πρώτη φορά «τους δεσμούς της με τον τουρκικό κόσμο». Σύμφωνα δε και με τον τίτλο της γνωστής τουρκικής φιλοκυβερνητικής εφημερίδας Miliyet είναι σαν να «Αγκαλιάζεται ο τουρκικός κόσμος». Γεωστρατηγικά, η οδική διασύνδεση συνεπάγεται την αύξηση της παρουσίας της δυτικά της Κασπίας Θάλασσας, άμεσα εμπορικά κέρδη/οικονομικά οφέλη και διατήρηση/ή και επέκταση της στρατιωτικής της

υπεροχής. Επί του τελευταίου έχει τοποθετηθεί και ο Δρ. Εράι Γκούσλουερ του πανεπιστημίου Altinbaş τονίζοντας πως είναι επίσης σημαντικό να εξαλειφθεί η αυτονομία του Ναχιτσεβάν και να ενταχθεί στο Αζερμπαϊτζάν, δίνοντας τη δυνατότητα σε εμάς (Τουρκία) να αποκαταστήσουμε τους δεσμούς με τον τουρκικό κόσμο²⁴⁸. Καθώς φαίνεται από τα ανωτέρω, αναμένονται και άλλες αλλαγές των υφιστάμενων συνόρων και καθεστώτων της περιοχής και ιδιαίτερα του Ναχιτσεβάν. Σημαντική αλλαγή φαίνεται πως θα είναι και η ενδεχόμενη, κατά τον Τούρκο Πρόεδρο, επέκταση της Τουρκίας σε αζερικό έδαφος, υπό τη μορφή στρατιωτικής βάσεως, γεγονός που θα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για τη Ρωσία όσο και για το NATO.

Ακόμα, φαίνεται πως η τουρκο-αζερική στρατιωτική συνεργασία μετατράπηκε σε στρατιωτική συμμαχία η οποία φέρνει την Τουρκία στο επίκεντρο των καυκάσιων εξελίξεων. Η Τουρκία επιθυμεί να γίνει μια “μεγάλη δύναμη” που μπορεί να ανταγωνιστεί τη Ρωσία εκτός της Μέσης Ανατολής-Βόρειας Αφρικής και στο Νότιο Καύκασο, ευκαιρία που της έδωσε απλόχερα το Αζερμπαϊτζάν μέσω του τελευταίου πολέμου. Η στοχευμένη πολιτική της, ωστόσο, εξυπηρετήθηκε επίσης από τη συνεχιζόμενη πανδημία του Covid-19, την επακόλουθη οικονομική ύφεση και τις διασκορπισμένες ή/και ανενεργές συστημικές ηγεσίες (λόγω εσωτερικών υποθέσεων). Η Τουρκία για να εξυπηρετήσει τα εθνικά της συμφερόντων και να οδηγηθεί τελικώς στο “μεγάλο” όραμά της, να καταστεί κέντρο των παγκόσμιων εξελίξεων, εφαρμόζει μια επιθετική και επεκτατική πολιτική που ανατρέπει τις ισορροπίες και διαμορφώνει νέες συμμαχίες.

Από την άλλη, η κατάπαυση του πυρός που επιβλήθηκε το 1994 δεν σήμανε την έλευση της πολυπόθητης ειρήνευσης στην περιοχή του Νότιου Καυκάσου. Τα κατά καιρούς μεθοριακά επεισόδια που λάμβαναν χώρα, τα γεγονότα του 2016 και ο εκραγείς πόλεμος του 2020 καταμαρτυρούν την μεγάλη αποτυχία της «Ομάδας Μινσκ», στην οριστική επίλυση του χρονίζοντος αυτού ζητήματος.

Για το Αζερμπαϊτζάν τα αυξημένα έσοδα από την εξαγωγή υδρογονανθράκων και τις επενδύσεις επί αυτών, η πυρετώδης συσσώρευση αμυντικού εξοπλισμού, ο εξυγchronισμός του ήδη υπάρχοντος, οι μεταρρυθμίσεις στις δομές του στρατού, η ενεργή αλληλεπίδραση με τουρκικά στρατιωτικά στελέχη, η ανυποχώρητη στάση του στις διαπραγματεύσεις για απόσυρση των αρμενικών δυνάμεων από όλες τις κατεχόμενες περιοχές, οι επιθετικές δηλώσεις της ηγεσίας της χώρας και η ραγδαία στρατιωτικοποίηση της εξωτερικής του πολιτικής καταδεικνυαν την ανάγκη ανατροπής του υφιστάμενου καθεστώ και την αποφασιστική διεκδίκηση των κατεχόμενων εδαφών του. Το αυτό και έπραξε και ανέκτησε τα κατεχόμενα από καιρό “εδάφη του”. Σε αυτό αναμφίβολα συνέβαλε και η σθεναρή δημόσια διπλωματική υποστήριξη της Άγκυρας, που ενέτεινε τα милитарιστικά συναισθήματα της αζερικής ηγεσίας, και η παροχή επιχειρησιακής τεχνογνωσίας, στρατιωτικού εξοπλισμού και στρατηγικής καθοδήγησης επί των συγκρούσεων.

Από την έκβαση των μαχών του 2020 φάνηκε πως οι ΕΔ του Αζερμπαϊτζάν έχουν καταστεί εκτός από ένα στρατό «με ακριβά παιχνίδια»,

²⁴⁸ «Ναγκόρνο Καραμπάχ : Τα επεκτατικά σχέδια της Τουρκίας μετά τη συμφωνία ειρήνευσης» ΤοΒΗΜΑ, 14 Δεκεμβρίου 2020 που είναι αναρτημένο στο <https://www.tovima.gr/nagorno-karampax-ta-epektatika-sxedia-tis-tourkias-meta-ti-symfonia-eirineysis>.

και μια δύναμη με αποτελεσματική διοίκηση και έναν στρατηγικό σύμμαχο. Για το Μπακού η στρατιωτική επιλογή δεν περιορίστηκε στα λόγια, όσα προμήνυε τα έπραξε και σήμερα δίνει την εικόνα ενός κράτους που ορίζει τη στρατιωτική δράση ως ένα αποτελεσματικό και ασφαλή δρόμο για την επιτυχία και τη διασφάλιση της εθνικής του ασφάλειας και συμφερόντων. Το Μπακού αντανακλά αυτή την εικόνα, διότι τα εδαφικά κέρδη για αυτό είναι μεγάλα, ενώ ακόμα μεγαλύτερη είναι η αίγλη της νίκης επί των Αρμενίων, που αναβάθμισε το γεωπολιτικό και γεωοικονομικό ρόλο της χώρας και εκτίναξε στο εσωτερικό της τη δημοτικότητα της ηγεσίας. Ας μην ξεχνάμε, πως ο στρατηγικός της εταίρος, η Τουρκία, διατηρεί την ίδια στάση και πολιτική από τη Λιβύη-Συρία μέχρι και τον Νότιο Καύκασο. Σήμερα, οι τάσεις των “ομογενών” κρατών περιλαμβάνουν στρατηγική ενεργειακή και αμυντική συνεργασία, καθώς και διπλωματικές σχέσεις στο ανώτατο επίπεδο.

Φαίνεται πως για πολλούς το κόστος το οποίο πλήρωσε η Αρμενία ήταν υψηλό, ωστόσο ισοδυναμεί με τον τυχοδιωκτισμό και το μέγεθος των λαθών της. Η τελευταία εκτίμηση σχετίζεται με τις φιλονατοϊκές/δυτικές επιλογές του κ. Πασινιάν και με την υπερεκτίμηση των στρατιωτικών δυνατοτήτων της χώρας. Και πάλι στο σημείο αυτό γεννάται το ερώτημα του αν η Αρμενία αυτοβούλως έπραξε όσο έπραξε ή εξαπατήθηκε/καθοδηγήθηκε από τη Ρωσία. Η αρμενική κοινωνία αναζητά, σήμερα, τους υπεύθυνους των πολιτικών λαθών, των κακών στρατιωτικών υπολογισμών στο πεδίο της μάχης και των λανθασμένων επιλογών στην προμήθεια ρωσικού οπλισμού. Κατ’ εμέ, το λάθος, που κόστισε στους Αρμένιους εδάφη, ζωές και των εκτοπισμό ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού του Καραμπάχ, ήταν η εξαρχής λανθασμένη στρατηγική επιλογή. Αναφέρομαι στο Ν.Πασινιάν που ήχθη ως “πρόβατον επί σφαγής” στα γεωπολιτικά παιχνίδια” της Μόσχας. Μόνον η ρωσική ενεργειακή πολιτική μπορεί να εξηγήσει τους λόγους που η «παγωμένη σύγκρουση» του Ναγκόρνο-Καραμπάχ εξελίχθηκε σταδιακά σε έναν πόλεμο μεγάλης κλίμακας, στον οποίο η Αρμενία δεν διέθετε τα μέσα (οικονομικά, αμυντικά) αλλά ούτε και τους στρατηγικούς συμμάχους που θα διαβεβαίωναν την υποστήριξή τους προς αυτή, αλλά εντούτοις “το πυρ” δόθηκε από αυτή. Η τόση ψυχραιμία και αδράνεια της Ρωσίας καταδεικνύει ότι ήτο αυτή πίσω από αυτήν την ενέργεια, άφησε την Τουρκία να “τραβήξει” τα δυτικά βλέμματα με τον προβλέψιμο αλλά και επικίνδυνο τακτικισμό της επί της συρράξεως και η ίδια σιωπηρά καλούσε σε αποκλιμάκωση της κατάστασης, ενώ έπραττε ακριβώς το αντίθετο. Ακόμα, οργάνωσε τόσο καλά την όλη εξέλιξη των γεγονότων στο μεσοδιάστημα της επίθεσης στο Τονουζ, μέχρι και πριν το ξέσπασμα του πολέμου, που η επέμβαση των δυτικών δυνάμεων στην απομακρυσμένη αυτή περιοχή έμοιαζε δύσκολη, η τουρκική πολιτική ήταν ήδη επισφαλής και η μόνη δυνατή και ασφαλής επιλογή ήταν η ίδια. Και όλα αυτά για να κατορθώσει, μελλοντικά, να φθείρει το ενεργειακό παιχνίδι της Δύσης με τα τουρκογενή κράτη, που σταδιακά την άφηναν απ’ έξω, και να μπορεί να ζητήσει ανταλλάγματα ελέγχοντας τα περιφερειακά τεκταινόμενα.

Στο πόλεμο νικητής μοιάζει να είναι το Αζερμπαιτζάν, διότι επανέκτησε τα εδάφη που είχε απωλέσει και μαζί με αυτά διατηρεί και όσα κατέκτησε. Από την άλλη πλευρά, η Αρμενία ηττημένη πασχίζει να ισορροπήσει μεταξύ των εσωτερικών ασταθειών και των εδαφικών απωλειών που προκλήθηκαν από τον πόλεμο. Ωστόσο, η κατάσταση είναι αρκετά πιο σύνθετη και για τις δύο χώρες. Η Αρμενία διατηρώντας στο έδαφος της ανεπτυγμένες δυνάμεις

Ρώσων Κυανοκράνων καθίσταται λιγότερο ευάλωτη σε μελλοντικές επιθέσεις μεγάλης κλίμακας. Όμως, στα εναπομείναντα εδάφη του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, στα οποία διατηρεί τον έλεγχο, δραστηριοποιείται ο εθνικός στρατός ο οποίος δεν είναι ιδιαίτερα αφοσιωμένος στην πολιτική εξουσία, φιλοξενεί διαφορετικές ομάδες στις τάξεις του και αποτελεί παράγοντα κινδύνου λόγω της συνέχισης των τρομοκρατικών δραστηριοτήτων στην περιοχή. Αποτέλεσμα αυτού, η δραματική αύξηση της εξάρτησης της Αρμενίας από τη Ρωσία αφού τα εδάφη που διατηρεί, μετά και την συμφωνία κατάπαυσης του πυρός, είναι εντελώς ανυπεράσπιστα χωρίς τη ρωσική στρατιωτική παρουσία και έλεγχο. Στο προσεχές μέλλον αναμένονται σημαντικές παραχωρήσεις στην εγχώρια και εξωτερική πολιτική της έναντι ενδεχόμενων πιο ισχυρών ρωσικών πιέσεων.

Με τον πόλεμο αυτό η Μόσχα έκανε πάν το δυνατόν για να επανακάμψει στρατιωτικά στη περιοχή, και τελικώς το κατάφερε. Με τη στρατιωτική της παρουσία σε ένα έδαφος που είναι διεθνώς αναγνωρισμένο ως αζερικό "πατάει" πολύ πιο γερά στη χώρα αυτή, δεδομένου δε και του ελέγχου του συνδεδημένου δρόμου πρόσβασης του Αζερμπαϊτζάν στο Ναχτσιβάν από ρωσικό προσωπικό ασφαλείας. Βραχυπρόθεσμα, αυτό θα οδηγήσει σε έναν μήνα του μέλιτος μεταξύ Αζερμπαϊτζάν και Ρωσίας, μακροπρόθεσμα όμως θα αποτελέσει μια πηγή αστάθειας και αντιπαραθέσεων στις μεταξύ τους σχέσεις. Το Αζερμπαϊτζάν εντάσσεται πλέον στην ομάδα των δύο επαρχιών της Γεωργίας (Αμπχαζίας και Νότιας Οσετίας), οι οποίες επιτρέπουν στη Ρωσία να ανεβάζει ή να κατεβάζει τη "θερμοκρασία της ασφάλειάς τους" προκειμένου να επηρεάζει τις εξελίξεις στη Γεωργία.

Οι "πραγματικοί νικητές" της σύγκρουσης είναι η Ρωσία και η Τουρκία, δύο χώρες που στρατιωτικοποιούν την εφαρμοζόμενη εξωτερική πολιτική στην ευρύτερη γειτονιά της ΕΕ. Η εξελισσόμενη δυναμική στις σχέσεις τους, η οποία περιλαμβάνει στοιχεία άμιλλας και συνεργασίας, αποτελεί κακό οίωνό για την εξωτερική πολιτική της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, διότι οι βασικοί παίκτες στην περιοχή δεν είναι χώρες της Δύσης. Ορθότερο θα ήταν τόσο η ΕΕ όσο και το ΝΑΤΟ μέσω κυρίως της Γαλλίας και των ΗΠΑ –συμπροεδρεύουσες χώρες της Ομάδας Μινσκ- να κινήσουν την συνεργασία στο στρατιωτικό τομέα, στην αντικατασκοπεία και την ασφάλεια με διάφορες χώρες στα ανατολικά και τα νότιά τους και να πάψουν να στηρίζονται αποκλειστικά στα διπλωματικά και οικονομικά μέσα για την άσκηση της επιρροής τους, αφού πρώτα επαναξιολογήσουν τις κινήσεις του συνόλου των δρώντων στην περιοχή.

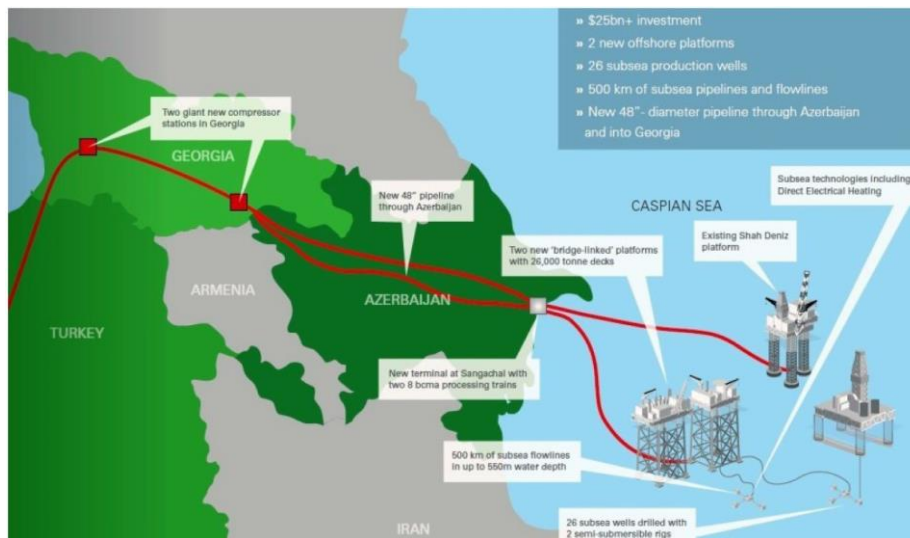
Σήμερα, η συνεχιζόμενη παραβίαση και της τελευταίας εκεχειρίας καταδεικνύει για ακόμα μία φορά πόσο εύθραυστη είναι η ισορροπία στην περιοχή του Νοτίου Καυκάσου και πως η Ρωσία και η Τουρκία διαμορφώνουν την περιφερειακή πολιτική καθόσον τους "βολεύει" είτε αυτή είναι Συρία-Λιβύη είτε ακόμα και Νότιος Καύκασος.

Χάρτες

Χάρτης 1: Πετρελαιαγωγοί αζερικού πετρελαίου από Μπακού προς τη Δύση

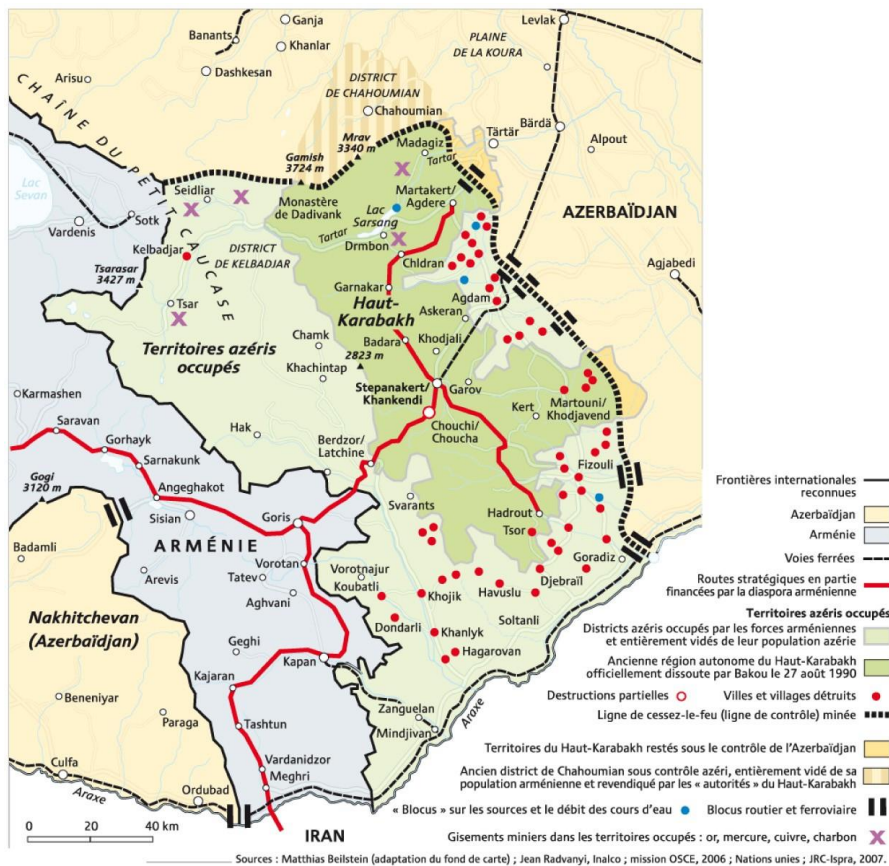
Χάρτης 2: Το κοίτασμα Shah Deniz II και η διέλευση του αγωγού μέσω Γεωργίας και Τουρκίας

Χάρτης 3: Ο αγωγός TANAP

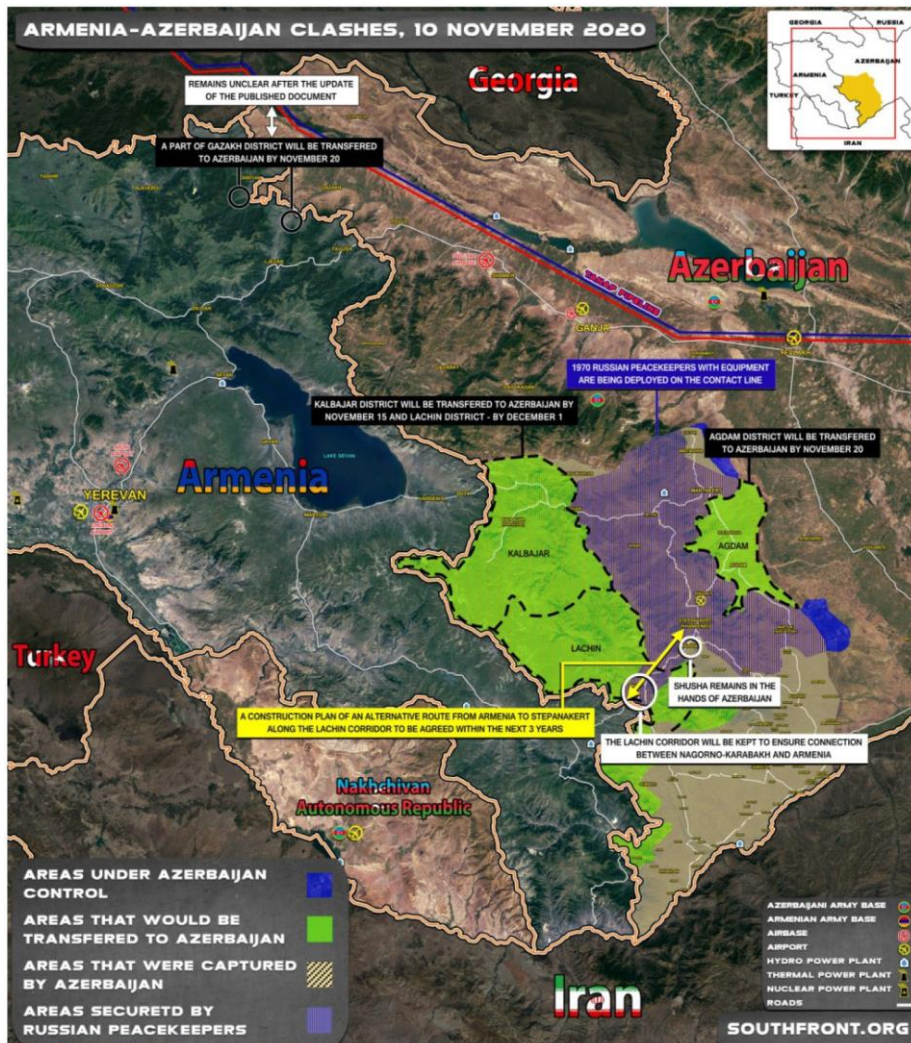
Χάρτης 4: Αυτοανακηρυχθείσα Δημοκρατία του Αρτσάχ (1991)

Χάρτης 5: Αμφισβητούμενα εδάφη του Ναγκόρνο Καραμπάχ που δείχνουν το ΝΚΑΟ της σοβιετικής εποχής, το σύγχρονο ΝΚΡ, τη «γραμμή ελέγχου» με το Αζερμπαϊτζάν και τις τοποθεσίες μεγάλων μαχών στις 27-30 Σεπτεμβρίου 2020.

Χάρτης 6: Η κατάσταση μετά την 10η Νοεμβρίου από τον Πόλεμο του Σεπτεμβρίου του 2020 στο Nagorno-Karabakh

Χάρτης 7: Χάρτης συνόρων μετά την Συμφωνία Κατάπαυσης του Πυρός

Armenia-Azerbaijan peace deal

- Armenian forces to withdraw by 15 Nov
- Armenian forces to withdraw by 20 Nov
- Armenian forces to withdraw by 1 Dec
- Areas regained by Azerbaijan in the war
- Area of deployment for Russian peacekeepers

Source: BBC Research, 10 November 2020.

Βιβλιογραφία

Βιβλία

- Ξενόγλωσσα

Ashur Shir, «Nagorno-Karabakh Conflict: A Geopolitical Analysis», Diss. Universidad Carlos III de Madrid, May 2021.

Barkey J. Henri and Fuller E. Graham, «Turkey's Kurdish Question», Carnegie Corporation of New York, 1998 .

Bayarsaikhan Dashdondog, «The Mongols and the Armenians (1220-1335)», Brill's Inner Asian Library, 2011.

Gerber Leah, «Minorities in Azerbaijan, The Sociolinguistic Situation of Lezgis», 2007.

Gurbanov Ilgar, «Azerbaijan's Trilateral and Bilateral Military Cooperation with Turkey And Georgia: Important for Azerbaijan's Security Calculations», Panorama, 2017-2018

Hale William, «Turkish Foreign Policy since 1774», Third Edition, New York, 2013.

Ismailzade D., «Russkoe krestianstvo v Zakavkazie», Moscow, 1982.

Kambin Parviz, «A History of the Iranian Plateau: Rise and Fall of an Empire», Universe, 2011.

Kasim K., «The Caucasus after the Cold War», Usak, Άγκυρα, 2009.

Laurent J., «L'Arménie entre Byzance et l'Islam», Παρίσι 1919.

Rabasa Angel & Larrabee F. Stephen, «The Rise of Political Islam in Turkey», Rand Corporation, 2008.

Щепотьев Александр, «О спорных Кавказских территориях, на которые имеют права самоопределившиеся азербайджанские тюрки», Баку "Gənclik", 2016.

«Azerbaijan-The status of Armenians, Russians, Jews and other minorities», Ins Resource Information Center, Washington, 1993.

- Ελληνόγλωσσα

Ανδριανόπουλος Ανδρέας, «Αζερμπαϊτζάν/ Κυρίαρχος στο Σταυροδρόμι της Ευρασίας», Επίκεντρο, 2016.

Ιωάννης Θ. Μάζη, «Το Ρωσικό "Σαχ-Ματ" στον Καύκασο/ Ο Πόλεμος στο Αρτσάχ 2020», Λειμών, Αθήνα 2020.

Καραγιάννης Μάνος, «Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στο Καύκασο: Εσωτερικές και Διεθνείς Παράμετροι, Προκλήσεις και Προοπτικές», Έκδοση Β, Παπαζήση, 2015.

Μούδουρος Νίκος και Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, «Η Νέα Τουρκική Ηγεμονία», Παπαζήση, 2014.

Υφαντής Κώστας, «Από τον Κεμάλ στον Ερντογάν», Παραπολιτικά Α.Ε, 2016.

Άρθρα

- Ξενόγλωσσα

Abbasov Shahin, «Azerbaijan-Turkey Military Pact Signals Impatience with Minsk Talks – Analysts», Eurasianet, 18 January 2011 (διαθέσιμο ως <http://www.eurasianet.org/node/62732>).

Abbasov Shahin, «Azerbaijan: Baku Aims to Become Regional Arms Dealer», 29 March 2011 (διαθέσιμο ως <http://www.eurasianet.org/node>).

Agayev Zulfugar and Khojoyan Sara, «Azerbaijan Risks New Armenia Conflict as Chopper Downed», Ιστοσελίδα Bloomberg, 12 November 2014 (διαθέσιμο ως <https://www.bloomberg.com/azerbaijan-says-armenian-helicopter-shot-down-in-conflict-zone>).

Ahmed Omar, «Nagorno-Karabakh : les liens troubles entre l’Azerbaïdjan, la Turquie et Israël /“La proximité du gouvernement de l’Azerbaïdjan avec Israël explique l’alliance entre l’Iran et l’Arménie», Middle East Monitor, 8 Octobre 2020 (διαθέσιμο ως <https://bit.ly/2VaYwGd>).

Averyanov Yu., «Ethno-demographic processes in Nagorno-Karabakh: history and contemporary situation. Nakhichevan-on-the Don», Volume 1, January 2014.

Ayça Ergun and Valiyev Anar, «An Account on Karabakh War: Why Now and Then What?», Panorama, E-publication November 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.researchgate.net/Account-on-Karabakh-War-Why-Now-and-Then-What.pdf>).

Веселов Андрей, Кто из турецких генералов руководил атакой на Карабах, ГАЗЕТА ВЗГЛЯД, 12 Νοεμβρίου 2020 (διαθέσιμο ως <https://vz.ru/world/2020/11/12/1069822.html%20in%20https://bit.ly/2IP8URs>).

Bhutia Sam, «Armenia-Azerbaijan: Who’s the big defense spender?», 28 October 2019 (διαθέσιμο ως <https://eurasianet.org/armenia-azerbaijan-whos-the-big-defense-spender>).

Clark Mason και Yazici Ezgi, «Erdogan Seeks to Upend Kremlin-Backed Status Quo in Nagorno-Karabakh», Institute for the Study of War, p. 1-3, 12-October-2020 (διαθέσιμο ως https://www.jstor.org/stable/resrep26446?seq=1#metadata_info_tab_contents).

Cornell E. Svante, «The international politics of the Armenian-Azerbaijani conflict: the original "frozen conflict" and european security», Springer, 2017.

Ergun Ayça and Valiyev Anar, «An Account on Karabakh War: Why Now and Then What? », Panorama, 10 Σεπτεμβρίου 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.researchgate.net/profile/Panorama-Dergisi-2/An-Account-on-Karabakh-War-Why-Now-and-Then>).

Esen Berk & Gümüşçü Sebnem , «Rising competitive authoritarianism in Turkey», Third World Quarterly, Volume 37, Issue 9, 19 February 2016, p.1581–1606.

Filiu Jean-Pierre, «Les filières turques de marchandises syriens en Azerbaïdjan», Le Monde, 18 Octobre 2020 (διαθέσιμο ως <https://bit.ly/2Vc0OVH>).

Frantzman J. Seth, «Israeli drones in Azerbaijan raise questions on use in the battlefield», 1 October 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.jpost.com/israeli-drones-in-azerbaijan>).

Fuller E. Graham, «Is Turkey out of control?», Responsible Statecraft, 4 December 2020 (διαθέσιμο ως <https://responsiblestatecraft.org/2020/12/04/is-turkey-out-of-control/>).

Gafarli Orhan, «The Karabakh Ceasefire and Regional Economic Projects», CACIANALYS 28 January 2021 (διαθέσιμο στο <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13659-the-karabakh-ceasefire-and-regional-economic-projects.html>).

Gallard Par Joseph et Nguyen Julien, « Il est temps que la France appelle à de véritables sanctions contre le jeu d'Erdogan », Marianne, 06 November 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.marianne.net/agora/tribunes-libres>).

Gozalova Nigar, «The Karabakh Issue in relation with Armenia And Azerbaijan 1918-1920. /The Centennial of the Independence of the Three South Caucasus States: Historical Background, Contemporary Developments and Prospects of Peace and Prosperity», AVİM, Ankara, October 2019 (διαθέσιμο ως <https://avim.org.tr/images/uploads/Rapor/toplanti-24.pdf#page=38>).

Hauer Neil, «Armenia Is Still Grieving/Losing a war has reopened old wounds in a battered nation», Foreignpolicy, 24 April 2021 (διαθέσιμο ως <https://foreignpolicy.com/2021/04/24/armenia-azerbaijan-war-nagorno-karabakh-aftermath/>).

Hill Fiona, Kirişci Kemal & Moffatt Andrew, «Armenia and Turkey: From Normalization to Reconciliation», Turkish Policy Quarterly, Volume: 13 Issue: 4, Winter 2015 (διαθέσιμο ως http://turkishpolicy.com/pdf/Armenia-and-Turkey-From-Normalization-to-Reconciliation-Winter-2015_82b3.pdf).

Ibrahimov Rovshan, «Turkish-Azerbaijani Relations and Turkey's Policy in the Central Caucasus», Central Asia and the Caucasus Press AB, Sweden 2011 (διαθέσιμο ως https://www.ca-c.org/c-g-online/2011/journal_eng/c-g-3-4/02.shtml).

Idan Avinoam, «Russia and Turkey: Behind the Armenia-Azerbaijan Clashes?», CACI Analytical, 31 August 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.cacianalyst.org/behind-armenia-azerbaijan-clashes?>).

Ismailzade Fariz, «Turkey-Azerbaijan: the honeymoon is over», Turkish Policy Quarterly, Volume 4, Issue 4, 2005, p. 67-80.

Ismayilov Emil, «Oil transportation through Baku-Novorossiysk pipeline being resumed», APA News Agency, 16 July 2020 (διαθέσιμο ως <https://Oil-transportation-through-BakuNovorossiysk-pipeline-being-resumed-325909>).

Jafarova Esmira, «Azerbaijani Gas in Turkish Market, Perspectives for Partnership», Euractiv, 24 August 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.euractiv.com/section/energy/opinion/azerbaijani-gas-in-turkish-market-perspectives-for-partnership>).

Johansson Patrik, «Putting peace to the vote: Displaced persons and a future referendum on Nagorno-Karabakh», Refugee Survey Quarterly, Volume 28, Issue 1, 25 June 2009, p.122-139.

Kardas Saban, «Turkish–Azerbaijani Energy Cooperation and Nabucco: Testing the Limits of the New Turkish Foreign Policy Rhetoric», Turkish studies Volume 12, Issue 1, 25 May 2011, p.55-77 (διαθέσιμο ως https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683849.2011.563503?casa_token=mxDMcXIRZKIAAAA:VZMDwpWnQNODDM_deV8z5zoq9oO8zOE1Rz47IAcLeEAT-3nLtI3f9BsBM3iAqFOP1YQQ4hZ9x8z9rQ).

Kharatyan Hranush, «Religion and the Secular State in Armenia», International Center for Law and Religion Studies, 2010, p. 79-84 (διαθέσιμο ως <https://original.religlaw.org/content/blurb/files/Armenia.pdf>).

Kolosov A. Vladimir and Zotova V. Maria, «Multiple borders of Nagorno-Karabakh», Geography, Environment, Sustainability, Volume 13, Issue 1, 2020, p.84-91.

Lukyanov Fedor, «Στο άμεσο μέλλον, η τουρκο-αρμενική διαδικασία δεν θα προχωρήσει», 28 Σεπτεμβρίου 2011 (διαθέσιμο ως <https://www.panarmenian.net/rus/news>).

Mamedov Aliaga, «Όψεις της σύγχρονης εθνικής κατάστασης στο Αζερμπαϊτζάν», Caucasus and Central Asian Journal 1, 2000, p. 29-36 (διαθέσιμο ως <https://www.ca-c.org/journal/eng-01-2000/05>).

Masumova Nigyar and Somuncuoglu Anar, «The Perspectives of the Energy Complex of Azerbaijan» (διαθέσιμο ως <https://risa.ru/energy/Masumova-Somuncuoglu.pdf>).

Melander Erik, «The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable?», Journal of Cold War Studies, Volume 3, Issue 2, 2001.

Mikhelidze Nona, «The Turkish-Armenian Rapprochement at the Deadlock», Istituto affari internazionali, 2010, p. 1-9 (διαθέσιμο ως <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/turkish-armenian-rapprochement-deadlock>).

Modebadze Valeri, «The escalation of conflict between Armenians and Azerbaijanis and the problems of peaceful resolution of the Nagorno-Karabakh war», Journal of Liberty and International Affairs, Volume 6, Issue 3, 8 January 2021, p.102-110.

Moreno Alberto Priego, «The Creation of the Azerbaijani Identity and its Influence on Foreign Policy», UNISCI/Complutense University of Madrid, May 2005 (διαθέσιμο ως <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag/Alberto8.pdf>).

Muradova Mina, «Azerbaijan Boosts Defence Production», Issue of the CACI Analyst, 19 January 2011 (διαθέσιμο ως <https://www.cacianalyst.org>).

Ohanyan Anna, «On money and memory: Political economy of cross-border

engagement on the politically divided Armenia-Turkey frontier: Analysis», Conflict, Security & Development, Volume 7, Issue 4, 19 November 2007, p. 579-604.

Özkan Behlül, «Who Gains from the “No War No Peace” Situation? A Critical Analysis of the Nagorno-Karabakh Conflict», Geopolitics, Volume 13, Issue 3, 2008.

Panossian Razmik, The Armenians: From Kings And Priests to Merchants And Commissars, Columbia University Press, 2006.

Philips L. David, «Diplomatic History: The 2009 Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey», Institute for the Study of Human Rights Columbia University, New York, 2012, p. 1-139 (διαθέσιμο ως <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8Z89MH2>).

Rahimov Rahim, «The Cyprus Dimension to the Azerbaijani-Turkish Alliance, Eurasia Daily Monitor», Volume 18, Issue 132, 15 August 2021.

Rasizade Alec, «Azerbaijan's prospects in Nagorno-Karabakh», Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Volume 13, Issue 2, 20 January 2011, p. 215-231.

Şafak Erdal, «ABD'de kaç Türk var?», Sabah, 8 Mayıs 2009 (διαθέσιμο ως <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/arsiv?getall=true>).

Sanamyan Emil, «Armenian-Azerbaijani Attrition War Escalates», Armenianweekly, 14 January 2016 (διαθέσιμο ως <https://armenianweekly.com/2016/01/14/attrition-war-escalates>).

Shiriyev Zaur, «The Four-Day War “Changing Paradigms in the Nagorno-Karabakh Conflict», Turkish Policy Quarterly, Volume 15, Issue 4, Winter 2017, p. 52-58.

Shiriyev Zaur, «Azerbaijan Building up Forces in Nakhchivan», Eurasianet, 10 August 2017 (διαθέσιμο ως <https://eurasianet.org/azerbaijan-building-up-forces-in-nakhchivan>).

Shiriyev Zaur, «Azerbaijan: Higher Oil Prices Mean Increased Military Spending», 5 January 2018 (διαθέσιμο ως <https://eurasianet.org/azerbaijan-higher-oil-prices-mean-increased-military-spending>).

Socor Vladimir, «SCP, TANAP, TAP: Segments of the Southern Gas Corridor to Europe», Eurasia Daily Monitor, Volume: 11 Issue: 8, Ιανουάριος 2014 (διαθέσιμο ως <https://jamestown.org/the-southern-gas-corridor-to-europe>).

Svante E. Cornell, «The Nagorno-Karabakh Conflict», Department of East European Studies, Uppsala University, 1999.

Suny Ronald Grigor, «Armenian genocide», Encyclopedia Britannica [online], 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.britannica.com/event/Armenian-Genocide>).

Ter-Matevosyan Vahram, «Αδιέξοδο στην ιστορία και τη γεωπολιτική: Επανεξέταση των σχέσεων Αρμενίας -Τουρκίας», Digest of Middle East Studies, Volume: 30, Issue: 3, Summer 2021, p. 155-169.

Valiyev Anar and Mamishova Narmina, «Azerbaijan's Foreign Policy towards Russia since Independence: Compromise Achieved», Southeast European and Black Sea Studies, Volume 19, Issue 2, 21 Feb 2019, p. 269–291.

Vartanyan Olesya, «Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds», Europe & Central Asia CrisisGroup, Report No 244, 1 June 2017.

Verhás Evelin, « Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης: Ένας μακροχρόνιος αγώνας για δικαιώματα και αναγνώριση», MRGE, Σεπτέμβριος 2019 (διαθέσιμο ως <https://minorityrights.org/wp-content/2019/10/MRG.pdf>).

Verheyde Gros Nicolas, «Des combattants djihadistes syriens déployés par la Turquie au Haut Karabagh, dénonce E. Macron», Bruxelles2, Dans la fin de sa conférence de presse au Conseil européen, 2 Octobre 2020 (διαθέσιμο ως <http://www.bruxelles2.eu/2020/10/des-combattants-djihadistes-syriens-deployes-par-la-turquie-au-haut-karabagh-denonce-e-macron>).

Welt Cory and Bowen S. Andrew, «Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict», Library Of Congress Washington DC, 7 January 2021.

Yunusov A., «Εθνοτική σύνθεση του Αζερμπαϊτζάν (απογραφή 1999)», του Ινστιτούτου Εθνολογίας και Ανθρωπολογίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών, 2004-5, Αρ.183 – 184.

Черненко Елена, «Принуждение к конфликту», Ρωσική Εφημερίδα Kommersant, 17 Οκτωβρίου 2020 (διαθέσιμο ως <https://nv.am/prinuzhdenie-k-konfliktu>).

- Ελληνόγλωσσα

Δρούγος Ε. Αθανάσιος, «Anatolian Eagle 2021: Προβληματίζει η παρουσία Τούρκων στα Rafale του Κατάρ», Ελεύθερος Τύπος, 24 Ιουνίου 2021 (διαθέσιμο ως <https://elftherostypos.gr/diethni/779267-anatolian-eagle-2021-problimatizei-i-paroysia-toyrkon-sta-rafale-toy-katar>).

Καρολίδης Παύλος, «Η γένεσις του οθωμανικού κράτους. Τα σελτζουκικά κράτη. Χοβαρέσμιοι και Μογγόλοι. Ο Τζένγκις Χαν», Ερανιστής, Μάιος 2018 (διαθέσιμο ως <https://eranistis.net/wordpress/2018/05>).

Κασάπογλου Τζαν, «Τουρκία-Αζερμπαϊτζάν, Από την Στρατιωτική Συνεργασία στην Στρατιωτική Συμμαχία», Tourkikanea, 31 Οκτωβρίου 2017 (διαθέσιμο ως <https://tourkikanea.gr/armeniko/baku/>).

Διπλωματικές

Sariyeva Shahana, «Azerbaijan-Turkish Relations (1992-2012): common interests and Solidarity», Msc in Department School of Humanities, Supervisor: Dr.Emmanuel Karagiannis, November 2012.

Ιστοσελίδες

- Ξενόγλωσσες

«Declaration by the Turkish Grand National Assembly, supporting the Turkish proposal to form a joint historical commission with Armenia», Republic of Turkish/ Ministry of Foreign Affairs, 2005 (διαθέσιμο ως <https://www.mfa.gov.tr/declaration-by-the-turkish-grand-national-assembly-supporting-the-turkish-proposal-to-form-a-joint-historical-commission-with.en.mfa>).

«Azerbaijan to Start Manufacturing Arms, Military Hardware in 2008», BBC Monitoring Service, APA News Agency, 26 January 2008 (διαθέσιμο ως <http://www.un-az.org/en3.php>).

«Türkiye' nin %85'i "ana dilim Türkçedir" diyor.», Milliyet, 4 November 2012 , (διαθέσιμο ως <https://www.milliyet.com.tr/son-dakika-haberleri/>, στη τουρκική γλώσσα).

Nagorno-Karabakh: Helicopter downing threatens shaky truce, BBC NEWS, 14 November 2014 (διαθέσιμο ως <https://www.bbc.com/news/world-europe>).

«64 Azeri soldiers killed in 10 months of 2015: survey» PanARMENIAN.Net, 2 November 2015 (διαθέσιμο ως <https://www.panarmenian.net/eng/news>).

«Turkey, Azerbaijan deepen defense industry cooperation with new bilateral agreement», NordicMonitor, 12 May 2020 (διαθέσιμο ως <https://nordicmonitor.com/deepen-defence-industry-cooperation/>).

«2019 Report on International Religious Freedom: Armenia», U. S. DEPARTMENT of STATE, 10-06-20 (διαθέσιμο ως <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/armenia/>).

Bachar al-Assad Interview from Sputnik TV, «Erdogan est le principal instigateur du conflit dans le Nagorno-Karabakh», Syria News, 9 October 2020 (διαθέσιμο ως <https://bit.ly/3fL7pzz>).

«Armenia-Azerbaijan: Why did Nagorno-Karabakh spark a conflict?», BBC NEWS, 12 November 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.bbc.com/news/world-europe-54324772>).

«Ankara, Moscow can cooperate in Nagorno-Karabakh, despite challenges: Experts», DailySabah, 23 November 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/ankara-moscow-can-cooperate-in-nagorno-karabakh-despite-challenges-experts>).

«On the Use of Foreign Terrorist Fighters by the Republic of Armenia in its Recent Aggression Against the Republic Of Azerbaija/ Data from open media sources», Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, November 2020 (διαθέσιμο ως <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/Download>).

«Turkey 2020 Report», Commission Staff Working Document, Brussels, 6 December 2020 (διαθέσιμο ως https://ec.europa.eu/2020-10/turkey_report_2020.pdf).

«19,653 Turkish citizens have fled to Greece since coup attempt in 2016:

report», Stockholmcf, 1 March 2021 (διαθέσιμο ως <https://stockholmcf.org/urkish-citizens-have-fled-to-greece>).

«Share of Azerbaijani Gas in Greece's Imports Reach 18%», Trend News Agency, 16 April 2021 (διαθέσιμο ως <https://en.trend.az/business/energy/3409894.html>).

«Russia monitoring talk of Turkish military base in Azerbaijan, says Kremlin», Ειδησεογραφικό Πρακτορείο Reuters, 18 Ιουνίου 2021 (διαθέσιμο ως <https://www.reuters.com/world/russia-monitoring-talk-turkish-military-base-azerbaijan-says-kremlin-2021-06-18>).

«Total Persons of Concern by Country of Asylum», UNHCR, Last updated 02 December 2021 (διαθέσιμο ως <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria#>).

«Relations between Turkey and Armenia», Republic of Turkish/ Ministry of Foreign Affairs, 2021 (διαθέσιμο ως <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-armenia.en.mfa>).

- Ελληνόγλωσσες

«Έρευνα θρησκευτικών πεποιθήσεων από την Optimar: Το 89% πιστεύει στην ύπαρξη και την ενότητα του Αλλάχ», T24, 15 Μαΐου 2019 (διαθέσιμο ως <https://t24.com.tr/haber/optimar-dan-din-inanc>).

«Η περήφανη Φορτούνα Σιτάρντ πρόκειται να αναζητήσει ταλέντα για την Μπεσίκτας», Voetbal International, 9 Ιανουαρίου 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.vi.nl/nieuws/trots-fortuna-sittard-gaat-talenten>).

«Ναγκόρνο Καραμπάχ: Τα επεκτατικά σχέδια της Τουρκίας μετά τη συμφωνία ειρήνευσης», ΤοΒΗΜΑ, 14 Δεκεμβρίου 2020 (διαθέσιμο ως <https://www.tovima.gr/nagkorno-karampax-ta-epektatika-sxedia-tis-tourkias-meta-ti-symfonia-eirineysis>).

«Η Αρμενία ανακοίνωσε συμφωνία για εκχειρία με το Αζερμπαϊτζάν - Η μεσολάβηση της Μόσχας», Capital, 16 Νοεμβρίου 2021 (διαθέσιμο ως <https://www.capital.gr/ekexeiria-me-to-azermpa-itzan-i-mesolabisi-tis-mosxas>).

«Ναγκόρνο Καραμπάχ: Επτά Αζέροι στρατιώτες σκοτώθηκαν σε συγκρούσεις με την Αρμενία», Πρώτο Θέμα, 17 Δεκεμβρίου 2021 (διαθέσιμο ως <https://www.protothema.gr/-epta-azeroi-stratiotes-skotothikan-se-sugrouseis>).